

Vaidas Morkevičius,
Zenonas Norkus

Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė¹

Santrauka. Straipsnio tikslas – pritaikyti socialinės nelygybės ir politinių procesų pokomunistinėje Lietuvoje analizei Roberto Eriksono, Johno Goldthorpe'o ir Lucienne Portocarero (EGP) klasių teoriją, kuri tęsia Maxo Weberio socialinės struktūros analizės tradiciją. Pirmame skirsnyje analizuojamos priežastys, kodėl atkūrus Lietuvos nepriklausomybę Lietuvos sociologai beveik visiškai apleido tyrimų barą, kurį sociologijos klasikai laikė pagrindiniu, – visuomenės socialinės struktūros analizę. Aptariami dviejų tyrimų, skirtų pokomunistinės Lietuvos socialinės struktūros analizei (Rūtos Brazienės disertacijos ir Arvydo Matulionio vadovaujamo autorių kolektyvo parašytos monografijos) rezultatai, palyginama indukcinė ir dedukcinė socialinės struktūros analizės metodologija, išryškinami dedukcinės metodologijos privalumai. Antrame skirsnyje išdėstoma EGP klasių teorija, pateikiant ją kaip kūrybišką klasikinių Maxo Weberio socialinės struktūros idėjų tąsą. Išryškinami Maxo Weberio ir Karlo Marxo klasių sampratų skirtumai, o EGP klasių teorija palyginama su jos pagrindinėmis šiuolaikinėmis alternatyvomis: neomarksistine Eriko Wrighto klasių teorija, orientuota į išnaudojimo santykių analizę, ir amerikietiškąją socialinės stratifikacijos analizės koncepcija, orientuota į individualaus socialinio ekonominio statuso (SES) matavimus. Trečiame skirsnyje neovėberiškai analizuojama pokomunistinės Lietuvos klasinė struktūra, pateikiant jos 11, 7, 5 ir 3 EGP klasių modelius. Šiam tikslui panaudojami 2009 m. pabaigoje atliktos reprezentatyvios Europos socialinio tyrimo (EST) Lietuvos gyventojų apklausos duomenys. Remiantis diachroniniais ir sinchroniniais palyginimais bei istorine analize išryškinami šios struktūros bendrieji (lyginant su panašiomis į Lietuvą šalimis) ir saviti nacionaliniai bruožai. Paskutiniajame skirsnyje modifikuotas 7 EGP klasių modelis pritaikomas statistiškai nagrinėjant vėberiška apibrėžiamą (kaip „gero gyvenimo šansų“ nelygaus pasiskirstymo) socialinę nelygybę Lietuvoje, o taip pat bandant nustatyti (pasitelkiant statistinę atitikties analizę) klasinės priklausomybės įtaką politinėms orientacijoms bei elgsenai.

¹ V. Morkevičiaus tyrimas atliktas KTU Politikos ir viešojo administravimo institutui vykdant projektą „Europos socialinis tyrimas: šiuolaikinės Lietuvos visuomenės nuostatos, vertybės ir elgsena“, kurį finansuoja Lietuvos mokslo taryba (Nr. MIP-022/2012). Z. Norkaus tyrimas finansuotas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-010). Straipsnis parengtas bendro autorių pranešimo Lietuvos sociologų nacionalinėje konferencijoje „Nelygybių Lietuva“ 2012.11.30 pagrindu.

Pagrindiniai žodžiai: Eriksono–Goldthorpe–Portocarero (EGP) klasių teorija, pokomunistinės Lietuvos socialinė struktūra ir politika, gero gyvenimo šansų nelygybė, atitikties analizė.

Key words: Erikson–Goldthorpe–Portocarero (EGP) class theory, social structure and politics of post-communist Lithuania, unequal life chances, correspondence analysis.

Įvadas

Vienas paskutiniųjų SSKP generalinių sekretorių Jurijus Andropovas, sakydamas kalbą SSKP CK plename 1983 m. birželio 15 d., netikėtai nusiskundė, kad nepažįsta visuomenės, kurioje gyvena: „atvirai kalbant, mes reikiamai neištyrėme visuomenės, kurioje gyvename ir dirbame“ (Andropovas 1984 [1983]). Asmuo, 15 metų vadovavęs KGB, tikrai turėjo apie tą visuomenę (XX a. 9-jo dešimtmečio pradžios Sovietų Sąjungą) informacijos daugiau už bet kurį kitą jos gyventoją. Iš tikrųjų, geriausiai informuotas Sovietų Sąjungos gyventojas savo teiginiu kritikavo tuometinius „visuomenės mokslus“ už tai, kad jie tapo gryna ideologija ir nebevykdo savo misijos – sistemingai aprašyti ir aiškinti jų žiniai priklausančius socialinius reiškinius.

Žinoma, generalinio sekretoriaus kritika nebuvo nuoširdi, nes pagrindinė kliūtis vykdyti šią misiją buvo totalitarinė valdančiosios SSKP vykdoma visų intelektualinės veiklos sričių kontrolė. Drįstame teigti, kad tos kontrolės nebelikus, J. Andropovo kritika tebėra aktuali – bent jau sociologijos atveju. Kuo tik paskutiniaisiais metais Lietuvos sociologai nesirūpino – ir sociologijos galimybėmis pakeisti Lietuvos visuomenę (lyg būtų aišku, į ką ją keisti), ir proveržio (kieno? kur?) perspektyvomis. Tačiau stebime keistą tylą ar abejingumą tyrimo problemai, kuri yra

vienas svarbiausių sociologijos kaip atskiros socialinių mokslų disciplinos tapatumo elementų. Sociologijos dalyką galima suprasti ir plačiau ir siauriau, tačiau ji neįsivaizduojama be socialinės struktūros (suskirstymo į socialines klases, grupes, sluoksnius ar tiesiog socialinių nelygybių sistemos prasme) analizės. Apie tai iškalbingai liudija ir tas faktas, kad visi sociologijos „tėvai įkūrėjai“ ar klasikai (o kitaip ir nebūtų pakanamo pagrindo juos tokiais laikyti) yra ką nors reikšmingo šiais klausimais pasakę. Tačiau ar mes žinome, kokia šiuolaikinės (pokomunistinės) Lietuvos socialinė struktūra?

Galima paspėlioti, ar paskutiniais metais išryškėjusi sociologijos studijų Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje krizė (kaip žinia, vis mažiau abiturientų renkasi sociologijos studijas) kartais nėra susijusi su šiuo klasikinės sociologijos problematikos apleidimu? Panūdęs sužinoti, kas gi yra ta mįslinga sociologija (kaip žinia, jos propedeutika vidurinėse mokyklose šiuo metu nedėstoma), ir „Google’yje“ (kur gi dar?) surinkęs žodį „sociologiją“, abiturientas pirmoje pozicijoje ras nuorodą į „Vikipedijos“ straipsnį (į ką gi dar?) „Sociologija“, kurio pirma pastraipa baigiasi tokiu teiginiu: „Sociologijos tyrimo objektas – visuomenės susisluoksniavimas (socialinė stratifikacija), t. y. susiskirstymas į įvairias socialines grupes“.² Tačiau kurgi atitinkantys ši apibrėžimą Lietuvos sociologų tyrimai?

² Sociologija. < <http://lt.wikipedia.org/wiki/Sociologija> >. 2012.10.11.

Lieka tik sveikinti Lietuvos sociologų draugijos vadovybės sprendimą 2012 m. nacionalinės sociologų konferencijos „kepurinė“ tema pasirinkti nelygybės Lietuvoje problemą. Šį sprendimą supratome kaip kvietimą atsigrįžti ir sugrįžti prie klasikinės ir centrinės sociologijai kaip disciplinai socialinės struktūros ir socialinio struktūrimosi problematikos. Pasakymas „socialinė struktūra“ yra daugiareikšmis. Nesileisdami į verbalinius ginčus, tiesiog priminsime, kad dažniausiai šiuo pasakymu vadinama visuomenės socialinės nelygybės struktūra – susiskirstymas į tokias socialines kategorijas, grupes, sluoksnius, priklausomybę kuriems reiškia socialinę nelygybę. Ką reiškia pati socialinė nelygybė, paaiškinsime toliau. Dabar pakaks pasakyti, kad šiame straipsnyje socialinė struktūra suprantama būtent tokia prasme. Jo tikslas – konstruktyviai prisidėti prie ką tik išryškintos esminės properšos Lietuvos sociologų tyrimuose užpildymo.

Atlikdami šį darbą, pirmiausiai pamėginame išsiaiškinti, kaip ir kodėl atsitiko, kad sociologai pokomunistinėje Lietuvoje vengė socialinės struktūros tyrimų. Aišku, nebuvo taip, kad šiuo laikotarpiu visai nebuvo mėginta atskleisti visuminį Lietuvos socialinės struktūros vaizdą. Tokių pionieriškų bei nekonjunktūrinių tyrimų būta. Jie apžvelgiami (išryškinant jų privalumus ir trūkumus) tame pačiame pirmame skirsnyje. Antrajame skirsnyje jau su visomis reikalingomis detalėmis išdėstytos teorinės koncepcijos (neovėberiškosios Roberto Eriksono ir Johno Goldthorpe'o klasių schemos), kurią pritaikysime šiuolaikinės Lietuvos socialinės struktūros analizei, idėjos. Trečiame skirsnyje pagrindžiamas būtent šios klasių schemos pasi-

rinkimas, pateikiamos tos schemos operacionalizacijos techninės detalės, o taip pat pristatomas tas Lietuvos socialinės struktūros vaizdas, koks jis išryškėja taikant Eriksono-Goldthorpe'o klasių schemą 4-ojoje Europos socialinio tyrimo (EST; angl. *European Social Survey*) bangoje (2009 m. pabaigoje) surinktiems reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos duomenims. Tas vaizdas paryškinamas tarptautiniais Lietuvos palyginimais su kitomis šalimis, kurias apėmė EST 4-oji banga. Ketvirtame skirsnyje gautas vaizdas pritaikomas tikrinant visą pluoštą hipotezių apie klasinės priklausomybės įtaką gyvenimo šansams. Ten pat jį mėginama panaudoti ir Lietuvos politikos sociologinės analizės tikslams. Ten pateikiamas neovėberiškos kai kurių Lietuvos visuomenės gyvenimo aspektų klasinės analizės bandymas, kuris drauge su kitais skirsniais apibendrinamas išvadoje.

1. Kodėl Lietuvoje šitaip apleistas pagrindinis sociologų darbo baras?

Mėginant atsakyti į klausimą, kodėl Lietuvos sociologai apleido pagrindinį sociologijos darbo barą, pirmiausia reikia prisiminti, kad sovietmečiu jie buvo visai skatinami ir net verčiami jame dirbti. „Socialistinės visuomenės“ socialinės-klasinės struktūros formavimosi ir jos raidos tyrimai buvo laikomi pagrindiniu sociologų (tais laikais vadintų „konkrečių socialinių tyrimų“ specialistais) uždaviniu, o jiems į talką buvo kviečiami filosofai, SSKP ir „paprasti“ istorikai, etnologai, politinės ekonomijos bei jau nebegzistuojančios disciplinos vardu „mokslinis komunizmas“ atstovai (kaip žinoma, daugelis jų po nepriklausomybės atkūrimo tapo politologais). Viena vertus, tokie tyrimai buvo to

meto konjunktūra: disertacija apie „socialistinių įmonių vaidmenį įveikiant protinio ir fizinio darbo darbuotojų skirtumus (pramonės įmonių pavyzdžiu)“, „Lietuvos komunistų partijos kovą už nacionalinių kadro parengimą pramonei pokario metais (1946–1954 m.m.)“ ar „LKP veiklą rengiant, paskirstant ir auklėjant gyvulininkystės darbuotojus 1959–1965 m.“ ar juolab „Interesų ir meilės žemės ūkio darbams ugdyimą aštuonmetėje kaimo mokykloje“ buvo trumpas ir greitas kelias įgyti vieno iš aukščiau minėtų mokslų ir „mokslų“ kandidato laipsnį.³

Kita vertus, socialinės-klasinės struktūros tyrimai buvo savotiška baudžiava, nes tyrėjas negalėjo pasirinkti jų teorinių prielaidų, o svarbiausios išvados buvo žinomos iš anksto. Ir viena, ir kita buvo užfiksuota SSKP apbruotose marksizmo-leninizmo „klasikų“ veikaluose ir programiniuose dokumentuose: Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje sukurta išsivystyto socializmo visuomenė, kurią sudaro dvi draugiškos – darbininkų ir kolūkiečių – klasės bei tarnautojų tarp sluoksnis. Statomas komunizmas – visuomenė, kurioje nebebus klasių ir socialinės nelygybės. Iš tyrinėtojų buvo reikalaujama iliustruoti tuos bendrus teiginius vietine medžiaga, ieškant klasių suartėjimo ir socialinių skirtumų nenykimo žymių.

Vis dėlto ir ideologinės bei politinės prievartos sąlygomis Lietuvos sociologai sugebėjo atlikti daug temiška ir metodologiškai inovatyvių tyrimų, kurių rezultatai turi išliekamąją vertę būsime istoriniams sociologiniams

sovietinės Lietuvos socialinės istorijos tyrimams. Iš jų reikia ypatingai išskirti grupės tuometiniame Filosofijos, sociologijos ir teisės institute dirbusių ar ten disertacijas gynusių tyrinėtojų Arvydo Matulionio (1983a, 1983b, 1985), Meilutės Taljūnaitės (Титма и Тальюнайте 1984), Albino Aškinio (1985) ir kitų tyrėjų darbus. Iš pirmo žvilgsnio jaunojo A. Matulionio darbai skirti „technokratiškai“ jaunimo profesinės orientacijos problematikai. Iš tikrųjų ji galima laikyti metodiškai sofistikuoatų socialinio mobilumo tyrimų Lietuvoje pionieriumi (plg. Matulionis 1983b: 126–137). M. Taljūnaitė drauge su estų sociologų Miku Titma tyrė profesijų prestižą. Tokių tyrimų duomenys yra būtini tiriant socialinę struktūrą socialinio-ekonominio statuso (SES) matavimo būdu (žr. toliau 2-ą ir 3-ą skirsnį).

Nenuostabu, kad būtent šie tyrėjai, kurie turėjo didžiausią socialinio-klasinio struktūrinimosi tyrimų įdirbį bei buvo geriausiai susipažinę su Vakarų šalyse vykdomų socialinio struktūrinimosi tyrimais, liko ištikimi šiai problematikai ir posovietiniais laikais. M. Taljūnaitės suburtas autorių kolektyvas parengė ir išleido kolektyvinę monografiją „Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas“ (Taljūnaitė 1999), kurioje apžvelgtos pagrindinės socialinio struktūrinimosi analizės koncepcijos Vakarų sociologijoje. A. Matulionio sutelktas tyrėjų kolektyvas atliko bene vienintelį per visą atkurtos nepriklausomybės laikotarpį Lietuvos socialinės struktūros tyrimą, pagrįstą specialiai tam skirtos reprezentatyvios

³ Pateiktus pavyzdžius pateikiame iš gausios bibliografijos Kęstučio Raškausko straipsnyje (2008). Disertacijų autorių pavardžių neminime, nes pavyzdžiai atrinkti atsitiktinės atrankos būdu ir naudojami kaip iliustracijos. Žr. taip pat Lietuvos Mokslo Tarybos (LMT) tinklalapio skyrių „Lietuvos mokslo potencialas“. <<http://www.mokslas.mii.lt/mokslas/>>. 2012.10.19.

gyventojų apklausos duomenimis, kurio rezultatai paskelbti kolektyvinėje monografijoje (Matulionis ir kt. 2005).

Tačiau panašu, kad naujų tyrėjų pajėgų socialinio-klasinio struktūrinimosi problematikai nagrinėti šios srities pionieriams bei mohikams pritraukti nepavyko. Nors per visą atkurtos nepriklausomybės laikotarpį keletą reorganizacijų išgyvenusiame Lietuvos Filosofijos ir sociologijos institute veikė stratifikacijos skyrius, peržiūrėję Lietuvos Mokslo Tarybos (LMT) skelbiamą Lietuvos mokslininkų, apgynusių disertacijas socialinių mokslų srityje, sąrašą⁴, aptikome vieną vienintelę Kauno Technologijos universitete apgintą Rūtos Brazienės (2002) disertaciją „Socialinių sluoksnių formavimasis nepriklausomoje Lietuvoje“, kurioje mėginama atsakyti į klausimą, o kokia gi pokomunistinės Lietuvos socialinė struktūra. Tad galima spėti, kad socialinio struktūrinimosi tyrimai, kurie sovietiniais laikais buvo privaloma sociologų darbotvarkės dalimi, dėl asociacijos su visiems įgrįsusiu privalomu marksizmu leninizmu tapo psichologinės atmetimo reakcijos, ypač būdingos jaunajai kartai, auka. Tai pirmoji ir bene svarbiausia socialinio-klasinio struktūrinimosi tyrimų nuosmukio posovietinėje Lietuvoje priežastis.

Naujai sociologų kartai, matyt, labiau patrauklu tai, apie ką byloja dviejų neseniai apgintų disertacijų pavadinimai: „Karjeros

projektavimo paradigma socialinės atskirties prevencijai“ (2006 m., VDU); „Karjeros sampratos konstravimas Lietuvoje“ (2010 m., VU).⁵ Susidomėjimas individualia karjera, o ne socialiniu struktūrinimosi⁶ kongenialus kaip tik pokomunistinėse šalyse didžiausio populiarumo susilaukusioms pomodernistinėms socialinėms teorijoms, kurių vienas iš leitmotyvų yra teiginys, kad susiskirstymas į klases yra industrinių, o ne poindustrinių visuomenių bruožas. Bene geriausiai žinoma tokio tipo teorija yra Ulricho Becko „individualizacijos“ koncepcija, kuri teigia, kad beklasė visuomenė, apie kurią svajojo K. Marxas, jau tapo tikrove labiausiai išsivysčiusiose Vakarų šalyse. Jų visuomenės esą sudaro savo rizika ir atsakomybe individualias biografijas ir karjeras laisvai konstruojantys individai, kartais susijungiantys į efemeriškas interesų koalicijas ar „gyvenimo stiliaus“ bendruomenes (žr., pvz., Beck and Beck-Gernsheim 1994). Taigi, kaip ir nebelieka paties tyrimų objekto, kuri sociologijos tėvai įkūrėjai laikė jos kaip atskiros socialinių mokslų disciplinos atskirumo bei tapatumo pagrindu. Kam gi tada jaunam tyrinėtoju užsiimti tokiu neperspektyviu dalyku? Tad bendrą pomodernistinių socialinių teorijų išpopuliarėjimą galima laikyti dar viena socialinės-klasinės struktūros tyrimų Lietuvoje nuosmukio priežastimi.

Visgi didžioji dauguma socialinio struktūrinimosi tyrinėtojų šiuolaikinėse Vakarų šalyse te-

⁴ Žr. < <http://www.mokslas.mii.lt/mokslas/SRITYS/00.php?&sritis=S> >. 2012.10.19.

⁵ Vėlgi autorių pavardžių nenurodo, nes disertacijų pavadinimai pateikiami tik tendencijai iliustruoti.

⁶ Kaip toliau (žr. 3-ią ir 4-ą skirsni) pamatysime, ši rūpestį individualia karjera galima sieti ir su kai kuriomis aktualiomis krizinėmis Lietuvos klasinės struktūros kaitos apraiškomis, susijusiomis su aukštesniosios tarnautojų klasės pasipildymu.

bemano, kad gandai apie klasių mirtį labiausiai išsivysčiusiose šalyse yra smarkiai perdėti. Paradoksalu, bet jie atrodė labiausiai įtikinami kaip tik pokomunistinę transformaciją pradėjusiose šalyse, iš kurių nei viena labiausiai išsivysčiusių šalių skaičiumi nepriklauso. Manome, kad trečia socialinio struktūrinimosi tyrimų sunykimo Lietuvoje priežastis buvo revoliuciniai pokyčiai pačiame socialinės struktūros tyrimų objekte. Iš tikrųjų: jau pirmaisiais pokomunistinės transformacijos metais Lietuvos socialinė-klasė struktūra iš esmės pasikeitė. Antai vos per du-tris metus išnyko klasė, kuri marksistine-leninine terminija buvo vadinama „kolūkinė valstietija“. Užtat atsirado sparčiai augantis verslininkų sluoksniu, kurį įprasta terminologija būtų reikėję vadinti „buržuazija“ ar „kapitalistais“ (žr. Aškiniš 1993).

Tačiau aprašyti šiuos pokyčius tokia marksistine terminija pirmaisiais pokomunistinės transformacijos metais buvo ir politiškai, ir psichologiškai neįmanoma. Didžiausio populiarumo susilaukė iš artimo klasikinei socialinės-klasė struktūros tyrimų tradicijai, bet visgi kitokio teorinio ir probleminio konteksto atėjusi binarinė „elito“ ir „masių“ schema. Ji netruko būti lituanizuota („mases“ pavadinus „runkeliais“) ir tapo ligi šiol dominuojančia lietuviškoje „liaudies (ar vulgariojoje) sociologijoje“, masinėje socialinėje vaizduotėje ir žurnalistiniame viešajame diskurse pokomunistinės Lietuvos socialinės struktūros suvokimo sociologema. Taip pat ir akademinėje sferoje, paskatinta užsienio „tranzitologų“ susidomėjimo Lietuvoje vykstančiais pokomunistinės transformacijos

procesais (žr. Steen 1997), susiklostė nauja „elito tyrimų“ konjunkcija, kurios dėmesio centre atsidūrė politinis pokomunistinės Lietuvos elitas, dažniausiai tapatinamas su Seimo deputatais ir aukščiausiais valdininkais.⁷ Nors tokie tyrimai ir yra svarbus įnašas į socialinės tikrovės, kurioje gyvename, pažinimą, jie negali atstoti tikrą socialinės struktūros tyrimų, nes sutelkus visą dėmesį į galingąją ir įtakingąją elito mažumą, daugiau nei 99% Lietuvos gyventojų lieka beformė, amorfiška, neįdomia mase.

Matyt, su šios aplinkybės įsisaugonimu galima sieti ir tų nedaugelio ką tik paminėtų pokomunistinės Lietuvos socialinės struktūros tyrimų pasirodymą kaip tik baigiantis pirmam pokomunistiniam dešimtmečiui, kai šalies naujos socialinės struktūros kontūrai jau išryškėjo (Taljūnaitė 1999, Matulionis ir kt. 2005). Čia netruko išaiškėti dar viena kliūtis pokomunistinės Lietuvos socialinės-klasė struktūros pažinimui. Mat net stipriai panorėjus ką nors sužinoti ir pramokus naują teorinį žodyną, kuris naudojamas susidomėjimą išreikšti konkrečiais tyrimo klausimais, ne visada yra praktiškai įmanoma pateikti empiriškai pagrįstus atsakymus į išsikeltus klausimus. Reikia dar ir empirinių duomenų. Socialinės klasė struktūros tyrimų atveju – tai tinkami socialinės statistikos duomenys.

Sovietinių laikų autoriams, kuriems rūpėjo parodyti, kaip dešimtmetis po dešimtmečio Komunistų partijai vadovaujant didėja darbininkų klasė, kaip pačioje darbininkų klasėje auga kvalifikuotų darbininkų, o kolūkinėje valstietijoje – darbo pobūdžiu nuo tokių dar-

⁷ Žr., pvz., Matonytė 2001, Masiulis 1997.

bininkų mažai besiskiriančių mechanizatorių ir operatorių nuošimčiai, tereikėjo pasirausti visasajunginių gyventojų surašymų ar kituose oficialiosios statistikos duomenyse. Kadangi ta statistika naudojo socialines klasifikacijas, kurias inspiravo vis tas pats marksizmas leninizmas bei socializmo (paskui komunizmo) statybos vizija, jiems nekilo problema, kaip gyventojų surašymų statistikos duomenis „išversti“ į socialinės-klasinės struktūros analizei naudojamos teorinės koncepcijos kalbą. Beveik nereikėjo ir skaičiuoti, nes kiek kur yra darbininkų, kolūkiečių ir tarnautojų, jau būdavo suskaičiavusi pati SSRS Centrinė statistikos valdyba. Palyginti neblogo ir šių laikų elito tyrėjo situacija. Kadangi elitas pagal apibrėžimą nedidelis, tai net neturinčiam didelių išteklių tyrėjui gali būti įmanoma jį visą aprėpti, renkant duomenis. Kartais gali pakakti gauti leidimą įeiti į Seimo rūmus.⁸

Šiuolaikiniam tyrinėtojiui, panūdusiam sužinoti, kokia gi yra pokomunistinės Lietuvos socialinė-klasine struktūra, žymiai kebliau. Visuotinių gyventojų ir kitokių surašymų klausimai formuluojami pagal įvairių valstybės valdymo žinybų poreikius, ir tik laimingo sutapimo dėka tokiu būdu surinkti duomenys gali atitikti sociologo pažintinius interesus. Alternatyvus informacijos šaltinis yra reprezentatyvios apklausos, tačiau pirmuoju pokomunistiniu dešimtmečiu Lietuvos valstybės ir jos išlaikomų akademinų institucijų ištekliai buvo pernelyg

skurdūs tokiems tyrimams finansuoti. Vienintelis informacijos šaltinis dažnai būdavo užsienio mokslininkų užsakytų tyrimų duomenys, kuriais kartais būdavo leidžiama pasinaudoti ir tų tyrimų vykdytojams vietoje. Dėl tinkamų duomenų stokos naujas socialinės struktūros analizės koncepcijos buvo keblu pritaikyti pokomunistinės Lietuvos tikrovei pažinti.

Plačią ir pakankamai turiningą šių koncepcijų apžvalgą aptinkame jau M. Taljūnaitės vadovaujamo autorių kolektyvo išleistoje rinktinėje (Taljūnaitė 1999), kurioje pristatytos Peterio Blau ir Otiso Duncano, Eriko Olinio Wrighto, Pierre Bourdieu koncepcijos. Kas labai svarbu mūsų tikslams, išsamiausiai ir detalčiausiai šioje knygoje išdėstyta būtent Roberto Eriksono ir Johno Goldthorpe'o klasių schema, kurios pritaikymas šiuolaikinės Lietuvos socialinės klasinės struktūros analizei ir yra pagrindinis šio straipsnio tikslas.⁹ Dėl šių privalumų bibliografinė retenybė tapusi knyga ligi šiol lieka nepamainoma mokymo priemonė socialinės stratifikacijos kursui. Tačiau minėtoje knygoje ką tik paminėtos koncepcijos empiriškai taikomos tik vidurinėsios klasės paieškoms (daroma išvada, kad ji tik formuojasi) bei inteligentijos vietos Lietuvos socialinėje struktūroje analizei. Pirmuoju klausimu pasiremama taip pat ir lenkų sociologų (visų pirma Kazimierzo Słomczynskio) darbais, kuriuose ši problematika buvo intensyviai nagrinėjama jau pirmajame pokomunistinės transformacijos dešimtmetyje.

⁸ Čia, žinoma, supaprastiname ir perdedame, bet tokia elito samprata ir ją atitinkantys duomenų rinkimo metodika pagrįstų elitologinių tyrimų buvo. Ekonominį elitą tirti sunku, nes daugelis jo atstovų (skirtingai nuo politinio elito) nelabai nori būti tiriami, bevelydami likti šešėlyje (kartais – visomis prasmėmis).

⁹ Skyriaus autorius – dabartinis internetinio portalo „Delfi“ direktorius Lietuvoje Aleksandras Česnavičius.

Deja, empirinis tyrimas, kurio duomenimis šiose paieškose remiamasi, liko neaprašytas.

Pirmą pokomunistinio laikotarpio sociologinėje literatūroje mėginimą pateikti empiriškai pagrįstą visuminį Lietuvos atsinaujinančios socialinės struktūros vaizdą aptinkame Rūtos Brazienės disertacijoje (2002).¹⁰ Šiam tikslui panaudojami Norvegijos taikomųjų tyrimų instituto FAFO gyvenimo sąlygų reprezentatyvaus namų ūkių tyrimo (N=2743) „Norbalt-2“ trijose Baltijos šalyse, vykdyto 1999 m., duomenys. Kiek galima spręsti, iš šio tyrimo užsakovų pasiskolinama ir duomenų analizės metodologija, kurią trumpai ir aptarsime.

Pradėti galima teiginiu, kad yra dvi socialinės-klasinės struktūros analizės metodologinės strategijos – dedukcinė („iš viršaus“) ir indukcinė („iš apačios“). Dedukcinėje strategijoje išeities taškas yra kurios nors (ar kelių) sociologinių teorijų pagrindu suformuluotas teorinis modelis (klasių schema), kuris toliau taikomas konkrečios šalies socialinės ekonominės statistikos duomenims interpretuoti arba (idealiu atveju) suprojektuoti tyrimą tokiems duomenims surinkti. Indukcinėje strategijoje galima išskirti dvi jos atmainas – kiekybinę ir kokybinę bei jų trianguliacinę kombinaciją.

Kiekybinėje indukcinėje strategijoje išeities taškas yra individualūs (neagreguoti) duomenys apie respondentų profesiją, pajamas, būstą,

išsilavinimą ir pan. Tokiu išeities tašku (kaip yra R. Brazienės darbe) gali būti ir duomenys apie namų ūkių būklę. Su šiais duomenimis atliekama klasterinė, diskriminantinė ar kitokia statistinė indukcinė duomenų struktūrizavimo analizė, kuri leidžia respondentus sugrupuoti pagal panašumą į didesnę ar mažesnę skaičių klasifikacinių vienetų, kurie toliau gali būti interpretuojami kaip „klasės“, „socialinės padėties (statusai)“, „socialinės aplinkos“ ir pan. Tokia klasterių interpretacija tuo labiau įtikinama, kuo mažiau yra abejonių, kad kintamieji, kuriems taikomos statistinės klasifikacijos procedūros, tikrai gali būti laikomi atitinkamų sąvokų empiriniais indikatoriais.

Kokybinėje, arba „įžemintos teorijos“ (angl. *grounded theory*), indukcinėje strategijoje išeities taškas yra pusiau struktūruotų ar nestruktūruotų interviu kokybiniai duomenys. Tyrimo, kuriame tie interviu atliekami, tikslas yra išsiaiškinti, kokie yra pačių respondentų vaizdiniai apie visuomenės, kuriai jie priklauso, socialinę struktūrą, ir kaip jie save šioje struktūroje pozicionuoja. Tokiu būdu išskirtus socialinio struktūrinimosi vienetų galima pavadinti eminėmis klasėmis ar socialiniais sluoksniais, kuriuos reikia skirti nuo sociologinių koncepcijų kontekste skiriamų etinių klasių bei sluoksnių.¹¹ Kai tokio kokybinio tyrimo

¹⁰ Žr. taip pat Brazienė 2005.

¹¹ Žodžiai „eminis“ (angl. *emic*) ir „etinis“ (*etic*) čia vartojami kultūrinėje antropologijoje priimta žodžių „etinis“ ir „eminis“ prasme (žr. pvz. (Goodenough 1970; 104–119; Harris 1980; 29–45)). Etinė socialinė klasifikacija, išskirstanti tam tikros visuomenės narius į socialinius sluoksnius ar klases, yra sociologo konstruktas, o eminė yra naudojama pačių tos visuomenės narių. Moderniose visuomenėse, kurių atskira socialinė posistemė yra socialiniai mokslai, perskyra tarp šių klasifikacijų yra tik reliatyvi. Etinės klasifikacijos gali tapti eminėmis, kai jų sąvokos bei žodynas pradedamas naudoti valstybės ar verslo apyvokoje, viešajame diskurse, tapdamas valdančiojo elito ar net net daugumos visuomenės narių kasdienio parankinio žinojimo atsargos dalimi. Ryškiausias tokios

radiniai panaudojami statistinės klasifikacinės analizės rezultatams interpretuoti, galima kalbėti apie abiejų indukcinės strategijos atmainų trianguliaciją. Konkrečiu pavyzdžiu gali būti JAV socialinio antropologo Williamo Lloyd Warnerio bendruomenių (nedidelių miestų) klasinės struktūros tyrimai (žr., pvz., Warner 1963; Warner, Meeker and Eels 1949).

Indukcinės statistinės analizės strategijos bene anksčiausiai buvo išplėtos rinkos tyrimuose (vartotojų segmentams išskirti), o vėliau pritaikytos ir socialinės struktūros tyrimuose. Tokio tipo tyrimai itin plačiai atliekami Vokietijoje, kuri yra pakankamai didelė šalis, kad tyrėjas galėtų nesirūpinti savo rezultatų tarptautiniu palyginamumu. Plačiau žinomi tokio tipo tyrimų pavyzdžiai yra Stefano Hradilo (2001), Wernerio Georgo (1998), Gerhardo Schulze's (1993), Sinus instituto¹² tyrimai.

Grįžtant prie R. Brazienės disertacijos, joje vėlgi aptinkame solidžią Vakarų akademinėje sociologijoje cirkuliuojančių socialinės struktūros koncepcijų apžvalgą, didžiąja dalimi paremtą ką tik aptarta M. Taljūnaitės vadovaujamo autorių kolektyvo monografija. Tačiau apžvelgtos idėjos nenaudojamos, išskiriant pokomunistinės Lietuvos socialinius sluoksnius. Tai daroma klasterinės analizės pagalba taikant k-vidurkių algoritmą. Ji atliekama du kartus. Pirmą kartą ji pritaikoma tokiems kintamiesiems, kaip išsimokslinimas, profesinė padėtis, asmeninės pajamos, o tokiu būdu išskirti klasteriai interpretuojami kaip „socialiniai sluoksniai“. Tokia

interpretacija galima, nes ši kintamųjų trijulė naudojama matuojant socialinį ekonominį statusą (žr. toliau antrame skirsnyje).

Keblumas tik tas, kad iš R. Brazienės klausimyno ir tyrimo aprašymo nėra aišku, kaip būtent matuojama profesinė padėtis (socialinio ekonominio statuso matavimuose naudojamas profesijos prestižo kintamasis). Be to, autorė nepaaiškina, kaip sprendžiamas keblumas, į kurį ji pati atkreipia dėmesį: „kadangi analizė atliekama namų ūkio lygiu, yra tikimybė, kad to paties namų ūkio nariai gali būti priskirti skirtingiems socialiniams sluoksniams“ (Brazienė 2002; 94). Tradicinis, nors daugelio autorių (suprantama, feministinės pakraipos) kritikuojamas šios problemos sprendimo būdas yra nustatyti namų ūkio statusą pagal vyro (jeigu toks yra) profesiją. Disertacijoje nėra informacijos, ar naudojamas šis, ar koks kitas problemos sprendimo būdas. Taigi, neaišku, kuris iš dirbančių namų ūkio narys pasirenkamas, skaičiuojant narystės socialiniuose sluoksniuose statistiką.

Antrą kartą klasterinė analizė taikoma kintamiesiems socialinė kilmė (matuojama kaip formalus abiejų tėvų išsimokslinimo statusas), formalus išsimokslinimas, namų ūkio tipas ir šeimyninis statusas (skiriami vieno asmens namų ūkiai, nepilnos šeimos, dviejų asmenų namų ūkiai ir pan.), amžius ir lytis. Išskiriami 7 klasteriai, kurie interpretuojami kaip socialinės aplinkos. Šiuo atveju conceptualus kintamųjų atrankos pagrindas (kaip apibrėžiama socialinė socialinė aplinka) lieka neaiškus, o dar di-

transformacijos pavyzdys – marksistinės klasių teorijos sąvokų vaidmuo, konstruojant visuomenių, vadintų „komunistinėmis“, socialinį gyvenimą, o pats naujusias – jau minėta elito sąvokos karjera pokomunistinėje Lietuvoje.

¹² Žr. < <http://www.sinus-institut.de/loesungen/sinus-milieus.html> >. 2012.10.20

1 lent. Rūtos Brazienės Lietuvos socialinė struktūros 1999 m. modelis. Šaltinis: Brazienė 2002; 95

Socialiniai sluoksniai	Dalis, % ¹³	Moterų dalis, %
Aukštesnis sluoksnis (elitas)	3,5	1,5
Didžiausias pajamas turintys asmenys	6,7	2,2
Aukštesnis vidurinis sluoksnis	6,2	4,8
Vidurinis sluoksnis	11,8	5,5
Žemesnis vidurinis sluoksnis	23,3	11,2
Ekonomiškai <i>jau</i> neaktyvūs asmenys (pensioninkai ir kt.)	20,3	13,2
Ekonomiškai <i>dar</i> neaktyvūs asmenys	14,5	7,2
<i>Paribiai</i>	13,7	6,7
N=2417	Iš viso 100,0	

desnių abejonių kelia klasterių interpretacija, kurioje tos aplinkos aprašomos taip: 1) visiškai integruoti į darbo rinką individai su aukštu kultūrinio kapitalo lygiu; 2) vyresnio amžiaus individai su aukštu kultūrinio kapitalo lygiu; 3) jauni individai su aukštu kultūrinio kapitalo lygiu; 4) visiškai integruoti individai darbo rinkoje su vidutiniu kultūrinio kapitalo lygiu; 5) vyresnio amžiaus individai su minimaliu kultūrinio kapitalo lygiu; 6) jaunesnio amžiaus individai su minimaliu kultūrinio kapitalo lygiu; 7) individai su mažiausiu kultūrinio kapitalo lygiu. Šioje interpretacijoje trikdo šuolis nuo namų ūkių prie individų, kur vėlgi paliekamas be atsakymo klausimas, pagal kurį namų ūkio narį identifikuojama namų ūkio (ar vieno jo

nario?) aplinka bei tos aplinkos lokalizacija. Be to, nepateikiami duomenys apie tų aplinkų kiekybinį pasiskirstymą.

Tokie duomenys pateikiami apie pirmosios klasterinės analizės, kuria išskiriami socialiniai sluoksniai, rezultatus. Jos N=2417 mažesnė už viso Norbalt-2 tyrimo imtį (N=2743), nes dalis respondentų neatsakė į šiai analizei reikalingą klausimą apie pajamas. Ši analizė atliekama dviem etapais. Pirmiausiai analizuojamas centro segmentas – namų ūkiai, kuriuose yra narių, aktyviai dalyvaujančių darbo rinkoje. Išskiriami 5 klasteriai, kurie interpretuojami kaip (1) aukštesnysis socialinis sluoksnis (elitas), (2) didžiausias pajamas turintys asmenys, (3) aukštesnis vidurinis sluoksnis, (4) vidurinis

¹³ Ne visiškai aišku, ar tai namų ūkių, ar visų dirbančių suaugusių (pirmų penkių sluoksnių ar „centro“ segmento atveju) procentinės dalys. Jeigu skaičiuojami namų ūkiai, tai tada neaišku, koku pagrindu nustatomas moterų skaičius kiekviename sluoksnyje. Juk turinčio du dirbančius narius namų ūkio socialinė padėtis tokiu atveju turi būti nustatoma pagal reprezentatyvaus jo atstovo profesinę padėtį, išsimokslinimą ir asmenines pajamas. Tačiau tokiu atveju išteklėjusios ar su partneriais gyvenančios moterys tikriausiai lieka „už borto“, ir lentelėje nurodomos moterų procentinės dalys sluoksniuose neatitinka tikrovės. Tas pats neaiškumas yra ir dėl „periferijos“ namų ūkių. Jeigu skaičiuojama nuo visų suaugusių namų ūkių narių, tai negali tikrovės atitikti (yra per mažas) jos nurodomas klasterinės analizės N=2417.

sluoksnis; (5) žemesnis vidurinis sluoksnis. Namų ūkiai, kuriuose dirbančių narių nėra, priskiriami socialinės struktūros periferijai. Šiame segmente išskiriami trys klasteriai, kurie interpretuojami, kaip (1) dar ekonomiškai neaktyvūs asmenys, į kurių daugiausia patenka atskirai nuo tėvų gyvenantys moksleiviai ir studentai; (2) jau ekonomiškai neaktyvūs asmenys (pensininkai, neįgalieji ir kt.); (3) paribiai (namų ūkiai be darbo ir pajamų). Apibendrintą Lietuvos socialinės struktūros vaizdą 1999 m., koks jis iškyla iš Norbalt-2 duomenų pagal R. Brazienės analizę, pateikia 1 lent.

Apie kai kuriuos išskirtus sluoksnius autorė pateikia papildomos informacijos, kuri vienais atvejais jos pateiktą Lietuvos socialinio susisluoksniavimo vaizdą paryškina, tačiau kitais atvejais kelia abejonių dėl jo loginio nuoseklumo. Vaizdą paryškina teiginiai, kad žemesniam viduriniam sluoksniui priklauso kvalifikuoti ir nekvalifikuoti darbininkai, o jame dominuoja keturių ir daugiau asmenų namų ūkiai (Brazienė 2002; 96), tuo metu kai aukštesniajame viduriniame sluoksnyje dominuoja moterys specialistės, turinčios vidutines ar žemas asmenines ir namų ūkio pajamas (Brazienė 2002; 95).

Tačiau kai pranešama, kad vidurinį sluoksnį „sudaro tarnautojai, mokytojai. Dauguma vidurinio sluoksnio atstovų gauna vidutines pajamas, pasižymi vidutiniu išsimokslinimo lygiu“ (Brazienė 2002; 96), kyla klausimų, nes, kaip žinoma, mokytojams Lietuvoje galioja aukštojo išsilavinimo cenzas. Ir intriguoja, ir kelia neaiškumų „didžiausias pajamas turinčių

asmenų“ sluoksnio aprašymas, kuris sugestijuoja rinkos reformų metu iškilusio, aukštojo mokslo diplomo neturinčio, bet pinigingo „naujojo lietuvio“ vaizdinį: „tai daugiausia asmenys, turintys ne aukštesnį nei vidurinį išsimokslinimą, žemą profesinį statusą, tačiau didžiausias asmenines ir namų ūkio pajamas“ (Brazienė 2002; 95). Tačiau čia pat pranešama, kad aukščiausiam sluoksniui „priskirti asmenys, turintys aukščiausią išsimokslinimą, profesinį statusą, bei didžiausias pajamas“ (Brazienė 2002; 95). Kieno gi – elito ar „didžiausias pajamas turinčių asmenų“ pajamos yra didžiausios?

Kalbant apie šio socialinio susisluoksniavimo tyrimo statistinę indukcinę metodologiją, reikia pažymėti du dalykus, svarbius vertinant ne tik R. Brazienės darbą, kurį nepaisant visų trūkumų galima vertinti tik labai teigiamai, nes tai pirmas pokomunistiniais laikais mėginimas pateikti empiriškai pagrįstą visuminį Lietuvos socialinės struktūros vaizdą. Visi tokia metodologija pagrįsti darbai susiduria su dviem keblumais. Pirma, jų rezultatai labai priklauso nuo pasirinktos statistinės technikos ir įvairių jos parametrų. Pavyzdžiui, hierarchinės klasterinės analizės atveju, pasirinkę vieną jungimo algoritmą, galime gauti vienokį elementų suskirstymą į klasterius, o naudodamiesi kitu algoritmu – kitokį. Taigi algoritmo pasirinkimą reikėtų pagrįsti – nebent naudodami skirtingus algoritmus gautume tuos pačius rezultatus¹⁴.

Antra, tokia metodologija nėra optimali, jeigu tyrinėtoji rūpi ne vien aprašyti vienos konkrečios šalies socialinę struktūrą, bet ir palyginti

¹⁴ Gaila, tačiau jokios techninės savo atliktos klasterinės analizės detalių R. Brazienė nei disertacijoje, nei jos prieduose nepateikia.

ją su kitų šalių socialinėmis struktūromis. Jeigu vadovausimės grynai statistiniais kriterijais, tai optimalus klasifikacinių vienetų skaičius, kurių vidinė dispersija yra minimali, o „tarpklasė“ – maksimali, gali skirtis priklausomai nuo konkrečios šalies. O jeigu apsispręstume visose šalyse skirti vienodą klasterių skaičių, tai šį pasirinkimą reikėtų teoriškai pagrįsti, o tam jau reikalinga teorinė socialinės struktūros koncepcija.

Be tarptautinio palyginimo galimybės vienu ar kitu būdu (indukcine statistine, „įžemintos teorijos“ ar trianguliacine indukcinė strategija) sukonstruoto socialinės struktūros vaizdo pažintinė vertė yra ribota, nes nesuteikia galimybės įvertinti konkrečios šalies socialinės struktūros būklės plačių ilgalaikių socialinės kaitos tendencijų kontekste. Tarptautinio palyginimo (ne) galimumas yra ir paties reikšmingiausio indėlio į Lietuvos socialinės struktūros tyrimus per visą pokomunistinį laikotarpį silpnoji vieta. Tai prof. Arvydo Matulionio vadovaujamos tyrėjų grupės (nariai: Darius Liutikas, Inija Trinkūnienė, Eugenija Krukauskienė, Viktorija Žilinskaitė, Aurelija Novelskaitė, Gražina Maniukaitė, Anelė Vosyliūtė, Vida Kasparavičienė, Elena Kocai) atliktas tyrimas, kurio rezultatų analizė paskelbta kolektyvinėje monografijoje (Matulionis ir kt. 2005). Tyrėjų tikslas buvo pateikti Lietuvos visuomenės „sociologinį portretą“ šalies įstojimo į Europos Sąjungą (ES) išvakarėse (2004 m. gegužės 1 d.). Tačiau reprezentatyvią apklausą pagal specialiai šio tyrimo tikslams sukurtą klausimyną pavyko atlikti tik tų metų pabaigoje. Ją atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“ (N=1000).

Šio tyrimo metodologinėje strategijoje aptinkame ir deducinių, ir indukcinį elementų.

Dedukcinis elementas buvo iš anksto priimta prielaida, kad Lietuvos visuomenės socialinę struktūrą sudaro penkios socialinės klasės: aukščiausioji, aukštesnioji, vidurinioji, žemesnioji ir žemiausioji. Pagrindimas labai lakoniškas: „mūsų nuomone, 5 klasių modelis optimaliai apibūdina pokomunistinę visuomenę. 12 klasių modelis labiau tinka demokratinei visuomenei, kur galimas platesnis klasių spektras, adekvačiai atspindintis postmodernios visuomenės klasinius ypatumus, 3 klasių modelis būtų labai schemiškas, o 5 klasės geriau atspindi būtent pokomunistinės visuomenės specifika, kurios struktūra vis dar sparčiai kinta“ (Matulionis ir kt. 2005: 18). Indukcinis (tiksliau, kokybinis indukcinis ar eminis) tos strategijos sandas yra labai savita šios 5 klasių schemos operacionalizacija: pagrindiniu priklausymo vienai ar kitai klasei rodikliu tyrėjai laiko asmens subjektyvų tapatinimąsi su klase.

Tiesa, tos operacionalizacijos detales tyrėjai aprašo taip šykščiai, kad Lietuvos ar užsienio tyrėjas, sumanęs tyrimą pakartoti ir palyginti savo rezultatus su tais, kurie dėstomi kolektyvinėje monografijoje, vargu ar įstengtų tai padaryti. Nurodoma, kad klasinė respondento saviidentifikacija buvo nustatoma dviem būdais: 1) tiesiai klausiant, kuriam iš 5 socialinių sluoksnių jis save priskiria, ir 2) prašant įvertinti savo vietą visuomenėje 10 balų skalėje – nuo (1) žemiausios padėties iki (10) aukščiausios. Teigiama, kad atsakymas į pirmąjį klausimą buvo naudojamas tik kaip kontrolinis (Matulionis 2005; 21). Taigi svarbiausias orientyras buvo atsakymas į antrąjį klausimą, šio indikatorius parodymus koreguojant kitų rodiklių matavimo duomenimis. Tai pajamos, nustatomos

išskiriant 6 pajamų grupes – nuo mažiausių (iki 100 Lt šeimos nariui) iki didžiausių (daugiau 1000 Lt). Be to, dar buvo atsižvelgiama į indikatorius, skirtus matuoti respondento galią, gaunamą atlygį (uždarbį ir turta), užsiėmimą, demografines charakteristikas, socialinį aktyvumą ir gyvenamąją aplinką. Šie respondento socialinės padėties bruožai matuojami net 17 indikatorių, papildančių pagrindinį – tapatinimosi su visuomenės grupe rodiklį. Kaip ir šio rodiklio atveju, visų 17 indikatorių reikšmės nustatomos, prašant respondentą save įvertinti 10 balų skalėje (pvz.: valdžia: 1. Visai neturi, 10. Turi labai daug; bendravimas: 1. Visai nemėgsta, 10. Labai mėgsta; santaupos: 1: visai neturi, 10. Labai daug; santykiai su valdžia: 1. Labai blogi, 10. Labai geri ir pan.).

Apie tai, kaip pajamų rodiklis ir 17 kitų indikatorių kartu su respondento klasine saviidentifikacija 10 balų skalėje įgalina nustatyti jo tikrąją klasinę priklausomybę, pasakoma tik tiek: „pirmiausia pagal tapatumo grupei indikatorius vertinimą buvo išskirta dešimt tapatumo grupių. Po to, koreliuojant su pajamomis, tenkančiomis vienam šeimos nariui, buvo suformuoti 36 sluoksniai. Trečias žingsnis – buvo apskaičiuotas suminis aukščiau minėtų indikatorių vertinimo vidurkis, pagal kurį stratų skaičius buvo patikslintas iki 39“ (Matulionis ir kt. 2005; 21). Taigi, galima suprasti, kad pavieniai respondentai iš pradžių buvo priskirti vienam iš 39 socialinių sluoksnių ar stratų, kurie toliau buvo sugrupuoti į 5 klases. Deja, autoriai nepateikia informacijos, koku būdu ar pagrindu tai daroma, o tik praneša, kad aukščiausiąją klasę sudaro 1 sluoksnis, aukštesniąją – 8, vidurinę – 17, žemesniąją – 8,

o 5 – žemiausiąją. Jie numeruojami nuo 1-o (žemiausio) iki 39 (aukščiausio), sudarydami vientisą rangų hierarchiją.

Kadangi stratų gana daug, o kai kurie iš jų nėra skaitlingi, tad tyrėjai detaliau aptaria tik pačius didžiausius. Pranešama, kad pats didžiausias yra 21-as stratas (apimantis 7% visų apklaustųjų), priklausantis vidurinei klasei. „Jame palyginti daug 20–49 m. moterų, daug pagyvenusių vyrų (60–69 m.). <...>. Palyginti daug kartu gyvenančių ir turinčių vaikų, išsitukusių ir turinčių vaikų žmonių, vienišų motinų. Palyginti daug baigusių kolegijas, technikumus žmonių. Palyginti daug tarnautojų, jaunesniųjų tarnautojų, darbininkų. Dirbama prekybos, transporto, švietimo, kultūros sferose. Dirbama privačiame ar valstybiniame sektoriuose“ (Matulionis ir kt. 2005; 38). Panašiu būdu apibūdinami ir kiti gausesnieji stratai, o mažiau gausūs paminimi, jeigu jie kuo nors išsiskiria. Pavyzdžiui, apie 33 sluoksnį, priklausantį aukštesniajai klasei, pranešama, kad jame „palyginti daug kultūros ir meno darbuotojų“ (Matulionis ir kt. 2005; 38).

Apibendrinti statistiniai duomenys pateikiami tik apie klases. Jie patalpinti 2-je lentelėje, kuri taip pat pateikia duomenis apie respondentų savęs priskyrimą socialiniams sluoksniams, o taip pat apie tai, kokie stratai sudaro tyrėjų išskirtas klases. Matome, kad subjektyvi klasinė saviidentifikacija nedaug skiriasi nuo „objektyvios“ klasinės priklausomybės. Tai nestebina, žinant, kad saviidentifikacija naudojama kaip pagrindinis „objektyvios“ klasinės padėties rodiklis, nors jo parodymai ir koreguojami – deja (pasikartosime), nepakankamai aiškiai ir detaliai nušviestu būdu.

2 lent. Prof. A. Matulionio autorių kolektyvo Lietuvos socialinės struktūros 2004 m. modelis.

Šaltinis: Matulionis ir kt. 2005; 22, 36–39

Savęs priskyrimas visuomenės sluoksniui, %		Išskirtos klasės, %		Klasių stratai
Aukščiausias	1	Aukščiausioji	0,33	39-as
Aukštesnysis vidurinis	7	Aukštesnioji	13	31-38
Vidurinytis	61	Vidurinioji	51	14-30
Žemesnysis vidurinis	26	Žemesnioji	28	6-13
Žemiausias	5	Žemiausioji	8	1-5
Iš viso	100	Iš viso	100,33	Iš viso: 39

Kadangi ir R. Brazienė, ir A. Matulionio autorių kolektyvas skiria po penkis socialinio struktūrinimosi vienetus, natūraliai kyla klausimas apie jų palyginimą. Tačiau tai padaryti keblu. Ne tik dėl to, kad Matulionio klasės ir Brazienės sluoksniai skiriami pagal skirtingus rodiklius. Penki Brazienės sluoksniai apima namų ūkių, kuriuose yra dirbančių asmenų, ekonomiškai aktyviuosius narius, o namų ūkiai, kuriuose tokių asmenų nėra, stratifikuojami atskirai. Penkios Matulionio klasės apima visus 18 metų ir vyresnius Lietuvos gyventojus. Taigi Brazienės dar ekonomiškai neaktyvūs, jau ekonomiškai neaktyvūs gyventojai bei paribiai išsiskirsto tose klasėse.

Skirtingai nuo R. Brazienės, kuri savo išskirtų socialinių sluoksnių jokiems analitiniams tikslams toliau nenaudoja, A. Matulionio autorių kolektyvo monografijoje aptinkame to, kas literatūroje vadinama „klasine analize“, elementus. Atlikti tokią analizę – tai reiškia ieškoti statistinių ryšių tarp priklausomybės klasei ar socialiniam sluoksniui ir kitų tų klasių narių socialinės padėties ar elgesio charakteristikų, o juos aptikus – mėginti atskleisti šio ryšio mechanizmą. Klasikinė sociologija būtent dėl

to taip intensyviai domėjosi socialine-klasine visuomenės struktūra, kad vylėsi socialiniais ir klasiniais skirtumais paaiškinti politinio, religinio ar kitokio socialinio elgesio variaciją bei kolektyvinio veiksmo dinamiką.

Taigi ir A. Matulionio autorių kolektyvo parengtoje monografijoje aptinkame eilę pastebėjimų apie su respondentų klasine priklausomybe susijusius socialinius skirtumus. Kai kurie jų labai ryškūs. Pavyzdžiu gali būti ryšys tarp klasinės priklausomybės ir santaupų – ku aukštesnei klasei asmuo priklauso, tuo daugiau jis praneša turįs santaupų (žr. Matulionis ir kt. 2005; 33). Tačiau nežinant tikslios priklausomybės Matulionio klasėms formulės, yra keblu pasakyti, ar kai kurių tokių stiprių statistinių ryšių buvimo kartais nelemia analitinis (tautologiškas) jų pobūdis – charakteristikų, siejamų su klasine priklausomybe, įtraukimas į tos priklausomybės apibrėžimą.

Svarbu pažymėti, kad iš šios klasinės analizės eliminuojama aukščiausioji klasė. Priežastis – per mažas jos skaitlingumas (tik 5 respondentai atitiko visus priklausomybės aukščiausiai Matulionio klasei kriterijus¹⁵; žr. Matulionis ir

¹⁵ Kaip matome iš lentelės Nr. 2, save aukščiausiam sluoksniui priskyrusių buvo šiek tiek daugiau.

kt. 2005; 22), dėl kurio neįmanomi statistiškai reikšmingi analizės rezultatai. Tai nebūtinai reiškia, kad ji iš tikrųjų nesudaro net vieno procento suaugusių Lietuvos gyventojų. Mat aukščiausios klasės atstovai, gyvenantys uždaruose rajonuose yra sunkiai pasiekiami apklausėjams, mėginantiems apklausti maršrutinės atrankos pagal gyvenamąją vietą būdu atrinktus respondentus. Dėl tos pačios priežasties lieka „sociologiškai nematomi“ ir neturintys pastovios gyvenamosios vietos (taigi, ir namų ūkių) žemiausios klasės ar „užklasės“ (angl. *underclass*) atstovai. Kaip toliau (žr. 3-ią skirsnį) pamatysime, su panašiais keblumais tirdami tokias išskirtines socialines grupes, susiduria ir užsienio šalių tyrėjai. Todėl reprezentatyviomis apklausomis pagrįstus turi papildyti specialūs šių „ribinių sluoksnių“ tyrimai. Džiugu, kad Lietuvos varguomenė (žr. Vosyliūtė 2004; 2006; 2009), kaip ir elitas¹⁶, jau tyrinėti (žr. Masiulis 1997; Matonytė 2001). Tačiau čia reikia pabrėžti tai, kad atskirų socialinių grupių tyrimai gali tik vertingai papildyti visuomenės socialinės struktūros analizę, bet ne ją atstoti.

Tuo tarpu pokomunistinėje Lietuvoje atliktų socialinės klasinės-struktūros tyrimų apžvalgą tenka baigti nelinksma konstatacija, kad po 2005 metų nepavyko aptikti nei vienos Lietuvos visuminės socialinės-klasinės struktūros studijos. Pamėginsime mūsų pirmtakų darbą pratęsti, pasinaudodami naujomis gali-

mybėmis, kurias suteikia vis platesnis Lietuvos įsitraukimas į tarptautines socialines apklausas. Socialinės-klasinės struktūros ir jos sąsajoms su įvairiais kitais socialinių tyrimų konstruktais Lietuvoje pažinimui išskirtines galimybes teikia nuo 2001 m. vykdomo Europos socialinio tyrimo (EST) apklausų duomenys, kuris nuo 2008 m. apima ir Lietuvą. Tų metų (4-tosios) EST bangos tyrimo duomenimis ir pasinaudosime, mėgindami pateikti tokių pokomunistinės Lietuvos socialinės struktūros vaizdą, kuris yra pagrįstas nuoseklia dedukcine jos tyrimo metodologija. Mūsų požiūriu svarbiausia (lyginant su ką tik aptartais tyrimais) yra tai, kad tokia metodologija bei tarptautiniu mastu standartizuoti duomenys leidžia pokomunistinės Lietuvos socialinę-klasinę struktūrą palyginti su kitų pokomunistinių šalių bei „senųjų“ ES narių visuomenių klasine sandara.

2. Socialinės struktūros analizės dedukcinės strategijos teorinės alternatyvos ir Eriksono-Goldthorpe'o klasių schema

Taigi toliau savo analizėje darysime (kad ir nelabai patriotišką) prielaidą, kad Lietuvos socialinės struktūros tyrimams geriau ne konstruoti originalų lietuvišką socialinės struktūros modelį¹⁷, tačiau pasinaudoti kuriuo nors iš naudojamų tarptautinėje literatūroje. Pasirinkimas didelis, tačiau apžvelgiamas, – ypač, jeigu iškelti

¹⁶ Šiame kontekste reikia paminėti ir neseniai pasirodžiusią plačią Valdo Pruskaus seniausios profesijos studiją (Pruskus 2011).

¹⁷ Nebent pavyktų jį eksportuoti. Tačiau kol kas nėra žinių, kad prof. A. Matulionio socialinės struktūros modelis būtų kur nors taikytas už Lietuvos ribų. Tam reikėtų ne tik išversti kolektyvinę monografiją, kurioje jis išdėstytas, į anglų kalbą, bet ir jį detalčiau aprašyti – taip, kad pakaktų informacijos norinčiam šį tyrimą replikuoti.

papildomą reikalavimą, kad tą modelį būtų įmanoma pritaikyti čia ir dabar prieinamiems reprezentatyvių apklausų duomenims. Tokiu atveju gali būti rimtai svarstomos trys alternatyvos. Jos turėtų būti pakankamai gerai žinomos iš sociologijos vadovėlių, todėl detaliau pristatysime tik mūsų taikomą Eriksono-Goldthorpe'o klasių modelį, o kitus pristatysime tik tiek, kiek tai padeda pagrįsti šio modelio pasirinkimą.

Pirma, tai įvairūs modeliai, priklausantys amerikietiška socialinės stratifikacijos tyrimų tradicijai. Šių tyrimų pagrindas yra socialinio ekonominio statuso (SES) sąvoka (žr., pvz., Ganzeboom, De Graaf and Treiman 1992). SES matuoja indeksas, kurį sudaro trys kintamieji: išsilavinimas (galima matuoti mokymosi metų skaičiumi), pajamos, ir profesijos prestižas, kurį sudėtingiausia išmatuoti. Taip pat pakankamai sudėtingas dalykas yra šių kintamųjų reikšmių agregavimas į vieną SES indekso reikšmę. Čia dirbtiniu pavyzdžiu tik paaiškinsime jo principą. Pirmiausia agreguojami kintamieji turi būti normalizuoti – išreikšti ta pačia skale. Tarkime, po normalizacijos visi trys kintamieji matuojami 10 balų skalėje – nuo 1 iki 10. Tada minimali SES indekso reikšmė bus 3, o maksimali – 30. Tokiu būdu gauname SES indekso reikšmių, kurios nurodo konkrečių asmenų vietą kontinualioje socialinės-nelygybės hierarchijoje, seką. Toliau (jeigu to kam nors reikia) tą kontinuumą galime suskirstyti į du, tris ar daugiau segmentų ir pavadinti juos „socialinėmis klasėmis“.

Tačiau tokios klasės yra tik nominalūs ir daugiau ar mažiau arbitralūs konstruktai. Mat ribos tarp tokių klasių yra tyrėjo sprendimo ar jų susitarimo dalykas, nes SES indekso reikšmių, kurios pasirenkamos kaip priklausomybės vienai

iš 3, 4, 5 ar 6 klasių (pvz., aukštesniosios vidurinės klasės) apatiniai ar viršutiniai slenksčiai, neįmanoma susieti („užinkaruoti“) su kokiais nors perskyrų ar lūžio kokybinio pobūdžio taškais pačioje socialinėje tikrovėje. Mat dėl pačios tokių indeksų skaičiavimo metodikos tą pačią SES indekso reikšmę gali turėti bei ant tos pačios socialinės hierarchijos „laktos“ patekti labai skirtingos („vulgariu sociologiniu“ ar sveiko proto požiūriu) socialinės padėties asmenys. Mažą vieno iš SES indeksą sudarančių kintamųjų reikšmę gali kompensuoti didelės kitų kintamųjų reikšmės. Tad gali atsitikti (jeigu pasinaudoti aukščiau pateiktu dirbtiniu SES indekso skaičiavimo pavyzdžiu), kad ir asistento etatą užimančiam jaunam sociologijos daktarui (pajamos – 2, išsilavinimas – 10, profesijos prestižas – 5, SES indekso reikšmė 17), ir vidurinę mokyklą tebaigusiam prekyautojui dėvėtais automobiliais (pajamos – 8, išsilavinimas – 4, profesijos prestižas – 5) SES indekso reikšmės bus ta pati, tad turėsime juos laikyti užimančiais tą pačią padėtį.

Tyrėjus, dirbančius aptariamoje tradicijoje, tokie atvejai nelabai jaudina – jie laiko juos išskirtimis, kurių retai nepasitaiko statistine metodologija pagrįstuose tyrimuose. Jie atkreipia dėmesį į labai stiprias koreliacijas tarp minėtų trijų kintamųjų. Garsiaame straipsnyje vienas iš SES matavimo tradicijos klasikų Otisas Duncanas (1961) parodė, kad regresinė lygtis, kurios nepriklausomi kintamieji yra pajamos ir išsilavinimas, o priklausomas kintamasis – profesijos prestižas – leidžia beveik be klaidų nustatyti prestižą ir tokių profesijų, kurių prestižas nebuvo tiesiogiai matuotas. Empiriškai dirbančiam tyrinėtoji negali nebūti

patrauklus ir pats socialinio susisluoksniavimo aprašymas aukšto matavimo lygio kintamuoju, kuris suteikia galimybę pritaikyti sudėtingiausius ir įvairiausius statistinės analizės metodus tiriant veiksnius, darančius įtaką socialinei padėčiai ir jos kaitai. Konkrečiu pavyzdžiu gali būti jau minėto Otiso Duncano ir Peterio Blau ne mažiau garsus veikalas „Amerikos profesinė struktūra“ (Blau and Duncan 1967), kuriame pateikiamas veiksnų, įtakančių „statuso pasiekimą“ (*status attainment*) „tako analizės“ modelis.

Patraukliu gali atrodyti ir aptariamoje tradicijoje konstruojamų modelių glaustumas ir elegantiškumas – visuomenės socialinės nelygybės sistema nušviečiama vienu apibendrinančiu kintamuoju. Tačiau daugelis kritikų šį jos bruožą laiko ne privalumu, bet trūkumu, primindami garsųjį Maxo Weberio nurodymą (žr. toliau), kad reikia skirti bent tris socialinio struktūrinimosi dimensijas – ekonominę, kurioje išsiskiria klasės; prestižo, kurioje išsiskiria statuso grupės ar luomai; ir politinę, kurioje išsiskiria „partijos“ (plačia įtakos valstybės valdymo sprendimams siekiančių grupuočių prasme).

Šiuo požiūriu, SES matavimų pagrindu išskirtos klasės yra „netikros“, nes jose į viena suplakta ar supainiota ir tai, kas priklauso ekonominei, ir tai, kas priklauso prestižo dimensijai. Taigi, tai ne klasės, o veikiau statuso grupės, ar klasių ir prestižo grupių hibridai. Netikros jos ir todėl, kad SES matavimų pagrindu išskirti socialiniai sluoksniai bei klasės (panašiai kaip ir Matulionio klasės bei stratai; plg. aukščiau pateiktą 21-o strato aprašymą) apima labai skirtingos socialinės padėties asmenis, kurie tik apie juos mąstančio sociologo galvoje gali suda-

ryti vieną struktūrinę vienetą, tačiau patys savęs niekada nesuvoks kaip tos pačios grupės narius.

Tokia savimonė labiau tikėtina (nors ir negarantuota), kai klasės išskiriamos kaip tokios ekonominių padėčių kategorijos, kurias užimantys asmenys su kitokia padėti užimančiais asmenimis yra susiję tam tikrais santykiais, iš kurių kyla toje pačioje padėtyje esančiųjų interesų bendrumas kitokia ekonomine padėti užimančiųjų atžvilgiu. Tokių padėčių (čia kiek užbėgsime į priekį) pavyzdžiais gali būti darbdavio ir samdomo darbuotojo padėtys. Jeigu Jonas samdosi Petriui, jis suinteresuotas gauti kuo didesnę užmokestį už kuo mažiau nuvarginančią triūsą bei turėti kuo didesnes darbo vietas garantijas. Bet kai Jonas pats pasisamdo Kazį, jis jau pats siekia „išspausti“ iš savo darbuotojo kuo daugiau už kuo mažesnę užmokestį bei nori turėti teisę jį atleisti kada panorėjęs. Jeigu nebus kokių ypatingų aplinkybių (o jų dažnai pasitaiko) „kaziai“ netruks pastebėti, kad jie turi bendrų interesų prieš „jonus“, o „jonai“ – prieš „kazius“.

Šiuo požiūriu, analizuojant socialinę struktūrą ne tiek svarbu išsiaiškinti, kiek „aukštai“ ar „žemai“ tam tikra socialinė pozicija yra kitų pozicijų atžvilgiu, kiek atskleisti joje glūdinčią tą poziciją užimančių asmenų elgesio determinacijos veiksnius, o taip pat išryškinti svarbiausias socialinių konfliktų linijas. Pabrėžiama, kad SES yra pavienio asmens padėties apibrėžtis, tuo tarpu kai klasės ar klasinės padėtys yra visuomenės socialinės-ekonominės struktūros elementai. Jie išryškėja, įdėmiau ištyrus, kokia tam tikroje visuomenėje yra visuomeninio darbo pasidalijimo sistema, kurios empiriškai stebima apraiška yra suaugusių dirbančiųjų pasiskirstymas profe-

sijomis. Šioje klasės kaip tam tikro tipo vietos socialinių santykių struktūroje sampratoje ji jau suprantama kaip socialinė kategorija – taigi toks reiškinys, kurį adekvačiai atspindi nominalaus matavimo lygio kintamieji, kurie turi būti apibrėžti taip, kad jų nubrėžiamos loginių klasių (aibių) ribos kuo tiksliau atitiktų objektyvias ribas tarp socialinių-ekonominių klasių pačioje socialinėje tikrovėje.

Čia reikia pabrėžti, kad nepaisant visų šių ir kitų (kurie bus toliau išryškinti) skirtumų tarp amerikinės socialinės struktūros tradicijos ir europinių (bent pagal kilmę¹⁸) socialinės struktūros analizės būdų, pagrįstų „santykiška“ (*relational*) klasės samprata būdų, jos turi bendrą sąlyčio tašką. Tai yra prielaida, kad socialinės struktūros empirinės analizės atskaitos taškas turi būti pasiskirstymas profesijomis. Taigi sutariama, kad sociologijos klasikai buvo teisūs, manydami, kad svarbiausi socialiniai skirtumai yra susiję su visuomeniniu darbo pasidalijimu, t. y. glūdi ekonominėje visuomenės gyvenimo sferoje. Ši prielaida taikoma ir vadinamosioms pomodernioms ar „vėlyvosios modernybės“ visuomenėms. Taip pat ir labiausiai išsivysčiusiose šalyse konkrečių asmenų socialinė padėtis labiausiai priklauso nuo to, kaip kas užsidirba pragyvenimui, ką veikia tuo dienos metu, kai užsiimama nesavanoriška priverstine veikla, kuri vadinasi „darbu“ ir yra priešinga „laisvalaikui“, kai žmonės (paprastai) vartoja. Tai tuo labiau teisinga pokomunistinėms visuomenėms, nes pokomunistinės šalys nepriklauso labiausiai išsivysčiusių grupei.

Neneigiama, kad socialiniai skirtumai, išryškėjantys leidžiant laisvalaikį, kai pačių skirtingiausių profesijų asmenys pramogauja kaip baikeriai, gėjai ar sadomazochistai, yra svarbūs. Tačiau to neneigė ir kai kurie sociologijos klasikai. Antai Maxas Weberis teigė, kad ikikapitalistinėse visuomenėse jos struktūrinimasis prestižo dimensijoje, kurią jis siejo su vartojimo sfera, buvo svarbesnis už klasinius (ekonominius) skirtumus. „Garbė“ buvo svarbiau už „naudą“ ar pinigus; tik prisiminkime kaip bajorų luomo atstovai rizikuodavo gyvybe, kaudamiesi dvikovose dėl visokių (šių laikų akimis žvelgiant) menkniekių. Bajorystė – ne profesija, o statusas, nors toks statusas ir gali būti kliūtis dirbti darbą tam tikrose profesijose (ar net iš viso dirbti) – taigi, ir priklausyti tam tikroms klasėms.

Gali būti, kad komunistinių (turime omenyje realiai egzistavusių, o ne K. Marxo svajotą komunizmą) visuomenių socialine struktūra buvo tuo ir ypatinga, kad joje svarbiausia buvo M. Weberio minima politinė socialinio struktūrinimosi dimensija – politinė valdžia – buvo svarbiau ir už garbę, ir už pinigus, o svarbiausios socialinės perskyros buvo tarp „nepartinių“, „partinių“ bei nomenklatūrinių ir nenomenklatūrinių (eilinių) komunistų partijos narių. Tačiau kapitalistinėse ar rinkos visuomenėse, kuriose vis mažiau lieka pirkimo ir pardavimo santykių nepersmelktų socialinės veiklos sferų, ekonominis ar socialinis-ekonominis stratifikacijos matmuo buvo ir tebėra svarbiausias.

Kalbant apie vienos ar kitos socialinio struktūrinimosi dimensijos dominavimą vieno

¹⁸ Mat nėra taip, kad visi JAV sociologai matuotų SES, o Europos – socialinę struktūrą analizuotų „santykines“ klasės sampratos pagrindu. Žymiausias neomarksistinės klasinės analizės atstovas yra JAV sociologas Erikas Olinas Wrightas, dirbantis Wisconsin-Madison universitete.

ar kito tipo visuomenėse, turima omenyje toms dimensijoms priklausančių socialinių padėčių lyginamoji reikšmė, aiškinant socialinę nelygybę. M. Weberis vėlgi pateikia bene aiškiausią ir įtaigiausią apibrėžimą, kas tokia nelygybė yra. Būtent, anot vokiečių sociologo, socialinė nelygybė reiškia „gyvenimo šansų“ (vok. *Lebenschancen*) skirtumą, kiek jie priklauso nuo socialinių sąlygų (žr. Weber 1922: 631–641). Tai yra socialiai sąlygoti gyvenimo likimų ar biografijų skirtumai. Vieni nugyvena ilgus, gražius, sočius ir patogius gyvenimus, žydi ir klesti, o kiti vargsta ir skursta kaip blogoje dirvoje išdygusios parazitų nukamuotos eglutės.¹⁹ Vienose visuomenėse konkretaus asmens šansai nugyventi gerą ir gražų gyvenimą labiausiai priklauso nuo gimimo nulemtos (priskirtos) priklausomybės tam tikrai statuso grupei – luomui ar kastai, kitose – nuo priklausomybės valdžią monopolizavusiai politinei gruputei, trečiose – nuo priklausomybės vienai ar kitai ekonominei klasei, kuri kapitalistinėse dažniausiai būna įgyjama ar pasiekima, o ne paveldima.

Karlas Marxas (skirtingai nuo Maxo Weberio) manė, kad ekonominis socialinio struktūrinimosi matmuo dominuoja visose be išimties visuomenėse – išskyrus visuomenes, kuriose socialinės nelygybės (taigi, ir socialinės struktūros) nėra, t.y. pirmykštes bendruomenines ir hipotetines būsimas pokapitalistines visuomenes. Visur kitur stebime suskirstymą į gamybos priemonių savininkus ir tų priemonių (gal tik vienos, bet būtinos – žemės) neturinčius tiesioginius gamintojus, kurie dėl to gali būti savininkų išnaudojami. Išnaudojimas

marksistiniu požiūriu ir yra pats svarbiausias ar pagrindinis santykis, kuris į ekonominę sistemą (gamybos būdą) susieja skirtingas klases. Jeigu klasinėje visuomenėje kas nors klesti, tai tik kaip parazitas – kito sąskaita. Kito neišnaudodamas, gerai negyvensi.

Tiesa, dvi dedukciškai ar teoriškai išvedamas klases stebėtume tik tokioje visuomenėje, kurioje egzistuoja tik vienas gamybos būdas – grynoje vergvaldinėje, grynoje feodalinėje ar grynoje kapitalistinėje visuomenėje. Kaip ir ora, kuriuo kvėpuojame, sudaro ne vien grynas deguonis, taip ir empiriškai stebimose visuomenėse būna ne vienas, o keli gamybos būdai, iš kurių vienas yra dominuojantis. Todėl ir klasių stebime daugiau, negu teoriškai postuluotame dviejų klasių variante. Antai visose klasinėse visuomenėse būna smulkiųjų gamintojų, kurie dirba nuosavomis gamybos priemonėmis. Juos stambieji gamybos priemonių savininkai išnaudoja netiesiogiai – per valstybę, priverčiančią smulkiuosius gamintojus mokėti mokesčius, iš kurių tik maža dalis sunaudojama kurti viešąsias gėrybes, naudingas patiems mokesčių močtojams. Tačiau K. Marxas numatė, kad „paskutinė“ klasinė visuomenė – kapitalizmas – prieš savo žlugimą „išsigrynins“, jos socialinei struktūrai poliarizuojantis į vis mažėjančią gamybos priemonių savininkų – kapitalistų – mažumą ir vis didėjančią samdomųjų darbininkų daugumą, kurios vis didesnę dalį ilgainiui sudarys rezervinė darbo armija: bedarbiai, laukiantys kada juos kas nors pagaliau pasamdys ir išnaudos.

Kaip žinoma, K. Marxo prognozės neišpildė: nors senovinio tipo smulkiųjų gamintojų

¹⁹ Detaliau apie gero gyvenimo problemą žr., pvz., Norkus 2004.

(valstiečių ir amatininkų) smarkiai sumažėjo, jų vietą užėmė smulkūs verslininkai, dirbantys paslaugų sektoriuje. Svarbiausia, labiausiai išsivysčiusiose šalyse labai sumažėjo pramonės darbininkų, bet smarkiai išaugo paslaugų sektoriaus, socialines paslaugas teikiančių viešojo sektoriaus darbuotojų ir visokiausio plauko vadybininkų, vaizdingai vadinamų „baltosiomis apykaklėmis“, skaičius. Marksistinę socialinio struktūrinimosi tradiciją tęsiantys autoriai kūrybiškai dirba, stengdamiesi sutalpinti visus šiuos pokyčius į vieną ar kitaip modifikuotą K. Marxo schemą. Bene daugiausiai šioje dirvoje nuveikė jau paminėtas JAV sociologas E.O. Wrightas, pateikęs du ar net tris tokios schemos variantus (žr. Wright 1985; 1989; 1997 ir kt.).²⁰

Bene plačiausiai žinoma E.O. Wrighto dvylikos klasių schema (žr. lent. Nr. 3). Joje pirmiausiai nubrėžiama tradicinė marksiškoji perskyra, kuria stambūs, vidutiniai ir smulkūs (darbuotojų nesamdantys) gamybos priemonių savininkai (žr. stulpelį kairėje) atskiriami nuo ne-savininkų (žr. tris stulpelius dešinėje). Toliau skirstomi ne-savininkai. Tas skirstymas atliekamas pagal du požymius: pirma, kiek samdomas darbuotojas turi „organizacinio turto“ (*organizational assets*), t. y. valdžios kitiems darbuotojams (žr. vertikalią ašį dešinėje schemos pusėje). Šiuo atžvilgiu aukščiausio lygio vadybininkai esą nesiskiria nuo stambiųjų kapitalistų, o vidurinio lygio vadybininkai (prižiūrėtojai; supervisors) yra palyginami su smulkiais darbdaviais. Toliau

3 lent. **E.O. Wrighto klasių schema.** Šaltinis: Wright 1989 (1984): 25. JAV: N=1487. Švedija: N=1197.

Neužimti gyventojai (bedarbiai, namų šeimininkės, pensininkai ir pan.) neskaiciuojami

Gamybos priemonės				
Savininkai %	Ne-savininkai (samdomi darbuotojai) (%)			
1. Buržuazija JAV 1,8 Švedija 0,7	4. Ekspertai vadybininkai JAV 3,9 Švedija 4,4	Pusiau mokyti vadybininkai JAV 6,2 Švedija 4,0	Nediplomuoti vadybininkai JAV 2,3 Švedija 2,5	+
2. Smulkūs darbdaviai JAV 6,0 Švedija 4,8	5. Ekspertai prižiūrėtojai JAV 3,7 Švedija 3,8	Pusiau mokyti prižiūrėtojai JAV 6,8 Švedija 3,2	Nediplomuoti prižiūrėtojai JAV 6,9 Švedija 3,1	>0 Organizacinis turtas
3. Smulkioji buržuazija JAV 6,9 Švedija 5,4	6. Nevadovaujantys ekspertai JAV 3,4 Švedija 6,8	Pusiau mokyti darbininkai JAV 12,2 Švedija 17,8	Proletarai JAV 39,9 Švedija 43,5	-
	+	>0	-	Igūdžių turtas

²⁰ E.O. Wrighto marksizmas tikriausiai autentiškas, nes visos jo (ir ne vien) publikacijos yra laisvai prieinamos autoriaus tinklavietėje, tuo tarpu kaip antai bene autoritetingiausio „vakarietiško marksizmo“ organo – žurnalo *New Left Review* leidėjai mėgina iš skaitytojo išplėsti kuo didesnius pinigus. Žr. < <http://www.ssc.wisc.edu/~wright/> >. 2012.10.20.

(žr. horizontalią ašį dešinėje schemas pusėje), samdomi darbuotojai²¹ diferencijuojami pagal „igūdžių turta“ (*skill assets*), arba (naudojant neoklasikinės ekonomikos naujakalbę) – pagal sukauptą „žmogiškąjį kapitalą“, kaip jį sertifikuoja išeito mokslo dokumentai. Čia išsiskiria labai mokyti, pusiau mokyti ir visai nemokyti darbininkai, prižiūrėtojai ir aukštieji vadybininkai (tur būt, visai nemokytų, t.y. neturinčių aukštojo mokslo diplomo aukštųjų vadybininkų galima rasti tik JAV, o ne Lietuvoje).

Tikrais proletarais E.O. Wrightas laiko tik samdomus nemokytus darbuotojus be pavaldinių – nesvarbu, kur jie dirba: ar pramonėje, ar paslaugų, ar viešojo valdymo sferoje. E.O. Wrightą galima pripažinti tikru marksistu, nes jis visus klasinės padėties skirtumus sieja su išnaudojimu. Išnaudotojai yra ne vien kapitalo savininkai (darbdaviai), kurie išnaudoja samdomus darbuotojus. Vieni samdomi darbuotojai išnaudoja kitus: viršininkai – pavaldinius, mokyti – nemokytus. Tik tikri proletarai nieko neišnaudoja, o yra išnaudojami visos likusios vieną kitą išnaudojančių eksploatatorių šu-tvės. Todėl išnaudojimo negali likviduoti ir privatinės nuosavybės gamybos priemonėms panaikinimas. Netgi tobulame socializme (o ką jau bekalbėti apie realiai egzistavusį sovietinį pseudosocializmą), išliktų antros ir trečios rūšies išnaudojimas (viršininkai išnaudotų pavaldinius, mokyti – nemokytus).

Visgi papildydamas K. Marxo nuosavybės gamybos priemonėms kriterijų valdžios darbovietėje ir kvalifikacijos lygio kriterijais, E.O. Wrightas iš esmės įkomponuoja į savo

neomarksistinę klasių schemą vėberiškus ar novėberiškus elementus. Tačiau ir tokia revizija nepadeda ištaisyti visų originalios K. Marxo teorijos trūkumų. Konkrečiau, jo siūlomos pataisos leidžia atsižvelgti į pokyčius, kurie nuo K. Marxo laikų įvyko samdomojo darbo pusėje, tačiau ignoruoja permainas, kurios įvyko kapitalo pusėje. Pati didžiausia K. Marxo klaida buvo ta, kad jis rašė apie kapitalistinį gamybos būdą ar kapitalizmą vienaskaita, tuo tarpu kai geriau būtų naudoti daugiskaitą. Nuo K. Marxo laikų labiausiai jau tuo metu išsivysčiusiose šalyse spėjo pasikeisti mažiausiai 5 kapitalistiniai gamybos būdai – tiek, kiek pasaulinė kapitalistinė ekonominė sistema iki šiol įstengė išlaikyti ilgalaikių ekonominio aktyvumo ciklą, dažniausiai vadinamą „Kondratjevo bangomis“. Kiekvieną jų sukeldavo revoliuciniai pokyčiai gamybinėse jėgose – technologinės revoliucijos, po kurių sekdamo ne mažiau radikalūs pokyčiai nuosavybės gamybos priemonėms santykiuose (žr. Norkus 2010).

K. Marxas „Kapitale“ atvaizdavo kapitalizmą 1.0, koks jis atsirado Didžiojoje Britanijoje po 18 a. pabaigos pramonės revoliucijos, ir ten egzistavo pirmoje 19 a. pusėje. Tada dominavo nedidelės individualioje kapitalistų ar jų šeimų nuosavybėje esančios įmonės, kurių darbui vadovavo jų savininkai, įkūrę ar tęsiantys fabrikantų dinastijas. K. Marxas stebėjo kapitalizmo 2.0 atsiradimą, kai dominuojančia kapitalistinės firmos forma tapo akcinės bendrovės (korporacijos). Šis pokytis sukūrė prielaidas „nuosavybės atomo“ skilimui – nuosavybės ir įmonės valdymo funkcijų atsiskyrimui. Vis

²¹ Kažkodėl E.O. Wrightas ignoruoja tą aplinkybę, kad analogiškai galima diferencijuoti ir savininkus.

dėlto kapitalizmo 2.0, labiausiai išsivysčiusiose pasaulio šalyse dominavusio 19 a. antroje pusėje, laikais už kiekvienos akcinės bendrovės ar tarpusavyje nuosavybės santykiais susijusios jų grupės (koncerno) dar būdavo galima surasti konkretų jį kontroliuojantį (turintį kontrolinį akcijų paketą) asmenį.

To jau seniai nebėra šiuolaikinio kapitalizmo 5.0 laikais, kurį galima pavadinti transnacionalinių korporacijų ir investicinių fondų globalizuotu kapitalizmu. Žurnalo *Fortune* reguliariai skelbiamame 500 didžiausių pasaulio korporacijų sąrašė²² nedaug rasime tokių, kurių savininkai yra konkretūs fiziniai asmenys. Daugumos jų bendrasavininkai yra kuo didesnio (kad minimizuotų riziką) korporacijų skaičiaus akcijų po nedidelę dalį įsigyjantys investiciniai fondai. Dalinės nuosavybės teisės dažniausiai įsigyjamos trumpam, nes privatūs ir instituciniai investuotojai siekia uždirbti, laiku išigydami akcijų tokių korporacijų, kurių kaina ateityje (tikėtina) pakils, ir laiku parduodami, iki ji nusmuks. Bet ir tokie fondai savo ruožtu tėra tik jiems patikėto svetimo kapitalo valdytojai. Stambiausiais šio kapitalo savininkais šiais laikais tampa privatūs pensijų fondai, kurie savo ruožtu tik valdo lėšas, kurias jiems patikėjo fiziniai asmenys, kurių didžioji dalis yra samdomi – taigi, anot K. Marxo ir E.O. Wrighto – kapitalistiškai išnaudojami darbuotojai. Taip ratas užsidaro – samdomi

darbuotojai, būdami (jeigu tikėsime K. Marxu ir marksistais) išnaudojami, patys yra savininkai-išnaudotojai. Savaimė aišku, kad gausybė tokių galutinių, taigi ir „tikrųjų“ savininkų, netgi labai panorėję vargu ar sužinotų, kokių konkrečiai įmonių bendrasavinkai jie yra, ir tuo labiau negali daryti jokios realios įtakos jų valdymui.

Atrodo, kad tik M. Weberio apie 1913–14 m. suformuluota dedukcinė klasinio struktūrinimosi koncepcija yra pakankamai plati ir lanksti, kad įtaptintų visą kapitalizmo ekonominės struktūros variacijų įvairovę. „Mes kalbėsime apie klasę, kai 1) daugeliui žmonių egzistuoja bendras jų gyvenimo šansų priešastinis komponentas, kurį 2) sąlygoja vien ekonominiai gėrybių nuosavybės ir įgijimo interesai 3) (gėrybių ar darbo) rinkos sąlygomis („klasinė padėtis“ (Weber 1922: 632). Kiek vėliau (1918–19 m.) glaustu enciklopediniu stiliumi parašytame tekste (Weber 1922: 177–180) vokiečių sociologas dar išskiria du „klasinių padėčių“ tipus – turtines ar nuosavybės padėtis (vok. *Besitzlagen*) ir padėtis darbo jėgos rinkoje (*Erwerbslagen*).²³

Principinė visos M. Weberio analizės prieštara yra ta, kad apie klases galima kalbėti tik ten, kur yra bent šiek tiek išsivystę rinkos santykiai, kuriuose socialiniai veikėjai santykiauja kaip pirkėjai ir pardavėjai, nuomininkai ir nuomotojai, darbdaviai ir samdomi darbuotojai.

²² Žr. < http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2012/full_list/index.html >. 2012.10.21.

²³ Abu klasikiniai M. Weberio tekstai, kuriuose išskiriamos trys socialinės susistruktūrinimo dimensijos bei pateikiami klasės apibrėžimai, paskelbti vokiečių sociologo veikalė *Ūkis ir visuomenė* (Weber 1922 177–180 ir 631–641), sudarytame iš M. Weberio rankraščių (pats M. Weberis nespėjo veikalo užbaigti). Plačiau apie M. Weberio sociologinę koncepciją, jos raidą bei „Ūkio ir visuomenės“ genezę žr. Norkus 2003.

„Nėra rinkų, nėra ir klasių (*Wo keine Märkte, dort keine Klassen*)“ – lakoniškai ir taikliai reziumuoja vienas žymiausių šiuolaikinių vokiečių istorikų, savo darbuose nuosekliai taikantis M. Weberio socialinio struktūrinimosi koncepciją (Kocka 1990; 34). Ten, kur rinkos santykių (beveik) nėra arba kuriose jų vaidmuo yra antraeilis (nekapitalistinėse visuomenėse), klasių nėra arba klasinis susikirstymas yra antraeilis, palyginti su susikirstymu pagal prestižą ar politinę galią.

Kaip skirtingų nuosavybės klasių atstovai santykiauja kokių nors paklausių išteklių (žemės, kapitalo, laivų, namų, vergų ir t.t.) savininkai (M. Weberis juos vadina pozityviai privilegijuotomis turto klasėmis), ir tie, kas tokių išteklių neturi (negatyviai privilegijuotos turto klasės). Tie, kas neturi, yra priversti juos iš savininkų pirkti, skolintis ar nuomotis, mokėdami už tai rentą ar palūkanas. Kaip skirtingų darbo rinkos klasių atstovai santykiauja darbdaviai (samdytojai) ir samdomi darbuotojai. M. Weberis nurodo, kad nuosavybės klases galima aptikti ir ikikapitalistinėse visuomenėse. Tačiau darbo rinkos klasės visiškai išsivysto tik kapitalizmui įsigalėjus. Vergvaldžiai yra ne darbo rinkos, o nuosavybės klasė, o vergai apskritai nėra klasė (nei turto, nei rinkos), bet tik statuso grupė (luomas), nes neturėdami civilinių teisių (nebūdami teisiškai veiksnūs) negali nei patys ką nors pirkti, skolintis ar nuomotis, nei samdytis. Nuosavybės, o ne darbo rinkos klasė yra feodaliniai žemvaldžiai, gyvenantys iš baudžiauninkų mokamos pinigų-

nės, natūrinės ar darbo (lažo) rentos. Skirtingai nuo vergo, baudžiauninkas turi civilines teises (yra teisiškai veiksnus), tad gali ne tik sudarinti turtinius sandorius (išskyrus žemės, kuri priklauso žemvaldžiui, pardavimą) bei samdyti darbininkus, tokiu būdu užimdamas pozityviai privilegijuotą (darbdavio) padėtį darbo jėgos rinkoje.

Nuosavybės ir darbo rinkos klasių perskyra leidžia išvengti K. Marxo klaidos – kapitalisto ir verslininko ekonominių vaidmenų sutapatavimo, kurį nuodugniausiai kritikavo M. Weberio amžininkas J. A. Schumpeteris, atskleidęs verslininkų-antreprenerių vaidmenį kapitalizmo raidoje.²⁴ Pagrindinė pozityviai privilegijuota darbo rinkos klasė kapitalizmo sąlygomis yra verslininkai. Tiesa, jie ir čia ne vieninteliai darbdaviai – darbuotojų samdytojai, nes be jų darbuotojus samdo dar ir viešojo sektoriaus įstaigos, pelno nesiekiančios nevyriausybinės organizacijos ir pan. K. Marxo stebėto 1.0 kapitalizmo laikais verslininkai būdavo ir kapitalistai – jie įmones steigdavo ir darbuotojus samdydavo iš savo pačių kapitalo. Šiuolaikinio kapitalizmo laikais patys didžiausi verslininkai skolų dažnai turi keleriopai daugiau, negu nuosavo turto (ir asmeninio, ir investuoto kapitalo), nes „jų“ įmonių verslo projektai paprastai būna finansuojami iš pasiskolinto kapitalo. Kapitalistai yra nuosavybės klasė, o verslininkai – darbo rinkos klasė. Kapitalo savininkas (kapitalistas) gauna procentą už kapitalą, verslininkas – pelną, kuris yra premija už (pasiteisinsią) riziką. Taigi, kapitalistai ir verslininkai – dvi skirtingos klasės,

²⁴ Žr. Schumpeter 1961(1911); 1998 (1942). J.A. Schumpeteris pabrėžė, kad ne visi verslininkai yra antrepreneriai. Tokie (kiek supaprastinant) yra tik „kūrybiški“ ar inovatyvūs verslininkai.

nors gali būti, kad konkretus asmuo priklauso joms abiems.²⁵

Kaip ir K. Marxo teorija, M. Weberio klasių koncepcijoje išskiriamos pagrindinės potencialių klasinių interesų konfliktų linijos. M. Weberis jų netgi pribraižo daugiau, negu K. Marxas, kuriam viską užgožė kapitalistų ir darbininkų interesų konfliktas. K. Marxas – ne tik sociologas, bet ir istorijos filosofas. Todėl jis visada išskiria vieną „išrinktąją“ klasę, kuri tam tikru metu yra istorinės pažangos agentas (feodalizmo laikais tokia klasė buvusi buržuazija, po to estafetę perėmęs proletariatas). Tokį K. Marxo (ir marksistinės tradicijos) angažuotumą užprogramuoja tas esminis vaidmuo, kuris marksistiškai analizuojant socialinę struktūrą tenka išnaudojimo sąvokai. Verta pakartoti, kad pagal autentišką K. Marxo požiūrį, klasės – tai tokios socialinės kategorijos, kurių viena išnaudoja kitą; jeigu tų kategorijų santykiuose išnaudojimo nėra, tai jos ne klasės. Nesvarbu, kaip išnaudojimo sąvoka bebūtų apibrėžiama, ji turi akivaizdžią vertybinę įkrovą, kuri suteikia tai analizei kritinį užtaisą, tačiau atima iš jos vertybinį neutralumą, kurį M. Weberis laikė privalomu socialiniam mokslui siekiu.

M. Weberis pabrėžia, kad klasinių interesų konfliktas nebūtinai ir ne visada pavirsta klasių kova, kai ekonominės padėties bendrumas

subjektyviai įsisąmoninamas kolektyvinio tapatumo („mes – darbininkai“, „mes – verslininkai“ ir pan.) pavidalu ir tampa organizuoto kolektyvinio veiksmo varikliu. Naudodamas G. Hegelio terminiją, K. Marxas šį procesą vadino klasės virsmu iš „klasės savyje“ į „klasę sau“. Mažiau filosofiškai šį procesą galima apibūdinti kaip klasės kaip socialinės-ekonominės kategorijos transformaciją į socialinę grupę. Priklausomybė socialinei kategorijai yra objektyvi. Priklausomybė socialinei grupei apima ir tos priklausomybės subjektyvią savimonę.

Šiuolaikinis britų sociologas Anthony Giddensas minėtą procesą vadina „klasiniu struktūrinimusi“ (žr. Giddens 1981). Visuomenė yra stipriai struktūruota į klases, jeigu objektyvūs skirtumai tarp klasių, kuriuos mato sociologas, lygindamas skirtingų asmenų pragyvenimo šaltinius, yra ir jų subjektyviai įsisąmoninami bei virsta juos kasdieniame gyvenime skiriančiais barjeriais. Vieni gyvena vienuose gyvenamuosiuose rajonuose, rengiasi ir leidžia laisvalaikį vienaip, kiti – kitaip. Jeigu tokie išvestiniai klasių skirtumai reiškiasi silpnai (tokiais atvejais sakoma, kad visuomenė yra „demokratiška“), tai klasės yra silpnai struktūruotos. Stipriai struktūruotos klasės yra kitos šiuolaikinės sociologijos garsenybės – Pierre Bourdieu – socialinio struktūrinimosi tyrimų dėmesio centre (žr. Bourdieu 1986 (1979)).

²⁵ Geroje klasifikacijoje loginės klasės neturi „susikirsti“ – kiekvienas objektas turi priklausyti tik vienai klasei. Tačiau socialinė ar klasinė padėtis gali būti prieštaringa. Taip yra, pvz., kai koks nors samdomas darbuotojas yra kitų (ne tos, kurioje dirba) įmonių akcininkas. E.O. Wrightas prieštaringsiomis klasinėmis padėtimis laiko visų tų samdomų darbuotojų, kurie turi daug „organizacinio turto“ ir „įgūdžių turto“ (žr. lent. 3), padėtį. Kaip ką tik paaiškinome, šiuolaikinio kapitalizmo sąlygomis daugumos samdomų darbuotojų klasinė padėtis yra dar prieštaringesnė, nes kaip privačių pensijų fondų klientai jie yra tai vienu, tai kitų (jiems nežinomų) gamybos priemonių bendrasavininkai.

Ekonominių klasių struktūrinimosi į socialines grupes linijos nebūtinai tiksliai atitinka padėties nuosavybės ar darbo jėgos rinkose skirtumų nubrėžtas ribas. Antai nors verslininkų ir kapitalistų ekonominiai interesai yra priešingi (verslininkai nori pigaus kapitalo, o kapitalistams geriau – kad jis būtų brangus), tačiau ta priešingybė nebūtinai taps kliūtimi vieniems ir kitiems struktūrintis į tą pačią socialinę klasę. Kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbininkų ekonominiai interesai daug kuo sutampa (jie bent jau nekonkuruoja dėl tų pačių darbo vietų), tačiau jie tarpusavyje retai bendrauja kaip lygūs su lygiais ar veikia išvien, ignoruodami garsųjį K. Marxo lozungą.²⁶

M. Weberis šią problematiką tik šiek tiek paliečia, be grynai ekonominių (nuosavybės ir darbo jėgos) klasių skirdamas dar ir socialines klases. Tai pačiai socialinei klasei priklauso ekonominės klasinės padėties, tarp kurių nėra asmeninio ar tarpgeneracinio mobilumo barjerų. Nors kapitalisto ir verslininko ekonominės klasinės padėties skirtingos (ir todėl skiriasi jų klasiniai interesai), turint kapitalo, lengva tapti verslininku. Susimokėjęs skolas, verslininkas tampa kapitalistu verslininku, o „išėjęs iš verslo“ gyventi iš procentų, kuriuos neša sukauptas kapitalas, jis palieka grynuoju kapitalistu. Tačiau troleibuso vairuotojui ar „Maksimos“ kasininkei iškilti į tokius grynuosius kapitalistus yra praktiškai neįmanoma, jeigu darbo užmokestis yra jų pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Tas pats galioja tarpgeneraciniam mobilumui.

M. Weberio koncepcijai galima adresuoti net tik priekaištą (tai daro A. Giddensas), kad jis per mažai dėmesio skiria šiam struktūrinimosi (ekonominių klasių transformacijos į socialines grupes) procesui, bet dar ir pridurti, kad ji nebubrėžia jokių išankstinių ribų skaičiui klasių, kurį galima būtų išskirti, taikant jo koncepciją konkrečios visuomenės tyrimams. Iš tikrųjų, ji nedraudžia atskiriomis klasėmis laikyti ne tik kapitalistus ir verslininkus, bet ir (pavyzdžiui) bankininkus, „laisvųjų profesijų“ atstovus, ir (jeigu kalbėti tik apie darbo rinkos klases) atskiras profesijas. Juk kiekviena profesija užima tam tikrą atskirą padėtį darbo rinkoje, kuri daro įtaką tos profesijos atstovų „gyvenimo šansams“. Taigi ji formaliai atitinka M. Weberio klases apibrėžimą. Tiesa, M. Weberis nurodo, kad jo laikų Vokietijoje (ir, tur būt, kitose to paties išsivystymo lygio šalyse) galima išskirti keturias socialines klases: 1) darbininkus; 2) smulkiąją buržuaziją; 3) beturtę inteligentiją ir specialistus; 4) „turtu ir išsilavinimui privilegijuotus“ (Weber 1922: 179). Tačiau tai veikia *ad hoc* tipo konstatacija, nes šie teiginiai nėra pagrįsti sisteminga (paremta statistiniais duomenimis) mobilumo barjerų ar socialinio struktūrinimosi procesų (subjektyvaus klasinio bendrumo suvokimo analize).

Taigi galima sutikti, kad paties M. Weberio darbuose dedukcinė socialinio struktūrinimosi analizė nėra išbaigta. Skirdamas darbo rinkos klases, vokiečių sociologas tenubrėžia perskyrą tarp darbdavių ir jų samdomų darbuotojų, toliau nurodydamas, kad patys samdomi darbuotojai skirstosi į klases. Jeigu nenorime tų

²⁶ Kadangi jau gali būti skaitytojų, kurie apie jį nėra nieko girdėję, priminsime: „Visų šalių proletarai, vienykitės!“

klasių tapatinti su profesijomis²⁷, reikia būdo taip suskirstyti samdomų darbuotojų profesinę įvairovę, kad gautume kuo mažesnių skaičių klasifikacinių vienetų, kurių kiekvienas apimtų kuo daugiau profesijų, tarp kurių būtų kuo daugiau tarpusavio panašumų ir kuo daugiau skirtumų nuo profesijų, priklausančių kitiems klasifikaciniams vienetams. Būtent tokią M. Weberio pateiktos darbo rinkos klasių analizės konkretizaciją ir aptinkame britų sociologo Johno Goldthorpe'o darbuose (žr. pav. 1). Ji literatūroje vadinama Eriksono-Goldthorpe-Portocarrero (EGP) ar Eriksono-Goldthorpe'o klasių schema, nes jos pirmoji versija buvo paskelbta trijų autorių pasirašytame straipsnyje (Erikson, Goldthorpe, Portocarero 1979). Sekdami nusistovėjusia tradicija, ją EGP klasių koncepcija arba klasių schema vadinsime ir mes, nors vienas iš minėto straipsnio autorių (Lucienne Portocarero) vėlesniuose šios koncepcijos plėtojimo ir taikymo darbuose nebedalyvavo.

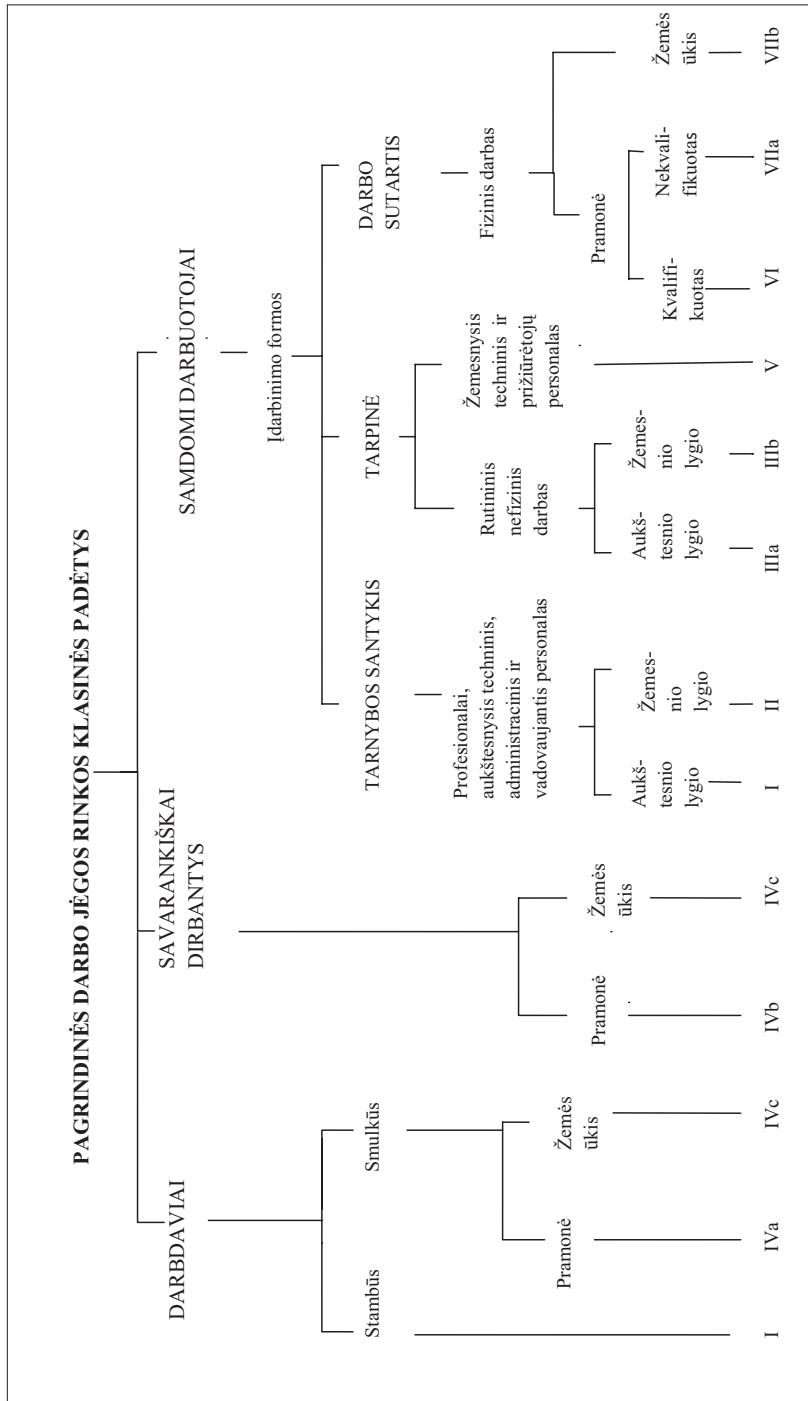
Būtent, EGP klasių koncepcija nuodugniausiai išplėtota ir pritaikyta plačiai žinomoje knygoje *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*, kurią J. Goldthorpe parašė kartu su švedų sociologu Robertu Eriksonu (Erikson and Goldthorpe 1992). Joje apibendrinti tyrimo projekto „Industriinių visuomenių socialinio mobilumo lyginamoji analizė“ (*Comparative Study of So-*

cial Mobility in Industrial Nations; CASMIN) radiniai. Tyrime buvo panaudoti Anglijos ir Velso, Škotijos, Šiaurės Airijos, Airijos, Prancūzijos, Vakarų Vokietijos, Švedijos, Vengrijos, Lenkijos, Japonijos, JAV socialinės statistikos duomenys.

Nors patys autoriai šio pavadinimo kratosi, pabrėždami taip pat ir K. Marxo idėjų reikšmę savo analizei (žr. Erikson and Goldthorpe 1992; 37), literatūroje jai tvirtai prigijo „neovėberiškos“ vardas. Kaip pamėginome parodyti – pelnytai, nes šią schemą galima laikyti M. Weberio darbo rinkos klasių koncepcijos išbaigimu ar patobulinimu.²⁸ Kaip matome (žr. pav. 1) šioje analizėje, iš pradžių (kartu su M. Weberiu) skiriamos darbdavių (*employers*), samdomų darbuotojų (*employees*) ir savarankiškai dirbančių (save pačius įdarbinančių (*self-employed*)) darbuotojų padėtys darbo rinkoje. Toliau patys darbdaviai suskirstomi į stambius ir smulkius, smulkieji darbdaviai – į dirbančius žemės ūkyje ir pramonėje. Ta pati perskyra taikoma ir rankų ar fizinio darbo darbininkams, kurie yra viena iš trijų samdomų darbuotojų kategorijų. Vienos jų skirstomos detaliau (taikomi dar du klasifikacijos lygiai), o kitos – mažiau detalai (dar vienas klasifikacijos lygis). Skirstymo kriterijus paaškinsime žemiau, o tuo tarpu tik aptarsime klausimus, kurie turėtų kilti kiekvienam logikos pagrindus studijavusiam skaitytojui.

²⁷ Reikia pažymėti, kad yra kai kurie labai įtakingi šiuolaikiniai klasinės struktūros analitikai būtent tai ir siūlo, teigdami, kad bent jau išsivysčiusiose poindustrinėse visuomenėse profesinės grupės ir yra klasės. Žr. Grusky and Sørensen 1997; Sørensen 2000.

²⁸ Tuo pačiu reikia priminti, kad paties M. Weberio socialinio struktūrinimosi analizėje darbo rinkos klasių koncepcija yra tik dalis. Šiai analizei priklauso taip pat nuosavybės klasių koncepcija (kurią taip pat galima detalizuoti ir tobulinti), o taip pat struktūrinimosi pagal prestižą bei politinę galią analizė.

1 pav. EGP klasių schemos loginė struktūra. Šaltinis: Erikson and Goldthorpe 1992; 36

Darbo rinkos klases, kurias dedukciškai išveda autoriai, aptinkame išsiriakiusias schemas apačioje. Suskaičiavę „Porfirijaus medžio“ paskutinio lygio atšakas, jų randame 13. Tačiau dvi jų poros įvardintos tuo pačiu numeriniu vardu: skaičiuojant iš kairės pirmoji ir šeštoji (I), trečioji ir penktoji (IVc) atšakos. Taigi išvedama 11 darbo rinkos (ar profesinių) klasių, nors loginiu požiūriu jų turėtų būti mažiausiai 13. Iš tikrųjų, surinkę į vieną krūvą marksistinę literatūrą, kurioje nagrinėjamas klausimas, kaip atskirti buožes (kaimo buržuaziją, išnaudojančią samdomąją darbo jėgą) nuo „vidutinių valstiečių“ (savarankiškai dirbančių žemės ūkyje ir išsiverčiančių savo šeimos pajėgomis), ją sunkiai sutalpintume ir į labai didelę lentyną. O EGP klasių scheme jie atsидuria toje pačioje klasėje (IVc). Ne ką mažiau marksistas protestuotų ir prieš stambių darbdavių sujungimą į vieną klasę su aukščiausiais vadybininkais (I). Taigi, atrodo, kad mažiausiai dvi klases mūsų analitikai „nusuka“.

Atidžiau įsižiūrėjus į schemą, tokių „nusuktų klasių“ galima įtarti esant ir daugiau. Antai garsus danų sociologas Gøsta Esping-Andersen pasigenda, kad mūsų autoriai skiria žemės ūkio ir pramonės smulkius darbdavius, savarankiškai dirbančius ir darbininkus, bet atskirai neišskiria paslaugų sektoriaus, kurio vaidmuo (kaip žinoma) šiuolaikinėje visuomenėje vis didėja (žr. Esping-Andersen 1993). Be to, ar nevertėtų (tai to paties G. Esping-Anderseno pasiūlymas), skirti viešojo ir privataus sektoriaus darbuotojų (tada jie schemos apačioje atsидurtų skirtingose klasėse)? Kodėl pati žemės

ūkio ir pramonės perskyra taikoma nenuosekliai – juk (pavyzdžiui) būtų galima išskirti stambiuosius privačius savininkus darbdavius žemės ūkyje (dvarininkus) ir pramonėje (fabrikantus), o taip pat stambių žemės ūkio įmonių (bendrovių) ir pramonės įmonių vadovus? Argi visi rankų darbo samdomi darbininkai žemės ūkyje yra to paties (žemo) kvalifikacijos lygio? Antai kolūkiniame Lietuvos kaime ne vien mažesnis uždarbis skyrė paprastus su šakėmis dirbančius lauko darbininkus nuo traktoristų kombainininkų.

Tie priekaištai ir „racionalizaciniai“ pasiūlymai, abstrakčiai kalbant, yra teisingi. O ir patys koncepcijos autoriai „iš kalno“ (buvo toks posakis „smetoninės Lietuvos“ literatūrinėje lietuvių kalboje), t.y. iš anksto su jais sutinka, nurodydami, kad jų siūloma schema yra tik analitinis įrankis, adaptuotas jų atlikto socialinio mobilumo tyrimų 20 a. Europos industrinėse visuomenėse reikmėms bei pritaikytas prie jų turimų duomenų bazės: „pateikta schema turi būti laikoma ne galutiniu (*definitive*) individualių visuomenių klasinių struktūrų „žemėlapiu“, bet iš esmės *instrument de travail*²⁹ (Erikson and Goldthorpe 1992; 46). Taigi tyrėjai, keliantys kitus tikslus arba disponuojantus geresniais duomenimis, yra laisvi (neovėberiška) klasių schemą dar labiau detalizuoti, ją papildydami ką tik nurodytomis ar kitomis perskyromis (svarbu tik, kad išliktų aukščiausiuose klasifikacijos lygmenyse naudojamos perskyros). Tačiau tokia klasių schemos detalizacija turi savo kainą, kurią turi mokėti mėginantis ją empiriškai pritaikyti tyrėjas.

²⁹ Darbo instrumentu (pranc.).

Pirmiausia, duomenų apie konkrečių šalių socialinę struktūrą šaltinis dažniausiai būna reprezentatyvios apklausos. Ne tik Lietuvoje patys turtingiausi ir įtakingiausi asmenys būna apklausėjams sunkiausiai pasiekiami. Matėme (žr. 1 skirsnį), kad dėl šios priežasties A. Matulionio suburtos tyrėjų grupės atliktame Lietuvos socialinės struktūros tyrime galiausiai teko ignoruoti teoriškai išskirtą aukščiausią klasę, to modelio pritaikymuose atsižvelgiant tik į gausesnes klases. Šį keblumą galima sušvelninti, „iš kalno“ vengiant klasių schemoje išskirti tokias klases, kurios bus (beveik) „tuščios“ – arba todėl, kad jos labai negausios, arba todėl, kad jos sunkiai tyrimui pasiekiamos. Jeigu klasės (tiksliau, juos reprezentuojančios respondentų grupės) mažos, tai turėsime techninių problemų, kurios iškyla atliekant statistinę analizę su nominaliaisiais pavadinimų skalėje išmatuotais daugiareikšmiais kintamaisiais.

Savo duomenų analizėje R. Eriksonas ir J. Goldthorpe taikė *log-tiesinės (log-linear)* analizės metodus, kurių rezultatai yra tuo patikimesni, kuo didesnis lyginamoms kategorijoms priklausančių atvejų skaičius. „Kai tik nedaug atvejų priklauso konkrečiai kategorijai, galimybių santykiai (*odds ratios*), kurie skaičiuojami išmatuoti skirtingų socialinių grupių narių santykinis šansas pasiekti tam tikras padėtis (*destinations*), yra labai jautrūs nedideliems absoliučių skaičių pokyčiams“ (Savage 1997: 306). Taigi, autoriai neskaitlingas kategorijas jungė į bendresnes klases jau teorinės analizės lygyje. Toje analizėje jie siekė panaudoti kuo ilgesnes „laiko eilutes“,

nes vienas iš juos dominusių klausimų buvo – ar mobilumo rodiklių reikšmės išlieka stabilios laike. Tikriausiai todėl jie atskirai neišskyrė paslaugų sektoriaus, nes pirmoje XX a. pusėje jų darbuotojų dar tiek daug nebuvo (jie kartu su dalimi valstybės tarnautojų priskiriami IIIa ir IIIb klasėms).

Užtat jie išskyrė šiais laikais labiausiai išsivysčiusiose visuomenėse jau negausias žemės ūkio darbininkų (VIIb) ir smulkiųjų darbdavių bei savarankiškai dirbančių žemdirbių klases (IVc) klases. Mat industrializacijos eroje būtent šios kadaise labai gausios klasės buvo pagrindinis kitų klasių papildymo šaltinis. Toliau, tyrėjai savo tyrime siekė aprėpti kuo daugiau šalių, todėl buvo priversti naudoti labai įvairios kokybės ir turinio statistinių duomenų šaltinius. Daugelio šaltinių informacija neleido „atpažinti“ netgi visų 11 jų teoriškai išskirtų klasių, o ką jau kalbėti apie logiškai įmanomas 13 ar daugiau klasių, kurias galima būtų išskirti teorinės analizės lygmenyje. Todėl savo empirinėje analizėje realiai naudojo supaprastintą 7 klasių schemą, apsiribodami tokio jų tirtų visuomenių teorinės diferenciacijos į (vėberiškas) klases lygiu, kokį buvo galima empiriškai verifikuoti, naudojant prieinamus duomenis.

Dabar turėtų būti aiški ir aptariamoje schemoje naudojama klasių nomenklatūra – kodėl jos įvardijamos romėniškais skaitmenimis nuo I iki VII, prie kurių „prisegamos“ raidės. Tokia nomenklatūra padeda nustatyti, kurios iš teoriškai išskirtų 11 klasių sujungiamos į 7 klases, lyginamas empirinėje analizėje.³⁰ Galimos dar

³⁰ Tiesa, čia yra visokių niuansų. Pagal romėnišką skaitmenį klasės, išskirtos 11 klasių schemoje, pavadinime ne visada galima tiksliai nuspėti, kokia bus jos vieta 7 klasių schemoje. Taip, I ir II

labiau supaprastintos 5 ir 3 klasių schemas, kuriomis patartina naudotis, kai prieinami duomenys dar labiau defektyvūs, palyginus su tais, kuriuos naudojo schemas autoriai, ar dėl kitų sumetimų, susijusių su konkretau tyrimo,

kuriame ši schema taikoma, tikslais. Kaip tai daroma, parodyta 4 lentelėje.

Tyrinėjant šią lentelę (kaip ir 1-ame pav. pateiktą schemą), svarbu įsidėmėti du dalykus. Pirma, autoriai įspėja skaitytojus, kad

4 lent. Originali EGP klasių schema ir jos supaprastintos versijos.

Šaltinis: Erikson and Goldthorpe 1992: 38–39.

Pilnoji versija	Redukuotosios versijos		
	7 klasių	5 klasių	3 klasių
I Aukštoji tarnautojų klasė (aukšto lygmens specialistai, administratoriai ir valdininkai, stambių įmonių ir įstaigų vadovai, stambūs savininkai darbdaviai)	I+II „Tikrieji“ tarnautojai (<i>service class</i>) (specialistai, administratoriai ir valdininkai, aukšto lygmens technikai, įmonių ir įstaigų vadovai, darbdaviai, ne-fizinį darbą dirbančių darbuotojų prižiūrėtojai)	I + II+ IIIa+IIIb „Baltosios apykaklės“ (nedirbantys fizinio darbo tarnautojai)	I + II + IIIa + IIIb + IVa + IVb Nedirbantys fizinio darbo darbuotojai (<i>non-manual workers</i>)
II Žemesnioji tarnautojų klasė (vidurinio lygmens specialistai, administratoriai ir valdininkai; aukšto lygmens technikai, nedidelių įmonių ir įstaigų vadovai; ne-fizinį darbą dirbančių darbuotojų prižiūrėtojai)			
IIIa Aukštesnio lygmens ne-fizinio rutininio darbo darbuotojai administracijoje ir komercijoje	IIIa+IIIb Ne-fizinio rutininio darbo darbuotojai – „netikrieji“ tarnautojai (tarnautojai be tarnybos santykio		
IIIb Žemesnio lygmens ne-fizinio rutininio darbo darbuotojai prekybos ir paslaugų (aptarnaujantis personalas) sektoriuose	su darbdaviu – klerkai ir aptarnaujantis personalas administracijoje, komercijoje, prekybos ir paslaugų sektoriuose)		

klasės sujungiamos į 1-ąją klasę 7 klasių schemą, IV klasė padalijama į dvi, iš kurių viena (3-ioji) apima IVa ir IVb, o 4-ąją klase septynių klasių schemeje tampa tik vienas IV grupės narys – IVc. V ir VI klasės sujungiamos į 5-ąją, o miesto ir kaimo ne kvalifikuotiems darbininkams (VIIa ir VIIb) paliekamas atskirų klasių statusas – jos tampa atitinkamai 6-a ir 7-a klase septynių klasių schemeje. Logiškiau būtų jau žemiausio ir detaliausio lygio klasių suskirstyme klasėms skaitmeninius vardus suteikti atsižvelgiant į jų numatomus sujungimus. Tačiau nereikia pamiršti, kad šios nomenklatūros pagrindinis autorius yra britas, o ne prancūzas.

Pilnoji versija	Redukuotosios versijos		
	7 klasių	5 klasių	3 klasių
IVa Smulkūs darbdaviai savininkai, amatininkai turintys samdomų darbuotojų (ne žemės ūkyje)	IVa+IVb Smulkioji buržuazija (smulkūs verslininkai ir amatininkai turintys arba neturintys samdomų darbuotojų (ne žemės ūkyje))	IVa+IVb Smulkioji buržuazija	
IVb Smulkūs darbdaviai savininkai, amatininkai neturintys samdomų darbuotojų (ne žemės ūkyje)			
IVc Ūkininkai ir savarankiškai dirbantys žemės ūkyje (turintys samdomų darbuotojų ir – ne)	IVc Smulkūs ūkininkai ir savarankiškai dirbantys žemės ūkyje (turintys samdomų darbuotojų ir – ne)	IVc + VIIb Žemdirbiai	IVc + VIIb Žemdirbiai
V Žemesnio lygmens technikai, fizinį darbą dirbančių darbuotojų prižiūrėtojai	V+VI Kvalifikuoti darbininkai (Žemesnio lygmens technikai, fizinį darbą dirbančių darbuotojų prižiūrėtojai, kvalifikuoti fizinio darbo darbininkai (ne žemės ūkyje))	V+VI Kvalifikuoti darbininkai	V+VIa+VIIa Fizinį darbą dirbantys samdomi darbuotojai ne žemės ūkyje (<i>manual workers</i>)
VI Kvalifikuoti fizinio darbo darbininkai (ne žemės ūkyje)			
VIIb Pusiau kvalifikuoti ir nekvalifikuoti fizinio darbo darbininkai (ne žemės ūkyje)	VIIa Mažai kvalifikuoti darbininkai (pusiau kvalifikuoti ir nekvalifikuoti fizinio darbo darbininkai (ne žemės ūkyje))	VIIa Mažai kvalifikuoti darbininkai	
VIIb Darbininkai žemės ūkyje, miškininkystėje, žvejyboje (pirminiam sektoriuje)	VIIb Žemės ūkio darbininkai (darbininkai žemės ūkyje, miškininkystėje, žvejyboje)	IVc + VIIb Žemdirbiai	IVc + VIIb Žemdirbiai

skaitmenų klasių pavadinimuose (nuo 1 iki 7) negalima traktuoti kaip klasių rangų (žr. Erikson and Goldthorpe 1992: 32–33). Klasė yra nominalus, o ne rangų skalės lygio matavimo kintamasis. Autoriai pateikia duomenis (Erikson and Goldthorpe 1992; 45–46), kurie rodo ryšį tarp priklausomybės klasei ir vidutinio jai priskiriamų profesijų prestižo. Vis dėlto tikslaus atitikimo tarp klasės „numerio“ (jeigu vis dėlto jį interpretuoti kaip rango nurodymą) ir jos

prestižo nėra. Pvz., pagal daugumą matavimų III klasės profesijų prestižas yra žemesnis už IV, V ir VI klasių prestižą. Nerastume vienareikšmio ryšio ir tarp klasės numerio ir vidutinių pajamų. Nors lentelėje Nr. 4 klasės gražiai sudėliotos į sunumeruotą rikiuotę, jos nesudaro tikros hierarchijos, nes už šios rikiuotės neslypi viena „klasiškumo“ dimensija. Tai jokia tragedija, nes EGP klasių teorija savo konstrukcijos logika ir tikslais iš esmės skiriasi nuo amerikietiškos

socialinio struktūrinomosi tyrimų tradicijos. Priminsime, kad šioje tradicijoje klasės išvedamos iš vienadimensinės SES hierarchijos, o EGP klasių teorijoje išeities taškas yra santykiai darbo jėgos rinkoje ir darbovietėje.

Antra, klasių „suliejimai“, naudojant supaprastintus (7, 5, 3 ar kitokius) klasinės struktūros modelius turi būti pagrįsti dalykiniais argumentais, kurie parodo, kodėl ir kuo klasė, kurią „suliejame“ su kokia nors kita klase, yra labiau panaši į ją, o ne kurią nors kitą klasę. Taip, pagrįsdami savo sprendimą laikyti stambius darbdavius, kurie yra jų valdomų įmonių savininkai, ir samdomus stambių įmonių vadybininkus viena klase (I), autoriai ne tik nurodo, kad šiuolaikinėse labiausiai išsivysčiusiose šalyse yra palyginti mažai stambių įmonių, kurios būtų jų vadovų (direktorių) privati nuosavybė. Jie atkreipia dėmesį, kad ir tais atvejais, kai stambiai firmai vadovauja jos savininkas, jis savo firmai dar parsisamdo kaip direktorius, gaudamas ir direktoriaus atlyginimą (kaip vadovas) ir dividendus (kaip savininkas). Kita vertus, samdomi aukščiausi vadybininkai dažnai savo pajamas investuoja, įsigydami kitų įmonių akcijų arba būna premijuojami valdomų įmonių akcijomis. Dėl šių ir kitų aplinkybių jie yra pati artimiausia savo pajamų šaltiniais stambiesiems savininkams klasinė kategorija. Originaliausia EGP koncepcijos dalis yra samdomų darbuotojų padėties rinkoje ir darbovietėje analizė, kuri pagrindžia tokių darbuotojų suskirstymą į tuos, kuriuos su darbdaviu sieja „tarnybos santykis“ (*service*

relationship), tuos, kuriuos su darbdaviu sieja paprasta darbo sutartis (angl. *labour contract*) ir užimančius tarpinę padėtį. Pirmieji sudaro tarnautojų klases I ir II ar tiesiog (supaprastintose schemose) tarnybos klasę (*service class*). Aukštesniajai tarnautojų klasei (I) priklauso aukščiausio lygio vadybininkai ir prie jų dėl jau aptartų sumetimų priskiriami stambių įmonių savininkai, patys vadovaujantys jų darbui, o taip pat laisvųjų profesijų atstovai. Žemesniajai tarnautojų klasei (II) priklauso žemesnio rango vadybininkai, turintys nuo 1 iki 9 pavaldinių. Taikant šias sąvokas skaitytojui geriausiai pažįstamam (Lietuvos) akademiniam kontekstui, I klasei reikėtų priskirti ne tik universitetų rektorius ir prorektorius, bet ir dekanus bei didesnių katedrų vedėjus. II klasei priklausytų ne tik mažesnių katedrų ir kitokių padalinių vadovai³¹, bet ir visi tie dėstytojai, kuriuos su darbovietėje sieja tarnybos santykis, o ne paprasta darbo sutartis

Tarnybos santykis nuo paprastos darbo sutarties skiriasi tuo, kad suteikia saugesnę padėtį darbo rinkoje. Darbdavys darbo sutartį gali bet kada nutraukti, darbuotoją išpėjęs apie būsimą atleidimą.³² Tokioje padėtyje yra katedros reikalingų tvarkytoja ar laborantas. Dėstytoją atleisti kur kas sunkiau. Kai kuriose šalyse tai iš viso praktiškai neįmanoma (ten, kur egzistuoja *tenure* institucija) – nebent dėstytojas padarytų sunkų kriminalinį nusikaltimą. Reikia laukti, kol pasibaigs jo kadencija, ir panaikinti jo užimamą etatą, arba surengti jam priešlaikinę atestaciją. Toliau, tarnybos santykis užtikrina didesnę au-

³¹ Daug priklauso nuo to, ar doktorantus galima laikyti katedrų vedėjų pavaldiniais. Tada kur kas daugiau katedrų vedėjų galėtume priskirti aukštesniajai tarnautojų klasei (I).

³² Tiesa, atskirų šalių darbo teisė ženkliai skiriasi nustatydamą terminą, iki kada tai turi būti padaryta.

tonomiją darbo metu. Tikras tarnautojas³³ gali pats planuoti savo darbo laiką, negauna detalių užduočių iš savo viršininkų, jam mokama ne už konkrečius rezultatus (ištekintų varžtų ar aptarnautų klientų skaičių).

Kita vertus, iš tokio tarnautojo laukiama, kad prireikus atlikti užduotį, jis skrupulingai neskaičiuos, kada baigėsi jo darbo valandos ir nemes darbo tą minutę, kai tik nuskamba skambutis, pranešantis apie darbo dienos pabaigą. Toks elgesys būdingas darbininkui, kuris ilgiau dirbs, tik jeigu jam už didesnius įkainius apmokės per viršvalandžius atliktą darbą. Tarnautojas gauna ne vienetinį, akordinį ar valandinį, bet tarnybinį (paskirtą „pagal užimamas pareigas“) atlyginimą, o gerai dirbti jį motyvuoja karjeros – aukštesnių, geriau apmokamų bei su jomis susijusių privilegijų (pvz., teisė naudotis atskiru kabinetu ar tarnybiniu automobiliu) – perspektyva. Darbininkai karjeros nedaro, ją daro tik (tikri) tarnautojai.

Jeigu darbuotojo padėtis darbovietėje viskuo arba beveik viskuo atitinka šį aprašymą, jis yra „tikras“ tarnautojas (klasės I ir II), jeigu niekuo – „tikras“ darbininkas (klasės VI, VIIa ir VIIb). Tačiau galima išskirti visą eilę padėčių darbo rinkoje ir darbovietėje, kurios vienas atžvilgiais labiau panašios į „tikro tarnautojo“, o kitais atžvilgiais – į „tikro darbininko“ padėtį. Tokie yra darbuotojai, užimantys IIIa ir V klasėms priskiriamas padėtis darbo rinkoje ir darbovietėje. IIIb priklauso žemiausio lygio

paslaugų sferos darbuotojos (autorai nurodo, kad didžiąją šios klasės dalį sudaro moterys), kurios nuo tikrų darbininkų skiriasi tik tuo, kad dirba ne su daiktais ar medžiagomis, bet su žmonėmis – aptarnauja klientus (kasininkės, pardavėjos, kirpėjos ir pan.). Tuo tarpu IIIa ir V klasėms priklauso profesijos, kurių atstovams arba tenka tiesiogiai prižiūrėti dirbančius rankų darbą vykdytojus, t.y. darbininkus (tai V klasė), arba (IIIa) dirbti kitokį nefizinį darbą, kuris reikalauja ne tiek aukštos kvalifikacijos, kiek asmeninės atsakomybės (pavyzdžiu gali būti policininko darbas). Pirmieji darbuotojai (V) yra pusiau darbininkai, antrieji (IIIa) – pusiau ar ne visai tikri tarnautojai.

Sisteminius šios darbuotojų pasiskirstymo į klases pagrindus J. Goldthorpe detaliau atskleidžia vėlesniuose darbuose. Iš vieno jų (Goldthorpe 2008 [2000]) paimta toliau pateikiama schema (žr 2 pav.). Visų pirma, profesijos ar darbai skiriasi priklausomai nuo to, ar jiems atlikti pakanka bendrų įgūdžių, kurie vienodai gerai tinka visose tam tikros srities darbovietėse. Pavyzdžiu gali būti mūrینinko profesija: jeigu darbuotojas moka mūryti, tai pakeitęs darbovietę naujoje vietoje jis gali pilna jėga dirbti (pasiekti našaus darbo maksimumą) jau nuo pirmos darbo dienos. Tačiau daugeliu atveju darbdavys gali gauti naudą iš naujai priimto darbuotojo tik po papildomo, papildomų darbdavio kaštų reikalaujančio apmokymo, arba kai darbuotojas ilgiau padirbėjęs įgyja pakankamai

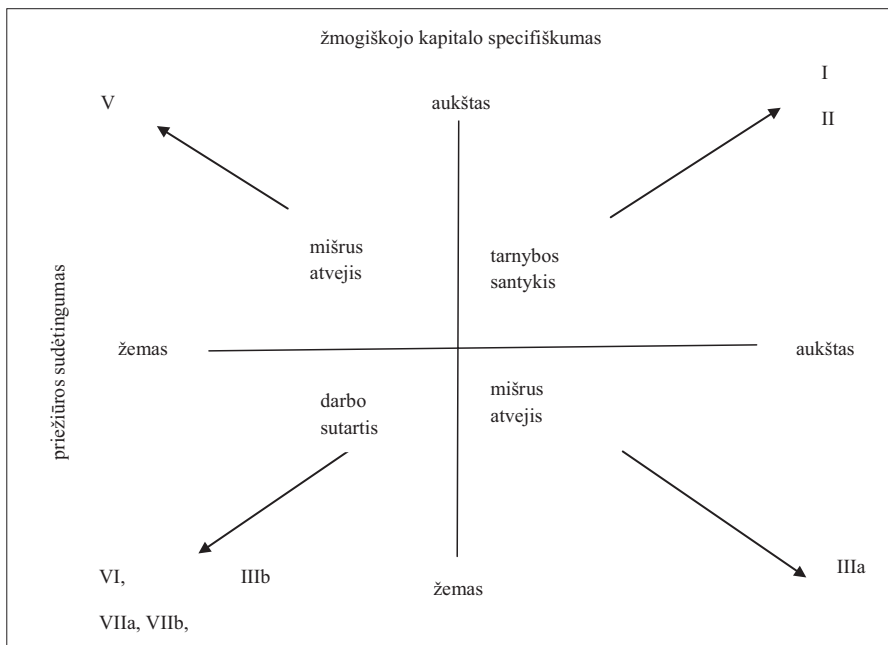
³³ Priedėlis „tikras“ reikalingas dėl to, kad statistinė „tarnautojų“ kategorija apima ne tik darbuotojus, kurie atitinka I ir II klasės aprašymus. Į ją patenka ir darbuotojai, kurie EGP klasių koncepcijoje priskiriami IIIa ir IIIb klasėms. Tradicinių socialinės statistikos klasifikacijų prasme jie (ypač IIIa klasės atstovai) taip pat yra tarnautojai. Šio keblumo išvengtume, nebent nusprendę I ir II klasių narius vadinti „tarnybininkais“ (pagal išsireiškimą *service class* – tarnybinė klasė). Tačiau tokiam terminologiniam pasiūlymui keblu tikėtis kalbininkų pritarimo.

patirties. Investavęs į darbuotoją, padėjęs jam įsigyti specifinį žmogiškąjį kapitalą, darbdavys yra suinteresuotas jį „prisirišti“. Tokio „prisirišimo“ priemonė ir yra tarnybos santykis.

Be šios investicijų į specifinį žmogiškąjį kapitalą apsaugos problemos, tarnybos santykis yra tinkama priemonė išspręsti dar vieną darbdavio ir darbuotojo santykių problemą, vadinamą įgaliotojo ir įgaliotinio, atstovaujamojo ir atstovo (angl. *principal and agent*) problema: kaip pasiekti, kad samdomas darbuotojas darbo laiku veiktų ir išteklius naudotų darbdavio, o ne savo paties interesais? (žr. Coleman 2005 (1994); 138–163). Vienais atvejais (pvz., kai darbdavio „agentai“ dirba prie surinkimo konvejerio) išspręsti šią problemą – nustatyti, kiek ir ar gerai darbdaviui darbuotojas dirbo, yra paprasta.

Tokiu atveju darbdavio ir darbuotojo santykius darbdaviui optimalu įteisinti paprasta darbo sutartimi. Priešingu atveju, geriau užmegzti su juo tarnybos santykį.

Tarnybos klasės I ir II apima tas profesijas, darbas kuriose ir reikalauja specifinių įgūdžių, ir yra sunkiai prižiūrimas. Darbininkiškos klasės (VIIa, VIIb ir su tam tikromis išlygomis – VI) apima profesijas, darbas kuriose nereikalauja papildomo apmokymo ar darbo patirties konkrečioje darbovietėje. Čionai priklauso ir rutininį ne rankų darbą dirbančių paslaugų sferos darbuotojų profesijos (IIIb). Pagaliau, galimi mišrūs atvejai. Pirma, kai sėkmingas profesinis darbas reikalauja papildomo apmokymo ar patirties konkrečioje darbovietėje, bet yra nesunkiai kontroliuojamas ar prižiūrimas

2 pav. Darbo dimensijos kaip darbdavio rizikos, samdos sutarčių ir klasinių padėčių diferenciacijos šaltiniai. Šaltinis: Goldthorpe 2008 (2000); 118

(V-oji pusiau darbininkų klasė). Antra, kai papildomo apmokymo ar patirties nereikia, tačiau darbuotoją sunku prižiūrėti (IIIa pusiau ar „netikrų“ tarnautojų klasė). Todėl „IIIa klasės profesijoms būdingi daugelis tarnybos elementų, bet jose dažnai nėra jokios aiškios karjeros struktūros, tuo tarpu kai V klasės profesijoms karjeros struktūra būdinga, tačiau jos yra palyginti atidžiai prižiūrimos (*monitored*) ir apmokamos pagal atidirbtų valandų skaičių“ (Breen 2005; 46).

3. EGP klasės Europoje ir pokomunistinėje Lietuvoje

Šiame skirsnyje pateiksime ir aptarsime pokomunistinės Lietuvos visuomenės klasinės struktūros vaizdą, koks jis iškyla nagrinėjant tą struktūrą EGP klasių teorijos požiūriu. Reikia dar patikslinti, kad tai vaizdas tikrovės, kokia ji buvo dvidešimties metų sukakties nuo pokomunistinės transformacijos pradžios išvakarėse (2009 m. pabaigoje). Galima daryti prielaidą, kad per praėjusius kelis metus ji iš esmės nepasikeitė, nors patikrinti ją bus galima, tik kai bus paskelbti penktosios EST bangos (2010–2011 m.) duomenys. Kodėl iš visų apžvelgtų klasinės struktūros analizės teorinių alternatyvų renkames būtent šią koncepciją? Iš dalies į šį klausimą atsakyta ankstesniame skirsnyje, kuriame mėginome išryškinti kiekvienos jų privalumus ir trūkumus. Tiesa, ta analizė buvo bendra, tuo tarpu kai galimas dar ir toks argumentas, kad viena klasių schema gali labiau tikti vienu visuomenių, o kitos – kitų visuomenių analizei.

Antai amerikietišką SES tyrimų tradiciją galima sieti su JAV specifika: silpnu klasių susistruktūrinimu, ypač dideliu (bent jau daug

kas taip mano) socialiniu mobilumu. Tuo tarpu pagrindinės EGP teorijos idėjos buvo suformuluotos, tyrinėjant Didžiosios Britanijos socialinę struktūrą, kuri tebegarsėja kaip klasikinė „klasinė visuomenė“, ir tik po to pritaikytos kitų Vakarų Europos šalių klasinės struktūros tyrimams, įtraukiant į imtį ir tuo metu dar komunistines Lenkiją ir Vengriją. Pierre Bourdieu klasių teorija, kuria daug kas žavisi ir Lietuvoje, paženklinta ryškia „prancūziškos“ kilmės dvasia. Vargu ar pokomunistinėse šalyse galima tikėtis aptikti taip stipriai išstruktūrinusias klases, kad klasinę priklausomybę galima būtų atpažinti net pagal meninio skonio ypatumus.

Tačiau visa tai tik spėlionės – kuri socialinio struktūrinimosi koncepcija geriausiai tinka pokomunistinių šalių (taigi, ir Lietuvos) socialinei tikrovei, neįmanoma pasakyti be konkrečių tyrimų. Gali būti, kad už visas pranašesnė yra A. Matulionio grupės išplėta 39 stratai ir 5 klasių koncepcija, bet kad tuo įsitikintume, reikėtų ją pritaikyti ne vien Lietuvai. Taigi nenuginčijamai atsakyti į klausimą, kuri iš aptartų koncepcijų geriausia, būtų galima tik tada, kai visos jos bus pritaikytos empirinei Lietuvos socialinės klasinės struktūros analizei. Viliamės, kad jau artimoje ateityje taip ir atsitiks, kai gal ir ne be mūsų kuklaus postūmio Lietuvos sociologai sugrįš prie šios klasikinės mūsų disciplinos problematikos. O tuo tarpu tik norime atkreipti būsimų tyrėjų dėmesį į jų laukiančius sunkumus, ir tuo pačiu visai atvirai prisipažinti, kad EGP klasių koncepciją pasirinkome ne tik dėl jos vidinių privalumų, bet ir tam tikrų pragmatinių sumetimų.

Daugiausia rizikuoja tyrinėtojas, sumanęs išmatuoti Lietuvos socialinę struktūrą

E.O. Wrighto teorijos sąvokomis. Nors nei Karlas Marxas, nei juolab amerikiečių sociologas E.O. Wrightas asmeniškai nekalti dėl mūsų kraštą 20 amžiuje ištikusią nelaimių, bet koks marksizmas mūsų šalyje tuo tarpu asocijuojamas su komunizmu kaip totalitarine socialine sistema, 50 metų alinusia mūsų kraštą ir už tai kriminalizuota neseniai priimtais LR Seimo įstatymais. Mažai kam rūpi, kad be apologetinio ar gryna ideologija tapusio lenininio marksizmo visą laiką egzistavo ir tebeegzistuoja socialinės kritikos užtaisą ir moksliskumo dvasią išsaugojusi laisvo, kritinio ar nepartinio marksizmo tradicija, kuriai priklauso ir tas pats E.O. Wrightas. Šios tradicijos atstovai daug dėmesio skyrė ir „realiai egzistavusio“ valstybinio pseudosocializmo analizei, pateikdami visai kitokį šios visuomenės socialinės struktūros vaizdą (žr. Norkus 2008; 201–208), palyginus su tuo, kurį buvo priversti pašyti taip pat ir Lietuvos sociologai vėlyvuojū sovietmečiu (žr. 1-o skirsnio pradžia). Čia tik priminsime, kad tas pats E.O. Wrightas teigia, kad net tobuloje socialinėje visuomenėje išliktų išnaudojimas (žr. 2-ą skirsnį). Lietuvoje pernelyg daug žmonių, kuriems bergždžia visa tai aiškinti, nes jie nenori klausyti (greičiausiai, taip patogiau).

Tačiau net nepristigusiam drąsos tyrėjui kils problema rasti statistinių duomenų, kurių reikia E.O. Wrighto klasių atpažinimui. Savo klasių koncepcijai verifikuoti amerikiečių tyrėjas vykdė

„Lyginamosios klasinės struktūros ir klasinės sąmonės analizės“ (*Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness*) projektą.³⁴ Reprezentatyvios apklausos, kuriuose buvo naudojamas E.O. Wrighto sukurtas klausimynas, buvo atliktos JAV (1980), Švedijoje (1980), Suomijoje (1981), Norvegijoje (1982), Kanadoje (1982), Didžiojoje Britanijoje (1984), Vakarų Vokietijoje (1985), Danijoje (1985), Australijoje (1986), Japonijoje (1987). 3-je lentelėje nurodyti Wrighto klasių lyginamieji nuošimčiai Švedijoje ir JAV pateikti pagal šių tyrimų duomenis (taigi, šiuo metu jau gerokai pasenę). Be abejo, būtų labai įdomu sužinoti, kiek mes Lietuvoje jau turime buržuazijos. Tyrėjas, siekiantis visiško rezultatų palyginamumo, turėtų tiesiog replikuoti E.O. Wrighto apklausą Lietuvoje. Vargu ar jį iš karto lydės sėkmė, pateikus paraišką Lietuvos mokslo tarybai tokios apklausos finansavimui (nebent būtų pateikta bendra paraiška su E.O. Wrightu). Ekspertai gali ir suabejoti pažintine verte projekto, kurį įgyvendinus, galėtume sužinoti, kuo dabartinės Lietuvos klasinė struktūra panaši ir kuo skiriasi nuo išsivysčiusių šalių klasinės struktūros, kokia ji buvo prieš 30 metų.³⁵

Kur kas lengvesnė būtų situacija tyrinėtojiui, nusprendusiam atlikti Lietuvos gyventojų SES tyrimus. Savaiame aišku, čia jau nebūtų jokių keblumų dėl politinio korektiškumo reikalų. Reikėtų reprezentatyvių apklausų duomenų apie

³⁴ Duomenis galima nusikrauti iš Tarpuniversitetinio politinių ir socialinių tyrimų konsorciumo (*Interuniversity Consortium for Political and Social Research*; ICPSR) duomenų archyvo: < <http://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/studies/9323> >. 2012.10.21.

³⁵ Čia, tiesa, kiek perdedame, nes neomarksistinei klasinės struktūros analizei galima panaudoti ir Europos socialinio tyrimo duomenis. Tačiau tam reikalingos kur kas didesnės aproksimacijos, palyginus su tomis, kuriomis paremta EGP klasių schemos operacionalizacija šiame tyrime (žr. Leiuflsrud, Bison and Jensberg 2005).

asmenines pajamas ir išsilavinimą. Didžiausių keblumų kultų dėl duomenų apie profesijų prestižą. Nors vietinė profesijų prestižo tyrimų tradicija egzistuoja (žr. Титма и Тальянайте 1984), nepavyko rasti (o gal ir nėra) tyrimų, kuriuose būtų sistemingai ištirtas profesijų prestižas pokomunistinėje Lietuvoje. Tai nėra labai jau didelė bėda – galima pasinaudoti kad ir Donaldo Treimano standartine tarptautine profesijų prestižo skale (*Standard International Occupational Prestige Scale*, SIOPS; žr. Treiman 1977). Tai automatiškai užtikrintų tokiu būdu atlikto SES tyrimo Lietuvoje tarptautinį palyginamumą, nors ir paliktų tam tikrų abejonių dėl jo rezultatų validumo. „Treimano skalės euristinės galimybės gana ribotos, nes ji pateikia vidurkį pagal esamus duomenis. Jeigu šalyje neatliekami tyrimai, ją galima panaudoti kaip prestižo skalę“ (Титма и Тальянайте 1984; 169). Idealu būtų specialiu tyrimu patikrinti, ar tikrai nėra jokių esminių skirtumų tarp SIOPS reikšmių ir profesijų prestižo vertinimo Lietuvoje.

Vis dėlto tuo tarpu paprasčiausia Lietuvos klasinę struktūrą analizuoti, taikant ką tik pristatytą EGP klasių schemą. Keblu rasti kokių nors teorinių argumentų, kurie leistų ar verstų kvestionuoti jos tinkamumą pokomunistinių šalių socialinės struktūros analizei. Patys jos kūrėjai ją konstravo kaip tinkamą visoms industrinės šalims, kokiomis CASMIN projekto vykdymo laikais buvo ne tik kapitalistinės, bet

ir socialistinėmis vadintos šalys.³⁶ Kaip jau nurodėme, dvi iš jų (Lenkija ir Vengrija) buvo ištrauktos į tyrimą. Išigilinus į šio projekto rezultatus, kaip jie išdėstyti garsiojoje R. Eriksono ir J. Goldthorpe knygoje (Erikson and Goldthorpe 1992), matome, kad iš tikrųjų analizė aprėpia ne tik industrines, bet ir ikiindustrines ar besiindustrializuojančias visuomenes.

Tai EGP klasių schemai suteikia papildomos vertės, nes ją galima taikyti, analizuojant socialinės struktūros pokyčius ilgalaikėje perspektyvoje, kuri apima eilės šalių (tokių, kaip Lietuva) transformaciją iš periferinio agrarinio kapitalizmo visuomenių į industrines pseudosocialistines bei sugrįžimą į kapitalistinę santvarką, apimančią ir dalinę deindustrializaciją. Tačiau ši deindustrializacija, žinoma, nebuvo tokia gili, kad paverstų pokomunistines šalis ypatinga socialine formacija, nebepalyginama su Vakarų Europos šalimis. Ir patys schemas kūrėjai, ir daugelis kitų autorių (ypač aktyvūs čia buvo kaimyninės Lenkijos sociologai) ją ne kartą taikė pokomunistinių šalių socialinės klasinės struktūros analizei.³⁷

Lietuva liko nuošalėje dėl gana banalios priežasties, kad ją tik nuo 2008 m. apėmė EST, kurio duomenys itin gerai tinka EGP klasių schemai pritaikyti. Dar daugiau, jie tam tinka daug geriau, negu tie duomenys, kurių antrinės analizės pagrindu CASMIN projekto vykdytojai tyrė socialinį mobilumą industrinėse ir besiin-

³⁶ Ši aplinkybė padeda geriau suprasti marksisto negalintį netrikdyti vadybininkų-savininkų sujungimą į vieną klasę su vadybininkais-nesavininkais (I). Kadangi komunistinėse šalyse pirmųjų nebuvo, toks jungimas leido užtikrinti geresnį komunistinių ir nekomunistinių šalių palyginamumą. Po tokio sujungimo vieninteliu kokybiniu skirtumu tarp kapitalistinių ir „socialistinių“ industrinių šalių socialinių struktūrų liko klasių IVa, IVb, IVc nebuvimas daugumoje komunistinių šalių ar santykinai menki dydžiai (Vengrijoje ir Lenkijoje, kur privatus verslas nebuvo uždraustas).

³⁷ Žr., pvz., Domanski 2008; 2009; Bukodi and Goldthorpe 2010; Evans and Mills 1999 ir kt.

dustrializuojančiose šalyse priešpaskutiniame jau praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Kaip jau minėjome, dėl duomenų apribojimų jie negalėjo naudotis teoriškai „dedukuota“ 11 klasių schema ir turėjo verstis su jos supaprastinta (7 klasių) versija. Taikydami EGP klasių schemą EST duomenims, galime atpažinti ir visas 11 klasių bei apskaičiuoti jų santykinius dydžius.

Mat per keletą metų po R. Eriksono ir J. Goldthorpe'o knygos pasirodymo ji įgijo tokį populiarumą, kad Vakarų Europos sociologijoje spėjo tapti dominuojančiu (*mainstream*) klasinės struktūros analizės etalonu. Prieš kurį laiką tarptautinė sociologų grupė, vykdydama ES 7-osios bendrosios programos projektą³⁸, sukūrė kiek modifikuotą (sujungiamos VIIa ir VIIb klasės, o taip pat IVa ir IVb; be to, į atskirą klasę išskiriami ilgalaikiai bedarbiai bei dar nedirbę asmenys) EGP klasių schemas versiją, kuri vadinama Europos socialine-ekonomine klasifikacija (angl. *European Socio-economic Classification*, ESeC). Joje originali EGP schema savotiškai „sukontinentinama“, pašalinant kai kuriuos jos bruožus, išduodančius jos „britišką“ kilmę. Originalius skaitmeninius klasių pavadinimus, sudarytus iš romėniškų skaitmenų ir raidžių, kurie primena britų pašto indeksus, pakeičia standartiniai „arabiški“ skaitmenys. Be to, bendras klasių skaičius apribojamas 10. Tokiu būdu „subriuselintą“ EGP klasių schemą Eurostatas įtraukė į Europos statistikos sistemą kaip nacionalinėms statistikos žinyboms rekomenduojamą socialinės-ekonominės klasifika-

cijos standartą (žr. Rose and Harrison 2010). Tačiau dar iki tol EGP klasių schema jau buvo įgijusi tokį platų pripažinimą, kad joje skiriamos klasės gali būti vadinamos „euroklasėmis“, tai yra klasėmis pagal europinį standartą.

Nenuostabu, kad į EGP schemą buvo atsižvelgiama, projektuojant EST. Šis tyrimas ypatingas tuo, kad nuo pat pirmosios jo bangos (2002/3 m.) kartojami keli „branduoliniai“ klausimų moduliai, kas leidžia užtikrinti diachroninį duomenų palyginamumą (žr. Morkevičius 2012). Keturiasdešimties modulis skirtas socialinės struktūros kintamiesiems matuoti. Sutariama, kad jis savo išsamumu pranoksta visas kitas tarptautines apklausas. Projektuojant šį modulį, aktyviai dalyvavo Robertas Eriksonas. Tyrimo metodologinė kokybė, kuriai užtikrinti dedamos didelės pastangos, leidžia gauti gana patikimą visų šiame tyrime dalyvaujančių šalių socialinės-klasinės struktūros vaizdą, o jo teštinumas – atsekti jo pokyčius. Kadangi Lietuva EST dalyvauja ne nuo pat pradžios, tad pasinaudoti antru jo privalumu negalime. Tačiau ir jo nesant, EST duomenys suteikia galimybę pamatyti, kaip atrodo jau užbaigusios pokomunistinę transformaciją (neokapitalistinės) Lietuvos klasinė struktūra bei palyginti ją ne tik su kitų pokomunistinių šalių, bet ir „senųjų“ ES narių klasinėmis struktūromis.

Išskirstant respondentus į (neovėberiškas) euroklases, naudojami jų atsakymai į EST pagrindinio klausimyno klausimus apie padėtį darbo rinkoje³⁹, darbovietėje⁴⁰ ir profesiją⁴¹.

³⁸ Žr. < <https://www.iser.essex.ac.uk/archives/esec> >. 2012.12.16.

³⁹ EST 4-tojoje bangoje F12 klausimas „Savo pagrindiniame darbe jūs... esate/buvote samdomas/-a darbuotojas/-a, užsiimate/užsiėmėte individualia veikla (pats sau darbdavys), ar dirbate/dirbote savo šeimos versle?“

Tam yra sukurtos specialios kompiuterinės programos, kurios transformuoja minėtus kintamuosius į EGP klases, o tiksliau į EGP 11 klasių variantą, iš kurio nesunkiai galima išvesti smulkesnius⁴². Būtent naudodami tokią programą ir šio straipsnio autoriai sukūrė išvestinius EGP klasių kintamuosius naudodami oficialiai prieinamus EST 4-tosios bangos duomenis⁴³. Čia būtina atkreipti dėmesį į tai, kad socialinės struktūros analizė, kurios išeities taškas yra profesinė priklausomybė, susiduria su priekaištais, kad paprastai už borto palieka tą dalį populiacijos, kuri darbo rinkoje nedalyvauja – dar į ją neįsijungusį jaunimą, iš jos pasitraukusius pensininkus, bedarbius, namų šeimininkes ir kitus asmenis, kritikų dažniausiai vadinamus socialinės struktūros periferija, tik

dalį kurios sudaro tikrosios „paribio“ ar „užribio“ (marginalinės) grupės.

Mūsų nagrinėjamu atveju, šiuose priekaištuose yra tik dalis tiesos, nes EST stengiasi „įtraukti“ įmanomai didesnę skaičių respondentų atsakymų apie jų darbinę patirtį ir pozicijas. Todėl pagrindinio klausimyno klausimai nustatantys, kuo užsiima respondentas, neapsiriboja atsakymu, kuo jis ar ji užsiėmė per pastarąsias 7 dienas. Itin detalai išsiaiškinama, ar respondentas dirbo bent kokį nors darbą praeityje, ir tik visiškai jokio darbo nedirbė per visą savo gyvenimą asmenys toliau nebeklausinėjami apie darbinę patirtį ir pozicijas (EST 4-tojoje bangoje Lietuvos atveju tokių respondentų buvo 15 proc.). Taigi realiai į klasinę analizę įtraukiami ir iš darbo rinkos pa-

⁴⁰ EST 4-tojoje bangoje F16 klausimas „Ar jūs savo pagrindiniame darbe esate/buvote atsakingas/-a už kitų darbuotojų darbo priežiūrą? (Taip/Ne)“ ir F17 klausimas „Už kelių darbuotojų darbo priežiūrą esate/buvote atsakingas/-a?“.

⁴¹ EST 4-tojoje bangoje F24 klausimas „Kaip vadinasi/-osi jūsų pareigos pagrindinėje darbovietėje?“, F25 klausimas „Kokio pobūdžio darbą jūs dažniausiai atliekate/atlikdavote savo pagrindiniame darbe?“ ir F25a klausimas „Kokio išsilavinimo ar kvalifikacijos reikia/reikėjo jūsų darbiui?“. Remiantis atsakymais į šiuos klausimus (taip pat įtraukiant informaciją apie respondento išsilavinimą (F6), darbovietės tipą (F22), darbuotojų skaičių darbovietėje (F13 arba F15) bei aukščiau minėtus klausimus apie padėtį darbo rinkoje bei darbovietėje) nustatoma respondento profesija naudojant ISCO-88(COM) klasifikaciją (žr. Elias and Birch 1994). Šios klasifikacijos žemiausiame (4) lygmenyje šiek tiek plačiau nei konkreči darbo vieta ar pareigos apibrėžiamos (pagal atliekamų darbų ir užduočių panašumą) smulkiosios profesijų grupės (iš viso 390 skirtingų) arba tiesiog profesijos hierarchiškai suskirstytos į 10 didžiųjų profesinių grupių (0 – Ginkluotosios pajėgos, 1 – Teisės aktų leidėjai, aukšti pareigūnai ir vadovai, 2 – Vyresnieji specialistai, 3 – Jaunesnieji specialistai ir technikai, 4 – Jaunesnieji tarnautojai, 5 – Paslaugų sektoriaus ir parduotuvių bei turgaviečių darbuotojai, 6 – Kvalifikuoti prekinio žemės ūkio ir žuvininkystės darbininkai, 7 – Kvalifikuoti darbininkai ir amatininkai, 8 – Įrenginių ir mašinų operatoriai ir surinkėjai, 9 – Nekvalifikuoti darbininkai), 28 didesniais ir 116 mažesniais. EST 4-ojoje bangoje profesijos buvo koduojamos pagal smulkiausių 4 lygmenų klasifikatorių (smulkiausias grupes).

⁴² Šiuo požiūriu labiausiai išplėtotos ir laisvai prieinamos yra Laisvojo Amsterdamo universiteto sociologijos profesoriaus Harry B. G. Ganzeboom SPSS statistinės analizės paketui skirtos programos (žr. šio mokslininko specialiai sukurtą puslapį internete: < <http://home.fsw.vu.nl/hbg.ganzeboom/ismf/..isco88/index.htm> >. 2012.10.21).

⁴³ Žr. < <http://ess.nsd.uib.no/ess/round4> > 2012.10.21.

5 lent. Europos šalių, dalyvavusių EST 4 (2008–2009 m.) visuomenių klasinė struktūra (11 klasių schema)

Šalis	Klasinė padėtis (EGP11)											Iš viso
	i: aukštoji tarmauoji	ii: žemesnioji tarmauoji	iii: klerų klerų	iiib: prekyba ir apmavinimas	iva: smulkieji darbdaviai	ivb: savarankiš- kai dirbantys	v: darbininkų prižiūrotojai	vi: kvalifikuoti darbininkai	vii: nequalifikuoti darbininkai	viiib: žemės ūkio darbi- ninkai	ivc: ūki- ninkai	
Airija	16,8%	20,5%	3,5%	13,4%	2,6%	4,8%	2,9%	6,6%	22,5%	2,0%	4,3%	100,0%
Belgija	19,2%	22,1%	4,9%	9,9%	2,8%	4,3%	3,0%	6,4%	24,4%	1,4%	1,4%	100,0%
Bulgarija	11,1%	14,6%	5,5%	9,7%	2,1%	1,8%	1,2%	9,3%	34,1%	9,2%	1,4%	100,0%
Čekija	10,6%	19,5%	7,0%	8,1%	1,8%	5,7%	1,6%	17,2%	24,7%	3,1%	,6%	100,0%
Danija	18,6%	22,6%	7,1%	9,4%	3,2%	1,9%	3,7%	7,7%	22,3%	1,2%	2,2%	100,0%
Estija	21,0%	15,9%	3,2%	8,7%	1,5%	2,2%	3,6%	13,0%	25,4%	4,4%	1,0%	100,0%
Graikija	8,4%	10,7%	5,4%	15,6%	6,5%	14,7%	1,6%	7,7%	19,0%	1,9%	8,4%	100,0%
Ispanija	8,6%	9,7%	7,8%	8,7%	4,9%	7,0%	1,8%	11,1%	31,7%	4,5%	4,1%	100,0%
Izraelis	19,5%	20,9%	7,2%	12,1%	3,3%	7,2%	3,3%	7,7%	16,6%	1,2%	1,1%	100,0%
Jungtinė Karalystė	20,1%	21,2%	5,3%	14,0%	2,0%	6,3%	2,9%	4,0%	23,0%	,4%	,8%	100,0%
Kipras	14,7%	20,2%	5,4%	10,9%	5,9%	7,5%	4,8%	8,4%	19,7%	,9%	1,6%	100,0%
Kroatija	15,5%	17,8%	9,9%	12,4%	2,3%	2,1%	2,6%	12,6%	22,3%	1,6%	,8%	100,0%
Latvija	12,3%	15,1%	7,5%	9,3%	1,6%	1,4%	2,2%	14,0%	27,1%	8,3%	1,2%	100,0%
Lenkija	14,6%	15,4%	5,1%	9,9%	2,4%	4,0%	1,8%	12,0%	22,7%	2,2%	9,9%	100,0%
Lietuva	13,2%	17,6%	4,3%	8,0%	1,5%	1,8%	0,2%	16,9%	28,2%	6,9%	1,3%	100%
Norvegija	17,6%	23,4%	9,2%	9,8%	2,7%	3,8%	4,6%	7,1%	19,5%	,5%	1,8%	100,0%
Olandija	22,8%	28,1%	7,7%	10,3%	3,1%	4,3%	2,6%	4,3%	14,4%	1,0%	1,3%	100,0%
Portugalija	9,0%	10,9%	5,9%	9,1%	3,3%	8,4%	1,6%	13,4%	31,1%	5,4%	2,0%	100,0%
Prancūzija	16,7%	25,2%	6,9%	9,0%	2,4%	3,4%	3,6%	6,8%	21,5%	1,6%	2,9%	100,0%
Rumunija	19,8%	12,8%	3,0%	11,1%	,8%	,7%	1,1%	18,5%	26,6%	5,1%	,5%	100,0%
Rusija	16,4%	15,6%	7,3%	11,1%	1,6%	2,0%	1,8%	13,6%	25,3%	4,8%	,6%	100,0%
Slovakija	13,3%	14,6%	10,6%	8,2%	2,2%	4,1%	2,3%	14,1%	26,1%	4,0%	,5%	100,0%
Slovėnija	16,8%	22,3%	6,4%	8,1%	2,0%	3,1%	4,0%	8,7%	25,7%	2,1%	,8%	100,0%
Suomija	16,5%	20,0%	4,3%	9,6%	3,2%	4,2%	1,5%	10,1%	22,9%	4,1%	3,5%	100,0%
Švedija	16,9%	25,7%	5,4%	14,8%	2,3%	4,8%	1,8%	7,8%	18,0%	1,1%	1,5%	100,0%
Šveicarija	16,3%	26,9%	11,3%	8,2%	3,0%	4,9%	4,2%	7,6%	15,1%	,8%	1,8%	100,0%
Turkija	9,2%	14,8%	2,9%	7,5%	4,0%	6,0%	1,9%	12,0%	29,7%	5,7%	6,4%	100,0%
Ukraina	15,7%	16,3%	7,3%	8,7%	1,7%	2,9%	1,5%	13,7%	22,7%	7,7%	1,8%	100,0%
Vengrija	9,9%	15,4%	6,4%	8,6%	1,5%	3,2%	2,3%	15,5%	30,2%	6,2%	,9%	100,0%
Vokietija	18,1%	20,7%	9,7%	8,5%	3,1%	4,7%	4,0%	9,3%	18,4%	2,3%	1,2%	100,0%
Vidurkis	15,4%	18,5%	6,6%	10,2%	2,7%	4,6%	2,6%	10,2%	23,5%	3,3%	2,2%	100,0%

sitraukę pensininkai, ir bedarbiai, ir kada nors kokį nors darbą dirbusios namų šeimininkės, o nepatekusiųjų į analizę asmenų grupės didžiąją dalį (daugiau nei 80 proc.) sudaro niekada nedirbę jaunimas. Kita vertus, toks „platus“ respondentų įtraukimas į klasinę analizę turi ir neigiamą aspektą. Neovėberiška klasinė padėtis apibrėžiama kaip esamos padėties (darbo) rinkoje teikiami „gyvenimo šansai“, o pagal EST duomenis į analizę yra įtraukiami ir kažkada labai seniai egzistavę „gyvenimo šansai“, kurie gali neturėti nieko bendro su esamais gyvenimo šansais (ypač tai aktualu pensininkų ar ilgalaičių bedarbių atveju)⁴⁴.

5-ji lentelė pateikia Europos šalių, dalyvusių EST 4 2008–2009 m. dirbančiųjų susiskirstymo į EGP klases, bendrą vaizdą. 6-a, 7-a ir 8-a lentelės pateikia šio vaizdo supaprastintas versijas, kurios gaunamos, 4-je lentelėje nurodytu būdu redukuojant pradinį klasių skaičių iki 3, 5 ir 7. Redukuotos versijos padeda lengviau pastebėti ryškesnius ar svarbesnius lyginamų šalių klasinės struktūros skirtumus. Tiesa, tai labiau galioja 7 ir 5 klasių klasių modeliams, nes 3-jų klasių modelyje kai kurie iš tų svarbių skirtumų jau tampa ištrinti. Tačiau ir jis yra savaip svarbus, nes padeda išryškinti tą požiūrio „kampą“, kuriuo aptariamoje analizėje nagrinėjami klasiniai skirtumai. Jeigu maksimaliai supaprastinančiame marksistiniame klasinės struktūros vaizde visa konkrečios visuomenės socialinės struktūros įvairovė suvedama į priešpriešą tarp gamybos priemonių savininkų (vergvaldžių, feodalų, kapitalistų) ir nesavininkų (vergų, baudžiau-

ninkų, proletarų), tai maksimaliai supaprastintame neovėberiškame modelyje (žr. 6-ą lent.) lieka tie, kas dirba rankomis (bet ne žemę), kas dirba galva (ir liežuviu) ir ... žemdirbiai, kurie industrinėse visuomenėse (jau nekalbant apie poindustrines) yra nedidelė mažuma.

Kadangi net labai mechanizuotame žemės ūkyje dauguma jų dirba fizinį darbą, gali pasirodyti ne visai logiška, kad supaprastinant nedaromas paskutinis žingsnis, įtraukiant žemdirbius į rankų darbo darbuotojų (senoviškai, „rankpelnių“) klasę. Į tokį modelį galima paleisti daug kritikos strėlių, tačiau jis leidžia išryškinti kai kuriuos svarbius dalykus „iš paukščio skrydžio“ apžvelgiamoje žmonijos istorijoje: istorija prasideda⁴⁵, kai atsiranda klasė žmonių, kurie pragyvena ne iš rankų (fizinio) darbo. Visose visuomenėse ta klasė buvo „viršuje“, o likusios klasės – apačioje. Ne išimtis ir tos visuomenės, kurios skelbėsi „proletariato diktatūromis“ – tas pasidalijimas į „rankpelnius“ ir „baltarankius“ išliko ir jose, o tie, kas jas iš tikrųjų valdė, rankomis dirbdavo tik vieną dieną per metus (balandžio 22 d.).

Žemdirbių išskyrimas į atskirą klasę leidžia iš neovėberiškos perspektyvos atsiveriančiame globaliam socialinės evoliucijos megavaizde (kai „zoom out“ yra maksimalus) išryškinti tą svarbiausią bruožą, kuris skiria ikimodernias visuomenes nuo modernių. Pirmosiose absoliuti dauguma pragyveno iš žemės dirbimo, o dirbantieji rankomis (bet ne žemę) ir galva buvo mažumos. Modernios visuomenės slenkstis peržengiamas, kai žemdirbiai tampa mažuma,

⁴⁴ Padėtį komplikuoja ir tai, kad Lietuva išgyveno gilių ekonominių transformacijų procesus..

⁴⁵ Pirmykštės visuomenės, kurios negamina, t.y. pragyvena iš pačios gamtos sukurtų gėrybių rinkimo, tenka priskirti proistoriui.

6 lent. Europos šalių, dalyvavusių EST 4 (2008 m.) visuomenių klasinė struktūra (3 klasių schema)

Šalis	Klasinė padėtis (EGP3)			Iš viso
	i-ivb: nedirbantys fizinio darbo	v-viia: dirbantys fizinį darbą	ivc+viib: žemdirbiai	
Airija	61,6%	32,0%	6,3%	100,0%
Belgija	63,3%	33,8%	2,9%	100,0%
Bulgarija	44,8%	44,7%	10,6%	100,0%
Čekija	52,8%	43,5%	3,7%	100,0%
Danija	62,8%	33,8%	3,4%	100,0%
Estija	52,6%	42,0%	5,5%	100,0%
Graikija	61,3%	28,3%	10,3%	100,0%
Ispanija	46,8%	44,6%	8,6%	100,0%
Jungtinė Karalystė	68,8%	29,9%	1,3%	100,0%
Kroatija	60,0%	37,6%	2,4%	100,0%
Kipras	64,5%	32,9%	2,6%	100,0%
Izraelis	70,2%	27,5%	2,3%	100,0%
Latvija	47,2%	43,3%	9,5%	100,0%
Lietuva	46,4%	45,4%	8,2%	101,0%
Lenkija	51,4%	36,6%	12,0%	100,0%
Norvegija	66,5%	31,2%	2,3%	100,0%
Olandija	76,3%	21,4%	2,3%	100,0%
Portugalija	46,7%	46,0%	7,3%	100,0%
Prancūzija	63,6%	31,9%	4,5%	100,0%
Rumunija	48,2%	46,2%	5,6%	100,0%
Rusija	54,0%	40,6%	5,4%	100,0%
Slovakija	53,0%	42,4%	4,5%	100,0%
Slovėnija	58,7%	38,4%	2,9%	100,0%
Suomija	57,8%	34,5%	7,7%	100,0%
Švedija	69,8%	27,6%	2,6%	100,0%
Šveicarija	70,5%	26,8%	2,6%	100,0%
Turkija	44,3%	43,6%	12,1%	100,0%
Ukraina	52,6%	37,9%	9,5%	100,0%
Vengrija	44,9%	48,0%	7,1%	100,0%
Vokietija	64,7%	31,7%	3,6%	100,0%
Vidurkis	58,1%	36,3%	5,6%	100,0%

t.y. kai iš rankų (bet ne žemės) darbo ir galvos pragyvenantys tampa absoliučia dauguma. Pagal šią logiką, sekantis slenkstis peržengiamas, kai absoliučia dauguma tampa „baltarankiais“. Vartojant sociologinėje teorijoje nusistovėjusias

sąvokas, ši slenkstį peržengusias visuomenes galima vadinti poindustrinėmis. O visuomenes, kuriose absoliučią dirbančių gyventojų daugumą sudaro žemdirbiai, galima vadinti agrarinėmis. Industrinėmis visuomenėmis tu-

rétume vadinti tas, kuriose absoliučią daugumą sudaro žemdirbiai drauge su kitais rankų darbo darbuotojais, kurių skaičius ženkliai persveria žemdirbių skaičių.

Norime atkreipti dėmesį, kad ir visais atvejais kalbame apie absoliučią, bet ne paprastą daugumą, nes taikydami paprastos daugumos kriterijų, poindustrinėmis visuomenėmis turime laikyti ir tokias šalis, kaip Graikija ir Rusija. Taip iš dalies atsitinka dėl penkių klasių schemos redukcijos į trijų klasių schemą ypatybių: „baltarankių“ klasėje atsiduria visa „smulkioji buržuazija“, į kurią sujungiamos dvi klasės iš 11 klasių schemos: savarankiškai dirbantys be samdomų darbuotojų (IVb), ir smulkieji darbdaviai (IVa). Sprendimas juos jungti į vieną klasę 5 ir 7 klasių schemose yra pakankamai pagrįstas, tačiau dėl to labiausiai supaprastinančioje trijų klasių schemoje „baltarankiais“ tenka pakrikštyti ir didelę dalį savarankiškai dirbančių, kurie iš tikrųjų dirba fizinį darbą (amatininkus, plytelių klijuotojus ir kitokius iš rankų darbo pragyvenimui užsidirbančius „laisvuosius agentus“).

Savarankiškai dirbančiųjų santykinai daugiausia Pietų Europos šalyse (Graikijoje, Kipre, Portugalijoje, Ispanijoje). Jų visų priskyrimas „baltarankiams“ sukuria šių visuomenių klasinės struktūros modernumo ar net pomodernumo (Graikijos atvejais) regimybę, nuo kurios galėtų apsaugoti kur kas aukštesnio nei 50% „baltarankių“ dalies klasinės struktūros pomodernumo cenzo nustatymas, papildytas dar vienu cenzu, kuris nurodytų, kokia maksimali „leistina“ žemdirbių procentinė kvota šaliai su pomodernia klasine struktūra. Ši kvota padėtų identifikuoti tikrai pomodernias šalis, nes Pietų Europos

šalys (išskyrus Kiprą) išsiskiria santykinai didele žemdirbių klase.

Kadangi šioje analizėje mums rūpi tik bendrosios tendencijos, nesigilinsime į klausimą, kokios konkrečiai turėtų būti šių dviejų cenzų slenkstinės reikšmės procentais. Atkreipsime dėmesį tik į tris svarbius dalykus. Pirma, šalyse, kurių ekonomikos pomodernus pobūdis kelia mažiausiai abejonių (Olandijoje, Šveicarijoje, Izraelyje, Švedijoje) baltarankių santykinė dalis yra didžiausia. Antra, santykiškai nedidelės žemdirbių klasės „išsaugojimas“ maksimaliai redukuotoje trijų klasių schemoje leidžia į atskirą grupę išskirti šalis, kuriose nėra visai baigti žemės ūkio agroindustrinės modernizacijos darbai. Trečia (ir mūsų nagrinėjamai problematikai svarbiausia), Lietuva net nustačius santykinai aukštą žemdirbių procentinės dalies ir santykinai žemą „baltarankių“ procentinės dalies klasinės struktūros pomodernumo cenzus, negali būti klasifikuota kaip šalis su pomodernia klasine struktūra, nes „baltarankiai“ 2009 m. pabaigoje sudarė „tik“ 46,4%, o žemdirbiai – „net“ 8,2 % viso „dirbančiųjų“ skaičiaus. Kaimo gyventojų skaičiaus procentinė dalis buvo dar didesnė (33,1%)⁴⁶, tačiau šis rodiklis yra mažiau svarbus klasinės struktūros analizei, nes Lietuvoje „kaimas“ vis mažiau tapatus „žemės ūkiui“. Taigi Lietuvos klasinė struktūra yra gana toli nuo to pomodernios klasinės struktūros idealaus modelio (3–4% žemdirbių, apie 2/3 „baltarankių“), kuri galima nutapyti, naudojantis minimaliu trijų spalvų (klasių) skaičiumi.

Savo klasine struktūra, analizuojama labiausiai apibendrintos trijų klasių schemos lygiu,

⁴⁶ Žr. Lietuvos statistikos metraštis 2008; 40.

Lietuva labai panaši į Latviją (47,2% „baltarankių“, 9,5% žemdirbių), kuri sovietiniais laikais buvo labiau industrializuota, negu Lietuva, bet pokomunistinių laikų pradžioje išgyveno dar didesnio masto deindustrializaciją. Tačiau lyginant su Estija, jau pastebime skirtumus (52,5% „baltarankių“, 5,5% žemdirbių), kuriuos galima interpretuoti kaip dar vieną įrodymą kai kurių autorių čia Lietuvoje gana įkyriai peršamai tezei, kad savo socialinėje-ekonominėje raidoje Baltijos Šiaurė („Lombardija“, t.y. Estija) lenkia jos Pietus („Siciliją“, t.y. Lietuvą). „Baltarankių“ skaičiumi Lietuvą pranoksta ir Lenkija (51,4%), kuriai ši pranašumą „uždirba“ kur kas gausesnė smulkioji buržuazija (Lenkijoje – 6,4%, Lietuvoje – 3,3%).

Užtat Lenkija yra viena Europos lyderių pagal žemdirbių skaičių (12,1%), o procentine ūkininkų dalimi (9,9%) absoliučiai „pirmauja“ Europoje.⁴⁷ Lietuvoje ūkininkų tėra 1,3%, o didžiąją žemdirbių dalį sudaro žemės ūkio darbininkai (6,9%). Šiuos Lietuvos ir Lenkijos profesinės klasinės struktūros skirtumus paaiškina „socializmo su lenkišku veidu“, kuriame nebuvo masinės kolektyvizacijos, paveldas. Žemės ūkio darbininkų absoliutus dominavimas Lietuvos žemdirbių skaičiuje rodo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio užmojo atkurti Lietuvos kaimą, koks jis buvo iki 1940 m., visišką nesėkmę. Mat „smetoniškoje“ Lietuvoje ūkininkų ir žemės ūkio darbininkų santykinės proporcijos buvo atvirkščios dabartinėms, būdamos labiau panašios į tas, kurias stebime šių dienų Lenkijoje (žr. Vaskela 1992).

Šiuose pastebėjimuose jau naudojame klasių perskyras iš 11 (žr. 5-ą lent.) ir 7 klasių (žr. 8-ą lent.) schemų, nes jau 5 klasių schemoje (žr. 7-ą lent.) R. Eriksonas ir J. Goldthorpe ūkininkus ir žemdirbius sujungia į vieną klasę. Išsireikšiant sparnuota JAV sociologo Charles Tilly fraze, trijų klasių schema labiausiai praverčia, analizuojant didžiules struktūras bei procesus ir tam naudojant pačius plačiausius palyginimus (*big structures, huge processes, large comparisons*; žr. Tilly 1984). Tokie palyginimai reikalingi ieškant atsakymo į klausimą, kuriam iš trijų evoliucinių tipų (agrariniam, industriniam ir poindustriniam) priklauso konkreti visuomenė.

Kartu būtina pažymėti, kad šiuose palyginimuose minimalioji trijų klasių schema taikoma kur kas plačiau, negu tai leidžia daryti ją pagrindžianti teorija. Priminsime (žr. 2-ą skirsnį), kad vėberiškoje ir neovėberiškoje EGP klasių teorijose kalbama apie profesines darbo rinkos klases, t. y. ji taikoma tik visuomenėms, kurioje rinkos santykiai tapo dominuojančiu socialinių santykių tipu. Konkrečiai tai reiškia samdos santykių išsigalėjimą, kuris marksistinėje terminologijoje vadinamas darbo jėgos pavertimu preke. Paprasčiau kalbant, jis reiškia daugumos darbingų gyventojų pavirtimą samdomais darbuotojais. Susiskirstymą į „baltarankius“, žemdirbius ir iš fizinio darbo gyvenančius nežemdirbius galime aptikti ir šiuolaikinėje, ir Antano Smetonos laikų, ir Vytauto laikų Lietuvoje. Tačiau Vytauto laikų „baltarankiai“ nesamdė fizinį darbą dirbančių darbuotojų bei kitų baltarankių – vadybininkų ir fizinį darbą

⁴⁷ Šiam, kaip ir panašioms teiginiam (apie pirmavimą ar atsilikimą Europoje), žinoma, reikalinga išlyga, kad EST 4 apėmė ne visas Europos šalis. Ypač ženkli properša atsiranda dėl Italijos nedalyvavimo EST apklausose.

7 lent. Europos šalių, dalyvavusių EST 4 (2008 m.) visuomenių klasinė struktūra (5 klasių schema)

Šalis	Klasinė padėtis (EGP5)					Iš viso
	i-iii: baltosios apykaklės	iva+b: smulkioji buržuazija	v+vi: kvalifikuoti darbininkai	viiia: nekvalifikuoti darbininkai	ivc+viib: žemdirbiai	
Airija	54,2%	7,5%	9,5%	22,5%	6,3%	100,0%
Belgija	56,2%	7,1%	9,5%	24,4%	2,9%	100,0%
Bulgarija	40,9%	3,9%	10,5%	34,1%	10,6%	100,0%
Čekija	45,2%	7,6%	18,8%	24,7%	3,7%	100,0%
Danija	57,6%	5,1%	11,4%	22,3%	3,4%	100,0%
Estija	48,8%	3,7%	16,6%	25,4%	5,5%	100,0%
Graikija	40,1%	21,2%	9,3%	19,0%	10,3%	100,0%
Ispanija	34,8%	12,0%	12,9%	31,7%	8,6%	100,0%
Jungtinė Karalystė	60,6%	8,2%	6,9%	23,0%	1,3%	100,0%
Kipras	51,1%	13,4%	13,2%	19,7%	2,6%	100,0%
Kroatija	55,6%	4,4%	15,3%	22,3%	2,4%	100,0%
Izraelis	59,8%	10,5%	11,0%	16,6%	2,3%	100,0%
Latvija	44,1%	3,1%	16,2%	27,1%	9,5%	100,0%
Lenkija	45,0%	6,4%	13,8%	22,7%	12,0%	100,0%
Lietuva	43,1%	3,3%	17,1%	28,2%	8,2%	100,0%
Norvegija	60,0%	6,5%	11,7%	19,5%	2,3%	100,0%
Olandija	68,9%	7,4%	6,9%	14,4%	2,3%	100,0%
Portugalija	35,0%	11,7%	15,0%	31,1%	7,3%	100,0%
Prancūzija	57,7%	5,9%	10,4%	21,5%	4,5%	100,0%
Rumunija	46,7%	1,5%	19,6%	26,6%	5,6%	100,0%
Rusija	50,4%	3,6%	15,3%	25,3%	5,4%	100,0%
Slovakija	46,8%	6,3%	16,4%	26,1%	4,5%	100,0%
Slovėnija	53,6%	5,1%	12,7%	25,7%	2,9%	100,0%
Suomija	50,4%	7,4%	11,6%	22,9%	7,7%	100,0%
Švedija	62,7%	7,1%	9,6%	18,0%	2,6%	100,0%
Šveicarija	62,6%	7,9%	11,7%	15,1%	2,6%	100,0%
Turkija	34,3%	10,0%	13,9%	29,7%	12,1%	100,0%
Ukraina	48,0%	4,6%	15,2%	22,7%	9,5%	100,0%
Vengrija	40,2%	4,7%	17,8%	30,2%	7,1%	100,0%
Vokietija	56,9%	7,9%	13,3%	18,4%	3,6%	100,0%
Vidurkis	50,8%	7,3%	12,8%	23,5%	5,6%	100,0%

8 lent. Europos šalių, dalyvavusių EST 4 (2008 m.) visuomenių klasinė struktūra (7 klasių schema).

Šalis	Klasinė padėtis (EGP7)							Iš viso
	i+ii: tarnautojų klasė	iii+a-b: nefrazinis darbas	iva-b: smulkioji buvūzija	v+vi: kvalifikuoti darbininkai	vii: nequalifikuoti darbininkai	viii: žemės ūkio darbininkai	ix: ūkininkai	
Airija	37,3%	16,9%	7,5%	9,5%	22,5%	2,0%	4,3%	100,0%
Belgija	41,3%	14,8%	7,1%	9,5%	24,4%	1,4%	1,4%	100,0%
Bulgarija	25,7%	15,2%	3,9%	10,5%	34,1%	9,2%	1,4%	100,0%
Čekija	30,1%	15,1%	7,6%	18,8%	24,7%	3,1%	,6%	100,0%
Danija	41,2%	16,4%	5,1%	11,4%	22,3%	1,2%	2,2%	100,0%
Estija	36,9%	11,9%	3,7%	16,6%	25,4%	4,4%	1,0%	100,0%
Graikija	19,2%	21,0%	21,2%	9,3%	19,0%	1,9%	8,4%	100,0%
Ispanija	18,3%	16,5%	12,0%	12,9%	31,7%	4,5%	4,1%	100,0%
Izraelis	40,4%	19,3%	10,5%	11,0%	16,6%	1,2%	1,1%	100,0%
Jungtinė Karalystė	41,4%	19,2%	8,2%	6,9%	23,0%	,4%	,8%	100,0%
Kipras	34,8%	16,3%	13,4%	13,2%	19,7%	,9%	1,6%	100,0%
Kroatija	33,3%	22,3%	4,4%	15,3%	22,3%	1,6%	,8%	100,0%
Latvija	27,4%	16,7%	3,1%	16,2%	27,1%	8,3%	1,2%	100,0%
Lenkija	30,0%	15,0%	6,4%	13,8%	22,7%	2,2%	9,9%	100,0%
Lietuva	30,8%	12,3%	3,3%	17,1%	28,2%	6,9%	1,3%	100,0%
Norvegija	41,0%	19,0%	6,5%	11,7%	19,5%	,5%	1,8%	100,0%
Olandija	50,9%	18,0%	7,4%	6,9%	14,4%	1,0%	1,3%	100,0%
Portugalija	19,9%	15,0%	11,7%	15,0%	31,1%	5,4%	2,0%	100,0%
Prancūzija	41,9%	15,9%	5,9%	10,4%	21,5%	1,6%	2,9%	100,0%
Rumunija	32,6%	14,1%	1,5%	19,6%	26,6%	5,1%	,5%	100,0%
Rusija	32,0%	18,4%	3,6%	15,3%	25,3%	4,8%	,6%	100,0%
Slovakija	28,0%	18,8%	6,3%	16,4%	26,1%	4,0%	,5%	100,0%
Slovėnija	39,1%	14,5%	5,1%	12,7%	25,7%	2,1%	,8%	100,0%
Suomija	36,5%	13,9%	7,4%	11,6%	22,9%	4,1%	3,5%	100,0%
Švedija	42,5%	20,2%	7,1%	9,6%	18,0%	1,1%	1,5%	100,0%
Šveicarija	43,2%	19,4%	7,9%	11,7%	15,1%	,8%	1,8%	100,0%
Turkija	23,9%	10,3%	10,0%	13,9%	29,7%	5,7%	6,4%	100,0%
Ukraina	32,0%	16,1%	4,6%	15,2%	22,7%	7,7%	1,8%	100,0%
Vengrija	25,3%	14,9%	4,7%	17,8%	30,2%	6,2%	,9%	100,0%
Vokietija	38,7%	18,1%	7,9%	13,3%	18,4%	2,3%	1,2%	100,0%
Vidurkis	34,0%	16,8%	7,3%	12,8%	23,5%	3,3%	2,2%	100,0%

dirbančių darbuotojų prižiūrėtojų. Taigi, tokios visuomenės socialinei struktūrai analizuoti reikalingas visai kitoks žodynas, kuriame klasės sąvoka nebeturi pamatinės reikšmės.

Pavojaus „pertempti“ klasinę socialinės struktūros analizės schemą, taikant ją už rinkos santykių konteksto ribų⁴⁸, beveik nebelieka, kai taikome labiau diferencijuotas 5-ių ir 7-ių klasių schemas, jau nekalbant apie pradinę 11 klasių schemą, nes kai kurias šiose schemose išskiriamų klases galime aptikti tik industrinių ir poindustrinių visuomenių kontekste. Tiesa, iš netolimos XX am. praeities pažįstame du industrinių visuomenių tipus, vieną iš kurių jos ideologai vadino „socialistine“, o kita vadinama kapitalistine arba laisvos rinkos visuomene. Akivaizdu, kad vėberiška ar neovėberiška darbo rinkos profesinių klasių schema geriausiai tinka kapitalistinių visuomenių socialinei struktūrai analizuoti. Kapitalizmas kaip ekonominė sistema atsiranda iki industrinės revoliucijos ir vienvaldiškai dominuoja poindustrinėse visuomenėse, nuo industrinio kapitalizmo skirdamasis tik dar gilesne ir platesne rinkos santykių skvarba, pasireiškiančia komercializacija ir marketizacija tokių gyvenimo sferų, kurios industrinio kapitalizmo laikais buvo valstybės ar kitų socialinės gerovės institucijų rūpesčio sfera.⁴⁹

Taigi pirmiausia turime patikslinti, kad profesinių klasių teoriją galima taikyti ir kai ku-

rioms agrarinėms visuomenėms – toms, kuriose nebėra baudžiavos ir vergovės, bet užtat vystosi kapitalistiniai rinkos santykiai, vis didesnę dalį agrarinių visuomenių valstiečių, kurie nebuvo profesinė rinkos klasė, paversdami ūkininkais arba fermeriais, kurie tokie yra.⁵⁰ Tokiose visuomenėse aptinkame visų 7 ar net 11 klasių bent jau užuomazgas – kiekvienai jų galime rasti profesijų, kurios kurios toms klasėms gali būti priskirtos, nors kiekybiškai absoliučiai dominuoja žemdirbiai. Tokių visuomenių (pavyzdžiui gali būti tarpukario Lietuva) EGP klasių schema visiškai pritaikoma, nors jos pažintinei vertei padidinti labai praverstų labiau diferencijuojanti žemdirbių klasės samprata, kuri neapsiriboja savarankiškai dirbančių ūkininkų ir žemės ūkio darbininkų persyra.

Kaip jau minėjome (žr. 2-ą skirsnį), socialinio mobilumo lyginamuosiuose tyrimuose CASMIN projekto vykdytojai šią profesinių darbo rinkos klasių schemą taikė Lenkijai ir Vengrijai, kurios tuo metu buvo socialistinės. Tokį išplėstinį profesinių rinkos klasių schemas taikymą galima pagrįsti bent dviem argumentais. Pirmas, netikslu teigti, kad šiose visuomenėse visai nebuvo rinkos santykių, kuriuos to meto ekonomistai vadino „prekiniais-piniginiais santykiais“. Visišką tokių santykių nunykimą marksistai numatė tik baigus statyti komunizmą – sukūrus gausybės visuomenę, kurioje bus

⁴⁸ Tiesa, toks „pertempimas“ savaip naudingas, nes leidžia išryškinti ne tik paties didžiausio masto ilgalaikes socialinės struktūros transformacijas, bet ir atskleisti pačios tai analizei taikomoms klasių schemas euristinių galimybių ribas.

⁴⁹ Antai kai kuriose šalyse privatizuojamos ir komercializuojamos netgi įkalinimo įstaigos (jau nekalbant apie aukštojo mokslo įstaigas).

⁵⁰ Valstietis gamina pirmiausiai savo vartojimui, siekia būti kuo labiau nepriklausomas nuo rinkos (viską užsiauginti ar pasigaminti sau pats) ir parduoda tik perteklių. Fermeris-ūkininkas specializuojasi, gamina rinkai, o pragyvenimo reikmenis (įskaitant maistą) perka.

įgyvendintas garsusis principas „iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam – pagal darbą“. O tuo tarpu darbuotojui reikėjo rūpintis, kaip tuos sugebėjimus geriau parduoti, ieškant darbdavio, kuris jam dosniausiai atsilygintų. Nominaliai buvo tik vienas darbdavys – valstybė, tačiau realiai ją atstovavo daugybė įmonių, kurioms tarpusavyje reikėjo konkuruoti dėl darbo jėgos, kuri ano meto visuotinio deficito ekonomikoje buvo vienas didžiausių deficitų. Tiesa, šioje konkurencijoje stipriausias koziris buvo ne įmonės pajėgumas mokėti didesnę atlyginimą (įmonė savo nuožiūra negalėjo nustatyti, o turėjo vadovautis vieningais visai Sovietų Sąjungai darbo apmokėjimo tarifais), bet visokios papildomos gėrybės, kurias galėjo (arba ne) pasiūlyti konkreti įmonė.

Reikalas tas, kad realiai egzistavusiame „socializme“ tos pačios pinigų sumos gerovės vertė priklausė nuo gyvenamosios vietos, darbovietės, vietos politinėje hierarchijoje ir kitų veiksnių (turimų socialinių ryšių, pažinčių ir pan.), atveriančių nelygias galimybes įgyti už pinigus vartojimo reikmenų ir paslaugų. Valsybinės prekybos tinklai skirtingose vietovėse buvo nevienodai gerai aprūpinami prekėmis, egzistavo atskiros parduotuvės nomenklatūrai, privileijuotos įmonės ir įstaigos turėdavo uždaras parduotuves ir valgyklas, nuo darbovietės priklausė stovėjimo eilėje trukmė laukiant būsto ar paskyros lengvajam automobiliui, šaldytuvui ir pan. pirkti, galimybė pasinaudoti sanatorija ar poilsavieta atostogų metu ir t.t. Gebėjimas pasiūlyti šiuos priedus labiausiai lėmė įmonės gebėjimą prisitraukti ir išlaikyti geros kokybės darbo jėgą. Dalies darbo užmokesčio mokėjimas tokiais natūriniais priedais buvo darbo santykių

sovietiniame pseudosocializme skiriamasis bruožas, tačiau tai nereiškia, kad tie santykiai neturėjo rinkos santykių pobūdžio. Įsidarbinęs „geroje“ darbovietėje, darbuotojas brangino savo darbo vietą ir klausė savo viršininkų, nors jam ir negrėsė nedarbas, kurio grėsmė užtikrina darbo drausmę ir kapitalizmo sąlygomis.

Išskyrus aukštųjų mokyklų absolventus, kurie gavę diplomą kelis metus privalėjo atidirbti jiems paskirtoje darbovietėje, Rusijos (bet ne Lietuvos) kolūkiečius, kurie buvo faktiniai „savo“ kolūkių baudžiauninkai, nes jiems net iki 1965 m. nebūdavo išduodami pasai, o taip pat pačių socialistinių įmonių „vadovaujančius kadrus“, šių įmonių darbuotojai savo nuožiūra galėjo nutraukti darbo sutartis ir ieškoti geresnio darbo. Išimtis buvo tik 1940–1957 m. laikotarpis, kai už „savavališką“ darbovietės pakeitimą visiems darbininkams ir tarnautojams grėsė kalėjimo bausmė (Žr. Лейбович 1993; 61, 151). Ignoruodami šias sovietines realijas, nepaaiškinsime tuo metu vykusią intensyvių migracijos procesų, kurie iš esmės pakeitė kai kurių sovietinių respublikų (visų pirma, Estijos ir Latvijos) gyventojų tautinę sudėtį. Jeigu Baltijos šalių „emigracija“ į Sibirą vyko gyvulinuose vagonuose, tai imigracija į jas vyko savanoriškai, kitų Sovietų Sąjungos kraštų gyventojams ieškant geriau atlyginamo (ką tik paaiškinta prasmė) darbo ir parduotuvių (visų pirma, maisto) su ne tokiomis tuščiomis lentynomis. Nuolatinis „socialistinių“ įmonių vadovų galvos skausmas buvo taip vadinamas „darbo jėgos tekamumas“, kuris yra geriausias darbo jėgos rinkos egzistavimo (ir veikimo) įrodymas.

Ko sovietinio tipo industrinėse visuomenėse tikrai nebuvo – tai gamybos priemonių

ir kapitalo rinkų, nes kaip žinoma, nebuvo ir privačios nuosavybės gamybos priemonėms. Todėl šių visuomenių klasinėje struktūroje nebuvo ar beveik nebuvo⁵¹ ir smulkiosios buržuazijos, kurią sudaro privačia ne žemės ūkio veikla užsiimantys asmenys, o taip pat smulkūs verslininkai darbdaviai. Darbuotojus „socialistinėms“ įmonėms reikėjo samdyti, mokant jiems už darbą grynais pinigais, kurie cirkuliavo vartojimo prekių rinkoje. Ji buvo tokia pat iškreipta kaip ir darbo jėgos rinka, nes šioje rinkoje absoliučiai dominavo vienas pardavėjas – valstybė, kuriai priklausančios parduotuvės parduodavo vartojimo reikmenis pagal jų savininko (valstybės) nustatytas kainas. Tačiau ta rinka buvo ne mažiau reali, nes valstybė buvo ne vienintelis pardavėjas (turguje buvo leidžiama prekiauti ir kolūkiečiams), o šalia oficialios visada veikė ir „šešėlinė“ ar „juodoji“ vartojimo reikmenų rinka.

Užtat gamybos išteklius „socialistinės“ įmonės gaudavo iš plane numatytų tiekėjų. Tiesa, už juos taip pat reikėdavo mokėti pagal valstybės nustatytas (taigi ne rinkos) kainas, bet ne grynais pinigais. Tokių fiktyvių ar „apskaitinių“ pinigų įmonių sąskaitose niekada nepristigdavo. Įmonė visada gaudavo kreditą, o neišsimokantiems skolininkams skolos būdavo tiesiog nurašomos. Čia (įmonės biudžeto apribojimų „minkštume“) ir glūdi pagrindinis skirtumas tarp „socialistinės“ planinės ar komandinės ekonomikos ir kapitalistinės rinkos ekonomikos, kurioje veikiančios įmonės biudžeto apribojimai yra „kieti“: įmonė

visus išteklius turi pirkti pagal jų rinkos kainas, o kai nebegali už juos susimokėti už juose bei pasiimtus iš bankų kreditus iš įplaukų už parduotą produkciją – turi bankrutuoti.

Taigi, nors ir deformuota, darbo jėgos rinka sovietinio pavyzdžio „socializme“ egzistavo ir veikė. Todėl reiškėsi ir profesijų klasinė diferenciacija pagal padėtį šioje rinkoje. Tiesa, palyginus su kapitalistinėmis industrinėmis visuomenėmis, ši diferenciacija reiškėsi kur kas silpniau. Nors vienu profesijų darbuotojai buvo labiau paklausūs, palyginus su kitomis (taigi, turėjo stipresnes derybines pozicijas, sugalvoję keisti darbovietę), darbo jėgos deficito sąlygomis profesijos nesiskyrė pagal tos pozicijos užtikrinamą saugumą darbo rinkoje, nes niekam negrėsė pavojus likti be darbo, kuris kapitalistinėse šalyse vienu profesinių klasių atstovams gresia mažiau (visų pirma tarnybinei klasei), o kitiems – daugiau (darbininkams, kuriuos su darbovieta sieja paprasta darbo sutartis). Tačiau ir „socialistinėse“ šalyse jaunimas veržėsi į aukštąsias mokyklas, kad įgytų išsilavinimą, suteikiantį profesionalo statusą, atveriantį karjeros perspektyvą, kurios neturėjo profesinių-techninių mokyklų absolventai.

Kadangi darbo jėgos rinka buvo deformuota, didžiausią reikšmę profesinių klasių diferenciacijai turėjo veiksniai, susiję su padėties darbovietėje skirtumais. Tie skirtumai ir „socialistinių“, ir kapitalistinių įmonių darbovietėse reiškėsi pagal tas pačias ašis, kurios nurodytos 2-me paveiksle ir aptartos 2-o skirsnio pabaigo-

⁵¹ Kaip jau minėjome, dėl Vidurio Europos „socialistinių“ šalių būtinos išlygos, nes jose privati ūkinė veikla nebuvo uždrausta. Taip pat galima kelti klausimą, ar šiai klasei neturėtų būti priskirti ir tuometinės „šešėlinės ekonomikos“ darbuotojai, kuriems legalus darbas „valdiškoje“ darbovietėje buvo tik priedanga nelegaliai darbinei veiklai ar verslui?

je. Taigi, ir vienos, ir kitose įmonėse išsiskyrė a) funkcijos, kurių sėkmingas atlikimas reikalauja daug specifinio žmogiškojo kapitalo, kuri galima per ilgą laiką įgyti tik darbovietėje, o jų vykdytojus sunku kontroliuoti; b) funkcijos, kurių vykdymą nėra sunku kontroliuoti, tačiau jų sėkmingas vykdymas reikalauja specifinio žmogiškojo kapitalo; pagaliau, c) funkcijos, kurių sėkmingam vykdymui tokio kapitalo nereikia, bet jų vykdytojus sunku prižiūrėti ir kontroliuoti. Pirmojo tipo funkcijos EGP klasių teorijoje siejamos su tarnybinei klasei būdinga klasine padėtimi. Tokia klasė egzistavo ir „socialistinėse“ šalyse, kurių centralizuotai ekonomikai reikėjo dar daugiau visokiausio rango viršinių, nei jų reikia šiuolaikiniam kapitalizmui, kuriame dominuoja mažos ir didelės korporacijos, kurių tarpe išsiskiria transnacionalinės korporacijos – savotiškos neformalios tarptautinės verslo imperijos.

Sovietinės tarnybinės klasės ypatumas buvo tik tas, kad būtina sąlyga užimti bet kokias vadovaujančias pareigas buvo priklausomybė komunistų partijos nomenklatūrai. Taigi ji buvo ne grynai profesinė, bet profesinė politinė klasė – ekonominis ir politinis socialinio struktūrinimosi matmenys jos atveju sudarė vieną visumą. Tiesa, tai besąlygiškai galiojo tik „viršinių viršininkams“, o vadovams, tiesiogiai prižiūrintiems žemiausio rango vykdytojus (pvz., cechų meistrams, kolūkių brigadininkams), galėjo būti daromos išimtys. Tačiau šio tipo padėtys darbovietėje ir nepriklauso tarnybinei klasei – jas užimantys asmenys išsamiojoje Eriksono-Goldthorpe'o 11-os schemoje priskiriami V klasei. Skirtingai nuo tikrųjų tarnautojų kapitalistinių šalių įmonėse ir įstaigose, „socia-

listinių“ tarnybininkų karjera priklausė ne vien nuo jų kompetencijos ir tiesioginių viršinių vertinimo, bet ir nuo komunistų partijos organų, atsakingų ar vadovaujančių kadru apskaitą ir paskirstymą sprendimų. Karjerai labiausiai galėjo pakenkti į šiuose organuose saugomą asmens bylą įrašyta „partinė nuobauda“, kuri galėjo būti skiriama ir už dalykus, visiškai nesusijusius su darbuotojo profesionalumu (pvz., už „amoralius“ poelgius buityje, jau nekalbant apie „politiškai klaidingus“ pasisakymus).

Nomenklatūros institucija netgi specialioje literatūroje, jau nekalbant apie plačiąją posovietinę sąmonę, yra smarkiai mistifikuota. Ypač sureikšminamos tokios privilegijos, kaip teisė gauti erdvesnį butą arba apsipirkti specialiose parduotuvėse. Tačiau jos atrodo gana juokingai, palyginus su tuo, ką kapitalistinėje visuomenėje (neiškiriant ir dabartinės Lietuvos) gali įsigyti kvalifikuotas darbininkas. Ignoruojama, kad dėl partinių organų priežiūros ir kontrolės nomenklatūrininkai nebuvo asmeniškai laisvi – jie buvo savotiški partijos baudžiauninkai, kurių padėtis priminė Rusijos (bet ne Lenkijos ir Lietuvos) bajorų padėtį iki 1762 m., kai Rusijos caras Petras III atleido jos nuo privalomosios tarnybos. Skirtingai nuo paprastų darbininkų (bet panašiai kaip kolūkiečiai Rusijoje ir priverčiamojo darbo stovyklų kaliniai), jie negalėjo savo nuožiūra keisti darbovietės – vadybininkų darbo rinkos sovietiniame socializme nebuvo. Kaip „partijos kareiviai“, jie tiesiog turėjo eiti tas pareigas, į kurias juos paskirdavo kadru tvarkantys partijos organai. Gavęs tokį paskyrimą, asmuo, įtrauktas į „vadovaujančių darbuotojų“ sąrašus, turėjo vykti į kitą plačios Sovietų Sąjungos kraštą, vadovauti žlungančiam kolūkiui ar

keliauti jų kurti į gūdų užkampį, kur siautėja „buržuaziniai nacionalistai“ ar kitokie mirtinai pavojingi klasiniai priešai.

Tiesa, paskutiniaisiais sovietmečio metais tai jau buvo daugiau teorija, o ne reali praktika. Mat per kelis sovietinio „socializmo“ gyvavimo dešimtmečius nomenklatūros sudėtis iš esmės pasikeitė. Pradžioje vienintele sąlyga užimti vadovaujančias pareigas buvo politinis patikimumas, kurio svarbiausias rodiklis buvo narystė komunistų partijoje dar tais laikais, kai iš jos negalėjai tikėtis naudos, bet galėjai patirti represijas bei kitokias netektis. Visi nepadarę politinių klaidų pogrindinės Lietuvos Komunistų partijos nariai ir netgi 16-os divizijos kariai po karo tapo didesniais ar mažesniais viršininiais. Tačiau laikui bėgant beveik visus juos pakeitė aukštasis mokyklas baigę specialistai, vardan karjeros įstoję į komunistų partiją.

Iš pradžių pirmenybė buvo teikiama turintiems „gerą“ klasinę kilmę – kolūkiečių ir darbininkų vaikams. Bet išbėgęjus industrializacijai vadovaujančių specialistų reikėjo tiek daug, kad vadovaujančių pareigų užteko visiems. Žinoma, ne visi aukštųjų mokyklų absolventai tapdavo vadovais ir todėl turėdavo ryžtis stoti į komunistų partiją bei patekti į nomenklatūros sąrašus, kas reiškė viso – tiek viešo, tiek privataus – elgesio pajungimą partinei kontrolei. Industrinei ekonomikai reikėjo ir daugybės profesionalų – inžinierių, agronomų, mokytojų, medikų, mokslininkų ir kitų aukštos kvalifikacijos specialistų, kuriems nebuvo deleguojama valdžia, bet kurių darbo neįmanoma prižiūrėti ir vertinti tokiais pat būdais, kokiais kontroliuojamas ne kvalifikuotų ir netgi daugumos kvalifikuotų darbininkų darbas. Šie profe-

sionalai sudarė nenomenklatūrinę socialistinės tarnybinės klasės (angl. *service class*) dalį.

Komunistinės turbomodernizacijos metais sparčiai išaugusi tarnybinė klasė gali būti alternatyviai pavadinta „socialistinės“ visuomenės viduriniąja klase (žr. Hough 1988, 1997; Lewin 1991 (1988); Garcelon 1997). Patys aptariamoms ir taikomos socialinės struktūros analizės koncepcijos autoriai (R. Eriksonas ir J. Goldthorpe) dėl kelių jų pačių nurodomų ar nesunkiai nuspėjamų priežasčių šio termino nenaudoja. Svarbiausia, „vidurinės klasės“ sąvoka priklauso alternatyviai – stratifikacinei – socialinės struktūros analizės priegai, kuriai labiausiai rūpi visuomenės narių pasiskirstymas socialinėje hierarchijoje. Priminsime, kad tą hierarchiją apibrėžia vienas kintamasis (pajamos, prestižas, išsilavinimas ir pan.) arba jų kombinacija – socialinis-ekonominis statusas, kurie leistų visus visuomenės narius sugrupuoti į vieną nuoseklią seką. Išskyrus „vidurinę“ klasę, būtina rasti ir aukščiausiąją. Tuo tarpu klasei priegai užvis svarbiausia išryškinti ekonominių santykių struktūrą, kurioje išsiskiria skirtingo pobūdžio pozicijos, jiems užimantiems suteikiančios didesnę ar mažesnę galią, geresnius ar prastesnius „gyvenimo šansus“, o taip pat nulemiančios objektyvius ekonominių interesų skirtumus.

Nors toks požiūris leidžia išskirti minėtoje struktūroje išskirti pozicijas, kurios suteikia daugiausia pranašumų bei identifikuoti struktūrines padėtis, kuriose atsidūrusių padėtis yra pati blogiausia, jis neturi tikslo sukurti hierarchinį visuomenės modelį, kurioje visos klasės būtų surikiuotos į vieną nuoseklią rikiuotę. Jeigu nepaisyti kraštinių (su geriausiomis ir blogiausiomis pozicijomis) profesinių klasių,

priklausomybė likusioms gali reikšti „aukštesnę“ padėtį matuojant vienu rodikliu, bet „žemesnę“, jeigu pritaikyti kitą rodiklį. Be to, dėl ekonominės konjunktyūros svyravimų bei struktūrinių ekonomikos pokyčių konkrečios klasės padėtis darbo rinkoje gali keistis, ir jau vien dėl to vienos visoms industrinėms (ar tik kapitalistinėms industrinėms) klasių hierarchijos paieškos yra bergždžias užsiėmimas.

Tuo pačiu metu reikia pabrėžti, kad nors „vidurinėsios klasės“ (kiek supaprastinant, jai priklauso asmenys, kurių SES aukštas, bet ne pats aukščiausias) ir „tarnybinės klasės“ sąvokų turinys iš esmės skiriasi, savo apimtimi jos didžiąja dalimi sutampa.⁵² Tas sutapimas nėra ir negali būti visiškas, nes į EGP aukštesniąją tarnautojų klasę (I) patenka ir asmenys, kurie stratifikacinėje socialinės struktūros analizėje turi daugiausia šansų atsidurti „aukščiausios“ klasės gretose – didieji turtuoliai, kuriems čia Lietuvoje priskiriami jau „paprasti“ milijonieriai, o didesnėse ir turtingesnėse šalyse – tik multimilijonieriai ir milijardieriai. Pakartosime (žr. taip pat 2-ą skirsnį), kad toks sprendimas yra gana abejotinas teoriškai, bet jo motyvai gali būti gerai suprantami empiriškai dirbančiam tyrėjui, kurio pagrindinis informacijos šaltinis yra reprezentatyvių apklausų duomenys. Panorėjusiam iš šio šaltinio pasisemti žinių apie labiausiai privilegijuotą (ne teisiškai, bet faktiškai) šiuolaikinių kapitalistinių visuomenių socialinę grupę tyrėjui atsiktų tas pats, kas

atsitiko tokį tikslą kėlusiai prof. A. Matulionio tyrėjų grupei, – tokių respondentų aptiktume labai nedaug. Ne tik dėl to, kad jie beveik nepasiekiami apklausėjui, bet ir todėl, kad jų ir pačioje tikrovėje yra labai mažai.

Todėl ši grupė priklauso specialiai socialinės struktūros tyrimų sričiai, žinomai elito (tiksliau, elitų) tyrimų pavadinimu. Iš esmės tą ir sugestijuoja šiame straipsnyje pristatomos koncepcijos pagrindinis autorius J. Goldthorpe'as, atsakydamas į klausimą, kam gi tarnauja „tikrųjų tarnautojų“ klasė, arba (išvertus į stratifikacinės prieigos kalbą), kas gi yra „virš“ vidurinėsios klasės. Ši autoritetinga išaiškinimą verta pacituoti plačiau: „kadangi tarnybinė klasė (*service class*), kaip mes ją čia apibrėžėme, yra į jų užimamas pareigas paskirtų samdomų darbuotojų klasė, akivaizdu, kad daroma prielaida, kad egzistuoja tam tikras aukštesnis veikėjas (*higher agency*), ir todėl iškyla klausimas, kaip jis turi būti suprantamas. Tarnybinės klasės idėja yra lengvai suderinama su kapitalistų ar viešpatuojančios klasės (angl. *ruling class*) idėja <...>. Tačiau aukštesnės klasės postulavimas yra ne vienintelė conceptualinė galimybė. Alternatyviai, pavyzdžiui, tarnybinę klasę gali daugiau ar mažiau tiesiogiai kontroliuoti elita, priklausymas kuriems gali būti daugiau ar mažiau stabilus. Kuris iš šių modelių geriau tinka šių dienų Vakarų visuomenėms, be abejo, yra diskusijos objektas, kuris turi būti išspręstas empiriniu tyrimu. Tačiau tuo tarpu svarbu tik

⁵² Tiesa, esant dabartinei tyrimų būklei šis teiginys yra labiau hipotetinis, nes jam pagrįsti reikėtų tą pačią populiaciją išskirstyti į profesines klases, o po to (geriausiai SES matavimo pagrindu) išskirti „viduriniają“ klasę. Toliau reikėtų patikrinti, ar tikrai pagal priklausymą stratifikacinės prieigos „viduriniajai klasei“ (tiksliau – kaip toliau paaiškinsime – „naujamajai vidurinei klasei“) galima numatyti priklausomybę profesinių rinkos klasių teorijos „tarnybinei klasei“ (arba atvirkščiai).

pažymėti, kad iš principo egzistuoja lemiamas bruožas – nors neišvengiamai egzistuoja perinamosios grupės – kuris skiria aukštuosius tarnybinės klasės ešelonus nuo tų, kurie taip sakant yra virš jų: tai tie, kas užima savo padėtį ne biurokratių paskyrimo ir karjeros procesu, bet savo pačių galios dėka, koks bebūtų tos galios pagrindas – ekonominis, politinis, karinis ar dar koks nors“ (Goldthorpe 1982; 170).

Taigi, klausimą, kam tarnauja Lietuvos „tikrųjų tarnautojų“ aukštesnioji klasė galime palikti atvirą. Gali būti, kad ji tarnauja tarptautinei kosmopolitinei kapitalistų klasei – nepamirškime, kad skirtingai nuo, pavyzdžiui, tarpukario laikų, gyvename globalizacijos laikais, o visas „komandinės aukštumas“ (visų pirma bankininkystę) Lietuvos ekonomikoje kontroliuoja užsienio kapitalas. Bet gali būti, kad tos klasės šeimininkas – vietinis ekonominis ir politinis galios elitas, savo padėtį užimantis „savo paties galios dėka“. Pritariant, kad šis klausimas gali būti išspręstas tik empiriniu tyrimu, verta dar kartą pažymėti, kad reprezentatyvios apklausos nėra tinkamas duomenų apie šią ypatingą visuomenės grupę rinkimo metodas.

Gal kam ir pasirodys paradoksalu, bet lengviausia buvo identifikuoti „socialistinių“ visuomenių elitą. Tas elitas – tai maža nomenklatūros, kuri apėmė didelę tarnybinės klasės dalį, dalis. Visų lygių nomenklatūros sąrašai Sovietų Sąjungoje buvo laikomi gilioje paslapyje. Tačiau nomenklatūros elito sudėtis nebuvo paslaptis.

Priešingai, egzistavo viešas formalus tokio elito sąrašas. Tai asmenys, buvę komunistų partijos Centro Komiteto nariais arba kandidatais į narius.⁵³ „Palyginimo tikslais galima sukonstruoti hipotetinį Amerikos Centro Komitetą iš 200 narių, kurį sudarytų: vyriausybės nariai, valstijų gubernatoriai, Kongreso vadovai, Kongreso komitetų pirmininkai, Aukščiausio Teismo teisėjai, 50 didžiausių korporacijų vyriausieji vadybininkai, ginkluotųjų pajėgų politikos tarybos nariai ir dar 5 kariniai pareigūnai, ir 30 subvyriausybinių valdininkų iš Baltųjų Rūmų personalo, vykdomųjų departamentų ir nepriklausomų agentūrų“ (Hough 1977; 41).

Kadangi straipsnyje keliami kiti tikslai, paliekame pačiam skaitytojui pamėginti sukonstruoti panašų šiuolaikinės Lietuvos „Centro Komitetą“, t. y. jos elitą (svarbi priklausomybės elitui sąlyga yra, kad jo nariai tarpusavyje vieni kitus kaip tokius atpažįsta). O čia svarbu tik pažymėti, kad kaip ir kiekviena revoliucija, realaus „socializmo“ žlugimas reiškė radikalų politinio ir ekonominio elitų atsinaujinimą.⁵⁴ Lietuvoje ši faktą aiškiau pastebėti trukdė Algirdo Mykolo Brazausko fenomenas. Tačiau be jo ir dar kokių dešimties asmenų, kurių hipotetinį sąrašą toliau pateikiame, net labai plačiai traktuojamame neformaliame pokomunistinės Lietuvos „Centro komitete“ nedaug terasime tokių, kurie į tikrąjį LKP Centro Komitetą būtų buvę išrinkti 1986 m. įvykusiame XIX LKP suvažiavime.⁵⁵

⁵³ Tiesa, iš Centro Komiteto narių sąrašo reikia išbraukti „parodomuosius“ narius – pramonės ir žemės ūkio pirmūnus. Tokie nariai buvo rotuojami – per kiekvieną partijos suvažiavimą pakeičiami naujais. Tikrieji nomenklatūrinio elito nariai Centro Komitete turėjo nuolatinės vietas.

⁵⁴ Kalbant apie pokomunistinį elitą, geriau tinka daugiskaita, nes ekonominis ir politinis elitas yra dvi atskiros grupės. Tuo tarpu komunizmo laikotarpiu egzistavo vienas komunistinis partinis elitas.

⁵⁵ Paskutinis (ir geriausiai žinomas) XX suvažiavimas, įvykęs 1989 m. gruodžio mėnesį, negalioja, nes

Jį sudarė 150 tikrųjų CK narių ir 73 kandidatai į CK narius. Tuo tarpu pirmuoju pokomunistiniu dešimtmečiu neformaliajame pokomunistiniame „Lietuvos CK“ be paties A. Brazausko jame beliko nebent tik V. Beriozovas, V. Einoris, G. Konopliovas, J. Kubilius, J. Požela, R. Sikorskis, V. Statulevičius, J. Jagminas, P. Kūris, J. Nekrošius, S. Renčys.⁵⁶ Kitas dalykas yra „socialistinės“ visuomenės tarnybinė klasė. Ji ne tik išliko, bet ir buvo pagrindinė 1989–1991 m. antikomunistinių revoliucijų socialinė jėga – tos revoliucijos įvyko šios klasės interesais. „Socialistinė“ santvarka save sužlugdė, sukurdama platų sluoksnį išsilavinusių, orientuotų į sėkmę ir trokštančių „buržuazinių laisvių“ žmonių, kurie ir tapo komunizmo duobkasiais.

Todėl šias revoliucijas galima pavadinti „vidurinėsios klasės“ revoliucijomis (Ekiert 2011). Bet dar geriau jų esmę galima nusakyti teiginiu, kad tai buvo revoliucijos, kuriose tarnybinė klasė išsivadavo nuo jai primesto nomenklatūros statuso, iš nedalyvaujančio darbo rinkoje politinio profesinio luomo tapdama grynai profesine rinkos klase. Sovietiniai viršininkai troško tokių pačių laisvių, kokias turėjo jų „broliai pagal klasę“ Vakaruose. Kitai sakant, komunizmas žlugo dėl to, kad sovietinės modernizacijos sukurta tarnybinė klasė nebegalėjo iškęsti toliau būti nomenklatūra – asmeniškai nelaisvais partijos

ir valstybės tarnais. Komunistinės nomenklatūros narius, į ją iškilusius jau po komunistinės sistemos įsitvirtinimo, varžė režimo sudaromos kliūtys gauti rentą iš aukštesnių nei vidutiniai gabumų bei išsilavinimo, kurie pasibaigus „revoliucinei“ komunistinio režimo fazei, jau buvo būtini vertikaliam mobilumui (politinio lojalumo nebeapakoko).

Dar labiau juos slėgė nuolatinis žmogiškojo orumo pažeminimas dėl to, kad nebuvo asmeninės laisvės erdvės, kurią suteikia privati nuosavybė bei teisinė privataus gyvenimo apsauga. Ta laisvės erdvė – tai laisvė keliauti, laisvė parodomuoju vartojimu demonstruoti savo išskirtinį socialinį statusą, laisvė tvarkyti intymų gyvenimą nebijant partinių bausmių už „palaidumą“ ir pan. Nuo komunizmo labiausiai kentėjo klasė, kurios nariai turėjo mažiausiai nuogaštai dėl savo likimo kapitalistinėje rinkos ekonomikoje. Todėl komunizmo likvidacija įvyko taip sklandžiai ir greitai (išskyrus tas šalis, kur komunizmui žlungant, iš naujo išsiplieskė jo „išaldyti“ etniniai konfliktai).

Visas šie ekskursas apie EGP klasių schemos pritaikymo pseudosocialistinių visuomenių socialinės struktūros analizei problemą bei apie „tikrųjų tarnautojų“ padėties šiose visuomenėse ypatumus gali pasirodyti „ne į temą“, nes juk straipsnio tema yra **pokomunistinės** Lietuvos klasinės struktūros analizė. Bet iš tikrųjų, be šio

jame naujo Centro Komiteto komplektavimą lėmė jau kiti principai. Verta pridurti, kad matuojant J. Goldtorpe'o kriterijumi (žr. aukščiau pateiktos ilgos citatos pabaiga) vietinis LKP elitas iki pat šio suvažiavimo nebuvo visai tikras elitas, nes užėmė savo pozicijas ne savo paties, o Maskvos galia. Toks tikrasis elitas egzistavo imperijos centre SSKP (o ne LKP) CK narių ir kandidatų į juos pavidalu, o pakraščius valdė jo vietiniai statybiniai ar tarnai. Tuo tarpu šiuolaikinės Lietuvos elitas jau yra tikras elitas, nes savo padėtį užima ne Briuselio ar Vašingtono, o savo paties galia (kas ir reiškia Lietuvos nepriklausomybę).

⁵⁶ Žr. Lietuvos Komunistų Partijos XIX suvažiavimo medžiaga 1986; 154-157.

ekskurso į visai netolimą praeitį pokomunistinių visuomenių klasinės struktūros statistinių vaizdų, pagrįstų 11, 5 ir 7 EGP klasių schemomis (žr. atitinkamai 5-ą, 7-ą ir 8-ą lent.), adekvati interpretacija yra visiškai neįmanoma. Lygindami tose lentelėse pateikiamus EGP „euroklasių“ santykinius dydžius skirtingose Europos šalyse, pastebime du bene svarbiausius Lietuvos klasinės struktūros bruožus, kurie yra jai bendri su dauguma kitų pokomunistinių šalių (visų pirma, su buvusiomis sovietinėmis respublikomis). Pirma, tai santykinai didelės tarnybinės (ar „tikrųjų tarnautojų“) klasės I (13,2%) ir II (17,6%). Jos savo procentiniais dydžiais ženkliai pranoksta tarnybinės klasės Pietų Europos šalyse (pvz., Ispanijoje, kur tėra 8,6% pirmarūšių ir 9,7% antrarūšių tikrųjų tarnautojų). O pokomunistinės transformacijos „pirmūnėse“ Estijoje (atitinkamai 21,0% ir 15,9%) ir Slovėnijoje (16,2% ir 22,3%) I ir II klasės savo dydžiais gali lygintis su labiausiai išsivysčiusiomis Vakarų Europos šalimis, kurios reprezentuoja šiuo metu aukščiausią – poindustrinę – kapitalizmo raidos pakopą.⁵⁷

Ši viršininų, specialistų ir profesionalų gausa gali būti laikoma „geruoju“ komunizmo laikų paveldu, kurį jis paliko dėl pranašesnės, palyginus su Pietų Europos šalimis, aukštojo mokslo sistemos. Praėjusiais nuo komunizmo žlugimo dešimtmečiais tas buvusių komunistinių šalių (tikriausiai) pranašumas dar labiau išryškėjo, nes jos išgyveno aukštojo mokslo bumą, dar labiau pagausinusį tarnybinės klasės gretas. Tačiau jis vyko lygiagrečiai su daline

daugelio šių šalių deindustrializacija bei stringančia ūkio struktūros modernizacija, kurios geriausias rodiklis yra aukštos pridėtinės vertės (priešakinių technologijų) gaminių ir paslaugų lyginamosios dalies eksporte didėjimas. Deja, tokio tipo struktūrinius pokyčius galime stebėti toli gražu ne visų pokomunistinių šalių ūkio raidoje (žr. Norkus 2012; 107–132, 242–295). Rezultatas – pernelyg išsilavinę (palyginti su technologiniu ekonomikos lygiu) gyventojai, tam tikra tarnybinės klasės hipertrofija, ir didelė emigracija.

Tuo pačiu metu gausi tarnybinė klasė, kurią aptinkame išanalizavę EST 4 duomenis, turėtų būti gera žinia tiems analitikams, kurie laukia ir negali sulaukti, kada Lietuvoje susiformuos vidurinioji klasė. Mat jai daugelis autorių (pradedant jei nuo Aristotelio, tai nuo Alexis de Tocqueville'io) priskiria istorinę misiją būti stabilios (konsoliduotos) liberalios demokratijos socialiniu pagrindu. Kai kurie šių laikų neoliberalios pakraipos ideologai pokomunistinėse šalyse vidurinėsios klasės atėjimo ar iškilimo laukia taip pat nekantriai, kaip kažkada (XIX am. pabaigoje – XX am. pradžioje) tuometinės socialdemokratijos atstovai laukė, kada gi pagaliau darbininkai sudarys absoliučią gyventojų daugumą, tokiu būdu sudarydami socialines sąlygas „ne per ankstyvai“ socialistinei revoliucijai.⁵⁸ Tačiau laukti nėra ko: pokomunistinėse šalyse pakankamai plati „vidurinioji“ ar tarnybinė klasė jau egzistuoja. Jos santykinė gausa, kurią atskleidžia EST 4 duomenys, paaiškina ne tik greitą ir nesmurtinį komunizmo žlugimą, bet ir

⁵⁷ P vz., Belgija, kur yra 19,2% pirmos rūšies ir 22,1% antros rūšies tikrųjų tarnautojų.

⁵⁸ Tiesa, Vladimiras Leninas netrukus paaiškino, kodėl „revoliuciniams“ marksistams nereikia taip ilgai laukti, ir kodėl jie turi imti valdžią pirma pasitaikiusia proga.

sparčią bei sklandžią pokomunistinių liberaliųjų demokratijų konsolidaciją.

Skirtingai nuo tarpukario laikų, kai beveik visi Vidurio ir Rytų Europos demokratiniai režimai žlugo (išskyrus Čekoslovakiją, kuri vienintelė visoje Rytų Europoje turėjo industriniam kapitalizmui būdingą klasinę struktūrą), pokomunistines demokratijas apsaugo ne tik iš esmės pasikeitęs tarptautinis klimatas (JAV vykdoma „demokratijos eksperto“ politika), bet ir komunistinės modernizacijos laikais įvykę esminiai klasinės struktūros pokyčiai, iš kurių svarbiausias – plačios tarnybinės klasės susiformavimas. Autoriai, kurie pokomunistinėse šalyse vidurinėsios klasės atstovų randa „per mažai“, patys save dezorientuoja, naudodamiesi ydinga „vidurinėsios klasės“ samprata, kurioje jos skiriamaisiais bruožais laikoma ne profesija, padėtis darbo jėgos rinkoje bei darbovietėje, bet pakankamai aukštas pajamų lygis, kas maždaug reiškia „žmones, turinčius atliekamų pinigų“.

Tokia vidurinėsios klasės samprata nėra vykususi ne vien dėl to, kad „vidurinę klasę“ išaukštinę klasikinės sociologijos atstovai (visų pirma, Alexis de Tocqueville'is ir Maxas Weberis) jos skiriamaisiais bruožais laikė taupumą (taupus žmogus visada turi „atliekamų pinigų“) bei vadinamąją protestantišką „darbo etiką“ – požiūrį į darbą kaip profesinį pašaukimą. Nevykęs yra sumanymas pokomunistinių šalių, priklausančių pasaulinės kapitalistinės sistemos pusiau periferijai, viduriniąją klasę identifikuoti naudojantis normatyviniu tokiai klasei „tinkamo“ vartojimo lygio masteliu, kuris sukurtas pagal

pokomunistinės vidurinėsios klasės su pavydu stebimo labiausiai išsivysčiusių kapitalistinių šalių vidurinėsios klasės gyvenimo būdo pavyzdį. Jeigu šiose šalyse vidurinėsios klasės šeimai priklauso turėti du automobilius ir gyventi nuosavame name „padoriame“ priemiestyje bei atostogauti Havajuose, tai pokomunistinėse šalyse dar visai neseniai tokiai šeimai pakako ir vieno (dėvėto) automobilio, sodybos kaime ar net vien tik „soduose“ bei kelionės į Turkiją.⁵⁹

Čia jau pats laikas patikslinti, kad toks gyvenimo būdas labiausiai išsivysčiusiose šalyse būdingiausias vadinamajai „naujamajai“ vidurinei klasei, tuo tarpu kai sociologijos klasikai, aukštinę šios klasės dorybes, stebėjo ir aprašė vadinamąją „senąją“ vidurinę klasę. Tai klasė, kuri R. Eriksono ir J. Goldthorpe'o 5 ir 7 klasių schemeje vadinama „smulkiąją buržuazija“, o išsamioje 11 klasių schemeje yra išskaidoma į smulkius darbdavius ir savarankiškai dirbančius darbuotojus (išskyrus žemdirbius ir „laisvųjų profesijų“ atstovus). Taip pat ir minėtų sociologijos klasikų gyvenimo laikais jau egzistavo ir tarnybinė klasė, kurią sudarė stambesnieji darbdaviai (visiškas korporacinio kapitalizmo įsigalėjimas dar buvo ateityje) arba stambioji „ekonominė buržuazija“, o taip pat aukštąjį išsilavinimą įgijusi „išsilavinimo buržuazija“ (vok. *Bildungsbürgertum*⁶⁰), kuri Vidurio ir Rytų Europoje dažniausiai būdavo vadinama „inteligentija“. Kiekybinėmis proporcijomis smulkioji buržuazija ar „senoji“ vidurinioji klasė tuo metu toli pranoko ar bent nenusileido tarnybinei klasei.

⁵⁹ Tačiau pasižvalgius po sparčiai augančius didžiausius Lietuvos miestų priemiesčius nesunku pastebėti, kad ir vietinė „vidurinioji klasė“ sparčiai vesiasi savo vakarietišką prototipą ar atitikmenį.

⁶⁰ Tai jau minėto vokiečių socialinės istorijos autoriteto Jürgeno Kockos pasiūlytas terminas.

Tos proporcijos iš esmės pasikeitė, industriam kapitalizmui pasiekus visišką brandą bei peraugus į poindustrinį kapitalizmą. Tuo pačiu metu keitėsi ir kiekybinės proporcijos pačios tarnybinės klasės viduje: stambioms korporacijoms be vienvaldžių privačių savininkų tampant dominuojančia kapitalistinio verslo organizacijos forma, vadybininkai ir aukštos kvalifikacijos profesionalai savo skaičiumi tiek nustelbė stambiają „ekonominę buržuaziją“, kad R. Eriksonas ir J. Goldthorpe jau net nebematė reikalo stambiuosius darbdavius, asmeniškai vadovujančius jų nuosavybėje esančioms įmonėms, išskirti į atskirą profesinę rinkos klasę (nors jų schema tokią loginę galimybę palieka⁶¹). Šiuo metu palyginti gausią smulkiają buržuaziją arba „senąją“ vidurinę klasę galima aptikti Pietų Europos šalyse, kurios savo ekonomine raida daugiau ar mažiau atsilieka nuo poindustrinės Vakarų Europos. Tuo tarpu pokomunistinėse šalyse, neskaitant kai kurių išimčių (pvz., Čekijos (7,6%) ir Slovakijos (6,3%), kur palyginti daug savarankiškai dirbančių) smulkioji buržuazija yra maždaug tokio pat santykinio dydžio mažuma, kokia ji yra labiausiai išsivysčiusiose poindustrinio kapitalizmo šalyse (žr. 8-ą lent.)

Kas dėl „naujosios“ vidurinėsios klasės, tai ji tokiose šalyse kaip Lietuva yra ko gero ne per maža, o per didelė. Tarpukario laikais bene pagrindinė tokio tipo šalių, kokia anuo metu buvo Lietuva, socialinių ir politinių problemų priežastis buvo santykinis žemdirbių perteklius: kaime egzistavo paslėptas nedarbas, nes darbo jėgos buvo per daug esamiems žemės plotams bei technologijos lygiui (žr. Moore 1945). Šiuo metu

tokia problema per didelį skaičių žmonių, baigusiu ar studijuojančių „viršinių“ (t.y. socialinius) mokslus ir besiveržiančių į tarnybinei klasei specifiskas pozicijas darbo rinkoje, kurių pasiūla plečiasi pernelyg lėtai. Turime pernelyg išsilavinusį jaunimą palyginus su gana tradicine industrinio tipo ūkio struktūra, būdinga pasaulinės kapitalistinės sistemos pusiau periferinėms ir periferinėms šalims. Būdinga jai darbo jėgos paklausos struktūra mažai ką turi pasiūlyti aukštųjų mokyklų absolventams, ieškantiems darbo vietų su individualios karjeros perspektyva, tačiau geriausiu atveju tegeunantiems „darbininkiškos“ darbo sutarties pasiūlymus, o iš valdžios sferų girdintiems patarimus „imtis verslo ir susikurti sau darbo vietas“. Tai turbūt yra pagrindinė lietuviškų emigracijos rekordų priežastis (žr. Martinaitis ir Žvalionytė 2007).

Palyginti negausi smulkioji buržuazija yra antras svarbus pokomunistinių šalių (įskaitant ir Lietuvą) neovėberiškuoju būdu analizuojamos klasinės struktūros skiriamasis bruožas. Jeigu vidurinėsios klasės iškilimo lūkesčiai siejami būtent su „senąja“ smulkiųjų verslininkų ir savininkų viduriniąja klase, tai jos Lietuvoje pasigendama pagrįstai, tačiau keblu tikėtis, kad tie lūkesčiai kada nors išsipildys. Čia reikia tik atkreipti dėmesį, kad Lietuvoje (kaip ir kitose pokomunistinėse šalyse) ji kaip tik nėra „senoji“, nes gana sunku (nors, kaip tuoj parodysime, nėra neįmanoma) aptikti tęstinumo ryšį tarp pokomunistinės Lietuvos smulkiosios buržuazijos ir ikikomunistinių laikų Lietuvoje egzistavusios smulkiųjų darbdavių bei savarankiškai dirbančių smulkiųjų savininkų klasės.

⁶¹ Žr. pav. 1 ir paaiškinimus 2-me skirsnyje.

Pokomunistinėse šalyse smulkioji buržuazija yra nauja klasė, tuo tarpu kai tarnybinė klasė, kuri savo pobūdžiu atitinka Vakarų šalių „naująją vidurinę klasę“, didžiąja dauguma yra paveldėta iš komunistinės praeities.

Kodėl smulkioji buržuazija Lietuvoje (kaip, beje, ir kitose buvusiose sovietinėse respublikose) yra tokia palyginti negausi (tik 3,3% visų dirbančiųjų, kuriuos sudaro 1,5% smulkiųjų darbdavių ir 1,8% savarankiškai dirbančiųjų)? Galima spėti, kad tose pokomunistinėse šalyse, kuriose jos santykinai daugiau (Vidurio Europos šalyse), jos santykinę gausą lėmė kai kurių Vidurio Europos šalių komunistinių laikų valdžios politika toleruoti privataus verslo likučius arba leisti jam atsirasti iš naujo, vykdant visokius rinkos reformų eksperimentus. Kita (ne prieštaraujanti pirmajai, o veikiau ją papildanti) hipotezė yra ta, kad ypač palankias sąlygas tapti šios klasės nariais turėjo ikikomunistinių laikų savininkų palikuonys, kuriems nacionalizuotos nuosavybės restitucija į rankas davė pradinį kapitalą. Tai tikriausiai paaiškina ką tik paminėtą Čekijos ir Slovakijos fenomeną. Tose buvusiose sovietinėse respublikose, kuriose komunistinis režimas gyvavo daugiau nei per tris kartas, nuosavybės restitucija nevyko, nelabai buvo ir kam ką nors grąžinti. Tai negalioja Baltijos šalims, kuriose restitucija vyko, o didesniuose miestuose išliko ir nemažai grąžintino nekilnojamo turto. Tačiau Lietuvoje jo savininkai tarpukario laikais daugiausia buvo žydų mažumos atstovai, kurie tuo metu kiekibiškai dominavo ir tuometinės

smulkiosios buržuazijos (ar „senosios“ vidurinėsios klasės) tarpe. Kadangi ši mažuma buvo beveik visiškai sunaikinta per Antrąjį pasaulinį karą, smulkioji buržuazija turėjo kurtis kaip visiškai nauja klasė.

Taigi Lietuvoje „senoji“ vidurinioji klasė iš tikrųjų yra pati naujausia. Galima dar paspėlioti, kad žymi jos dalis buvo rekrutuojama iš tos klasės, kuri išsamioje R. Eriksono ir J. Goldthorpe'o klasių schemeje įvardijama kaip IIIb klasė. Tai rutininį nefizinį darbą dirbantys samdomi darbuotojai – visų pirma pardavėjai ir aptarnavimo sferos darbuotojai. „Socializmo“ laikais net paprasti pardavėjai buvo santykinai privilegijuotoje padėtyje, nes per jų rankas ėjo „deficitinių“ prekių paskirstymas (o deficitu staiga galėjo tapti beveik visos net ir pirmo būtinumo prekės). Šių laikų „Maksimų“ ir kitokių prekybos centrų kasininkės ir visokie „pardavimų vadybininkai negali su jais net iš tolo lygintis. Tačiau tarp jų vargu ar rasi bent vieną senųjų laikų prekybininką. Ta privilegijuota padėtis, kurioje prekybos darbuotojai buvo atsidūrę „socialistiniiais“ laikais, apimdama ir ypač didelį socialinį kapitalą (gausybę naudingų ryšių, kuriuos jiems leido užmegzti tuometinė „blato“ sistema⁶²), ir ypač naudingą kuriantis naujai santvarkai žmogiškąjį kapitalą (apskaiotos tvarkymo ir kitokias komercinėje veikloje naudingas žinias bei įgūdžius), užtikrino jiems startinius pranašumus, prasidėjus masinei privatizacijai ir kitiems pokomunistinio kapitalizmo kūrimo darbams.

⁶² Kadangi tarp skaitytojų gali būti jaunos kartos žmonių, paaiškinsime, ką tai konkrečiai reiškia: deficitinės prekės pirmenybės tvarka būdavo parduodamos asmeniniams prekybininkų „pažįstamiems“, kurie už tai likdavo „skoloje“, t.y. turėdavo kada nors atsilyginti savo „geradariams“ arba tų geradarių pažįstamiems.

Mažiausiai ką įdomaus galima pasakyti apie ne kvalifikuotų ir pusiau kvalifikuotų (VIIa) ir kvalifikuotų (V) darbininkų klases. Tai apie jas sovietiniais laikais vos ne privaloma tvarka reikėjo rašyti disertacijas, kuriose būdavo pasakojama, kaip tos klasės plečiasi, šviečiasi, ir vis geriau gyvena, visos tarybinės liaudies priešakyje (komunistų partijos vedami) žygiuodami į šviesų komunizmo rytojų. Šiais laikais šios klasės sociologams mažiausiai įdomios, nes nebūti tos istorinės misijos, kurią joms priskyrė Karlas Marxas, aureolės. Net jeigu toks smalsus sociologas ir atsirastų, įtarus darbdavys vargu ar įsileistų per savo įmonės vartus.⁶³

4. Socialinė nelygybė ir politika pokomunistinėje Lietuvoje: „euroklasinės“ analizės elementai

Konkrečios visuomenės klasinės struktūros analizė nėra tikslas sau. Ji parengia konceptualią įrangą klasikinio tipo sociologinei analizei, kuri kelia tikslą klasiniais skirtumais (neovėberinės klasės sampratos atveju – padėties darbo rinkoje ir darbovietėje ypatumais) paaiškinti įvairius kitus tas padėties užimančių žmonių padėties ir neekonominio (politinio, religinio ir pan.) elgesio ypatumus. K. Marxui labiausiai rūpėjo skirtingų klasių kolektyvinio veiksmo lyginamasis potencialas. Vienas klases jis laikė labiau pajėgiomis organizuotis ir bendrais veiksmais ginti savo interesus (pvz., buržuaziją ir apskri-

tai visas privilegijuotas klases), kitas – mažiau ar visai „neigalias“. Tai įvairios išnaudojamos klasės su viena ypatinga išimtimi – darbininkų klase, kuriai K. Marxas paskyrė istorinę misiją panaikinti klasinę visuomenę ir išnaudojimą.

M. Weberis gana skeptiškai žiūrėjo į galimybę politinių procesų dinamiką paaiškinti klasių konfliktais (nepamirškime, kad jam susiskirstymas į klases – tai tik viena iš trijų viena į kitą neredukuojamų socialinio struktūrinomosi dimensijų). Kaip jau nurodėme (žr. 2-ą skirsnį), jį klasiniai skirtumai visų pirma domino kaip viena iš „gyvenimo šansų“ variacijos priežasčių. Tačiau ir jis neatmeta galimybės politinius procesus aiškinti klasių kova – klasių interesų konfliktais, kurių išraiška yra politinių jėgų diferenciacija ir varžybos dėl valdžios. Jis tik atmetė marksistų prielaidą, kad kapitalistinėse visuomenėse didžiausią reikšmę turi būtent pramonės darbininkų ir kapitalistų ekonominių interesų priešštata. Be to, jis nesutiko, kad politika viso labo tėra tik „koncentruota ekonomikos išraiška“, t.y. kad politines kovas galima redukuoti į ekonominių interesų konfliktus (kovą dėl naujai sukurto produkto paskirstymo), o ideologijos tėra tik skraistė šiam tikrajam politikos turiniui pridengti bei kvaišalai naiviems žmonėms mulkinti. Ar tam tikros konkrečios šalies politiniame gyvenime reiškiasi tam tikrų konkrečių klasių kova (kokios klasės ir dėl ko kovoja) – tai empirinis klausimas, reikalaujantis konkrečių tyrimų.⁶⁴

⁶³ Lieka dalyvaujančio stebėjimo metodas. Tačiau skirtingai nuo JAV sociologo Michaelio Burawoy'aus (dabartinio Tarptautinės sociologijos asociacijos prezidento), kuris išgarsėjo šiuo metodu pagrįstais Zambijos, JAV, Vengrijos ir Rusijos darbininkų tyrimais, Lietuvoje jo tyrimus sumanusiui pakartoti sociologui tektų slėpti savo profesinį tapatumą (kitaip jokia privati Lietuvos firma jo neprisileistų nei per patrankos šūvį), kas vėlgi kelia sunkių tyrimų etikos problemų.

⁶⁴ Čia reikia pažymėti, kad ir pats K. Marxas, skirtingai nuo daugumos savo sekėjų, toli gražu do-

Vienas iš straipsnio tikslų yra ištirti, ar EGP klasių teorija gali padėti giliau suprasti demokratinio politinio proceso sklaidą Lietuvoje. Ar galima aptikti ryšius tarp priklausomybės EGP klasėms ir politinės elgsenos ar preferencijų? Tačiau pirma patikrinsime, ar taip pat ir Lietuvoje reiškiasi tokio pat pobūdžio socialinės nelygybės apraiškų (t.y. nelygaus „gyvenimo šansų“ pasiskirstymo) ryšys su klazine priklausomybe, kuri daugelis tyrėjų aptiko kitose šalyse, naudodami EGP ar labai panašias į ją klasių schemas (žr. pvz. Domanski et al. 2006; Domanski 2008; 2009; Slomczynski et al. 2007; Rose and Harrison 2010). Abiem tikslams EST 2008–2009 m. duomenims analizuoti naudosime statistinės analizės procedūrą, vadinamą atitikties analize (*correspondence analysis*) (žr. pvz. Le Roux and Rouanet 2010). Ši pasirinkimą visų pirma sąlygoja tai, kad priklausomybė EGP klasėms yra daugiareikšmis pavadinimų skalės kintamasis. Kiti kintamieji, nors originaliai matuojami aukštesnio lygmens skalėse, gali būti sudvi-reikšminti ar sudaugiareikšminti ir pritaikyti atitikties analizės reikalavimams.

Tačiau bene svarbiausias atitikties analizės privalumas – rezultatų grafinis vaizdumas ir palyginti lengva interpretacija, kuri yra panaši į faktorinės analizės rezultatų interpretaciją. Panašiai kaip faktorinė analizė išskiria keletą latentinių dimensijų (faktorijų) analizuojamų kintamųjų dispersijoje, atitikties analizė išskiria kelias dimensijas kiekvieno iš kintamųjų reikš-

mių sklaidoje. Vėgi panašiai kaip faktorinėje analizėje, kur dažniausiai apsiribojama pirmais dviem faktoriais, paaiškinančiais daugiausiai analizuojamų kintamųjų dispersijos, atitikties analizėje apsiribojama pirmomis dviem (ar trimis) dimensijomis, paaiškinančiomis didžiąją inercijos dalį kintamojo reikšmių sklaidoje. Grafiškai vaizduojant analizės rezultatus, jos tampa dviem (ar trimis) grafiko ašimis, apibrėžiančiomis kintamųjų reikšmių ir atvejų panašumų (ir skirtumų) loginę erdvę. Grafinis atitikties analizės vaizdumas yra pagrindinis jos privalumas, palyginus su kitomis jos statistinėmis alternatyvomis – neparimetrinės statistikos koreliacijos koeficientais (chi kvadratu, Cramerio V , η^2 ir pan.) ar log-tiesine analize.

Atvejams, kurių charakteristikos artimos analizuojamos imties ar populiacijos „vidurkiui“, viena ar daugiau dimensijų turi standartizuotas reikšmes artimas nuliui. Atvejams, kurių charakteristikos nukrypsta nuo „vidurkio“, viena ar daugiau dimensijų turi nuo nulio nukrypstančias teigiamas ar neigiamas reikšmes. Kai tarp analizuojamų kintamųjų reikšmių egzistuoja ryšys, jų padėtyms grafiniame vaizdavime viena kitą atitinka (iš čia ir pačios analitinės procedūros pavadinimas) vienoje arba keliose dimensijose. Be to, atvejai, kuriems būdingiausias vieno kintamojo tam tikro tipo reikšmės, atsiduria toje pačioje grafiko vietoje, kurioje yra lokalizuoti vieną iš kito (kitų)⁶⁵ kintamųjų reikšmių reprezentuojantys atvejai. Kitaip sa-

gmatiškai nesilaikė prielaidos, kad visų šalių, kuriose jau įsigalėjo kapitalizmas, politinį gyvenimą paaiškina kapitalistų ir pramonės darbininkų klasių kova. Garsiajame K. Marxo darbe „Klasių kova Prancūzijoje 1848-1850 m.“ klasių kovos principas politikos aiškinimui taikomas kur kas lanksčiau.

⁶⁵ Klasikinėje atitikties analizėje tiriami dviejų kintamųjų reikšmių ryšiai, tuo tarpu daugelio kintamųjų atitikties analizėje gali būti tiriami ir didesnio skaičiaus kintamųjų reikšmių statistiniai sąryšiai.

kant, vieno kintamojo kategorijos sistemingsiai atitinka kito (kitų) kintamojo kategorijas. Tas atitikimas yra tobulas ar pilnas, kai visi atvejai tvarkingai pasiskirto po viena kitą atitinkančias kintamųjų kategorijas.⁶⁶ Tą atitikimą galima „stebėti“, arba tiesiog lyginant dviejų ar daugiau kintamųjų reikšmių atskirus grafikus (žr. 3, 9, 11 ir 14 pav.), arba juos „uždedant“ vieną ant kito (žr. 4–8, 12–13 pav.).

Mūsų atveju rezultatų vizualumą kaip svarbiausią atitikties analizės privalumą pilniausiai panaudoti leidžia supaprastinta 7 klasių schema (žr. 8-ą lent.), kurią toliau ir naudosime euroklasiniėje socialinės nelygybės Lietuvoje (nelygaus gyvenimo šansų pasiskirstymo) bei politikos analizėje. Tiesa, atsižvelgdami į „duomenų žvalgymo“ radinius⁶⁷, naudosime kiek kitokį pradinę 11 EGP klasių schemos supaprastinimo variantą, palyginus su tuo, kokį naudojo patys EGP schemos autoriai (plg. 4-ą lentelę). Būtent, paliksime nesujungtas (atskiras) aukštesniąją ir žemesniąją tikrųjų tarnautojų klases (I ir II), kurias R. Eriksonas ir J. Goldthorpe'as 7-ių klasių schemoje sujungia į vieną „tarnybos klasę“. Užtat jau 7-ių klasių schemoje sujungsime į vieną žemdirbių klasę žemės ūkio darbininkus (VIIb) ir ūkininkus (IVc), tuo tarpu kai minėti autoriai tai daro tik 5 EGP klasių schemoje.

Šią reviziją darome dėl to, kad savo gyvenimo šansais bei politiniu elgesiu Lietuvos ūkininkai ir žemės ūkio darbininkai, pasirodo, yra labai panašūs (kitose šalyse gali būti kitaip), tuo tarpu kai tarp žemesniojo ir aukštesniojo lygmens „tikrųjų“ tarnautojų yra esminių skirtumų, kurių analizė leidžia patikrinti ir papildyti 3-me skirsnyje suformuluotus teiginius apie „naujosios vidurinėsios klasės“ padėties pokomunizmo sąlygomis ypatumus bei jų politines pasekmes.

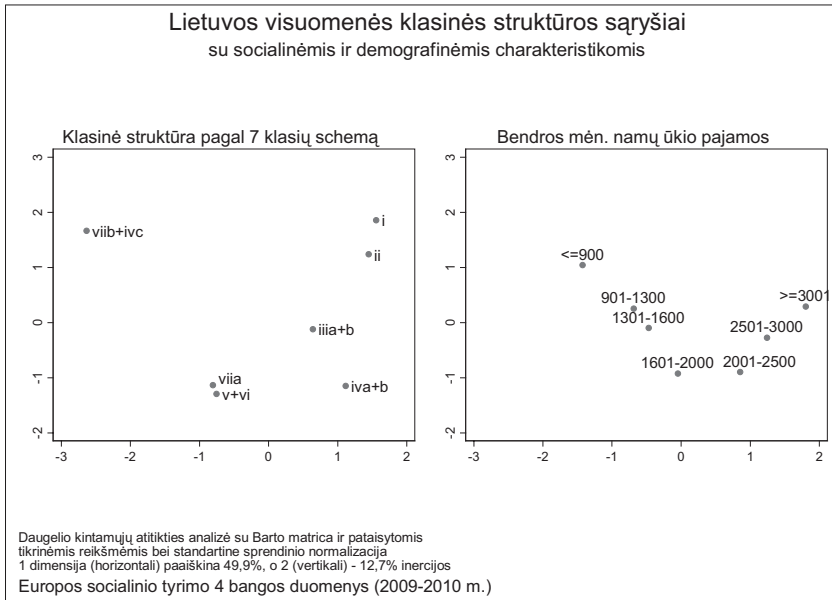
Kapitalistinėse visuomenėse gyvenimo šansai labiausiai priklauso nuo pajamų (palyginimui, feodalinėse visuomenėse pajamos pačios savaime dar nieko nelemia – kur kas svarbesnė „aukšta“ kilmė, kuri ir suteikia pagrindą teisėtai gauti pajamas⁶⁸). Šių šalių „liaudies sociologijoje“ bei stratifikacinėje socialinės struktūros prieigoje nuo jų dažniausiai ir pradedama, tad visuomenės nariai rikiuojami į hierarchiją pagal šį rodiklį. Tada nebėra prasmės ir klausti, koks ryšys tarp klasinės padėties ir pajamų.⁶⁹ Kitaip yra EGP klasių koncepcijoje (kaip ir kitose „santykiniuose“ klasių teorijose). Visuomenės narys ne todėl priklauso pozityviai privileijuotai klasei, kad gauna aukštas pajamas, bet todėl gauna aukštas pajamas, kad tokiai klasei priklauso (yra gamybos priemonių savininkas, samdytojas, ar yra samdomas vadybininko pareigoms su dele-

⁶⁶ Tarkime, turime nepriklausomą kintamąjį X, kurio reikšmės yra A, B, C, ir priklausomą kintamąjį Y, kurio reikšmės yra D, E, F. Atitiktis tarp X ir Y yra tobula ar visiška, jeigu (pvz.), visi A yra D, visi B yra E, ir visi C yra F. Tą patį pasakytume teiginiu, kad koreliacijos koeficiento tarp X ir Y reikšmė yra maksimali.

⁶⁷ Šių preliminarinių žvalgybinių rezultatų pateikti negalime dėl ribotos straipsnio apimties, kurios dydžiu ir taip jau piktnaudžiaujame gera redakcijos valia.

⁶⁸ Jeigu prasčiau yra turtingesni už kilminguosius, tai yra didelė neteisybė, kurią kilmingieji turi teisę ištaisyti, atimdami iš „chamų“ tai, kas jiems „pagal prigimtį“ nepriklauso.

⁶⁹ Žr., tiesa, kaip matėme (žr. 2-ą skirsnį), SES matavimuose šį rodiklį koreguoja išsilavinimas ir prestižas, tad jeigu klasės išskirtos visų trijų rodiklių matavimo pagrindu, toks klausimas vis dėlto yra prasmingas (pvz., jeigu rūpi išsiaiškinti, kiekvieno SES sando lyginamąją reikšmę).

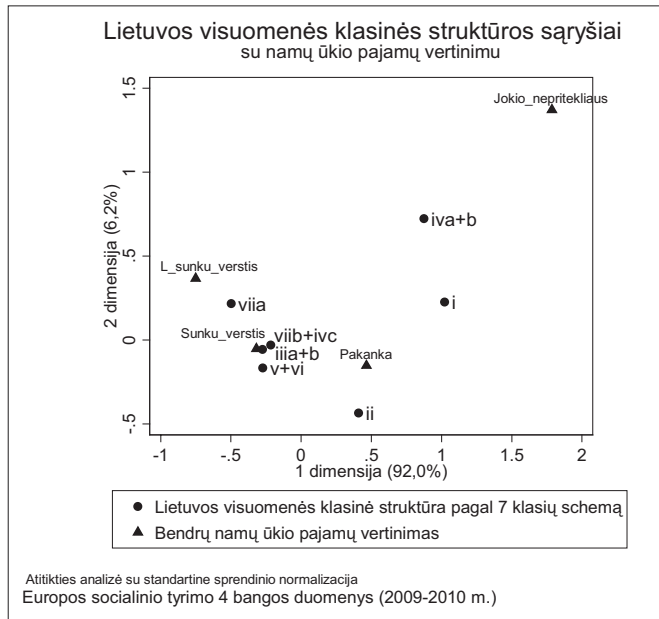
3 pav. Lietuvos visuomenės klasinė struktūra ir pajamų pasiskirstymas.

guota valdžia). Kadangi pajamų lygis EGP klasių teorijoje į klasinės padėtis apibrėžimą neįeina, o yra traktuojamas kaip priklausomas kintamasis, tai statistinio ryšio tarp klasinės priklausomybės ir pajamų lygio analizė yra tolygus tos teorijos tikrinimui. Taigi, ar yra (ir kiek stiprus) ryšys tarp klasinės priklausomybės ir pajamų Lietuvoje?

Palyginę abu grafikus 3-me pav., galime konstatuoti tokio ryšio egzistavimą. Nevisiškas atitikimas tarp 7 EGP klasių ir 7 namų ūkių grupių padėčių grafikuose yra visiškai suderinamas su EGP klasių koncepcija, nes joje klasės išskiriamos ne pagal pajamų lygius. Tuo pačiu metu galima pastebėti tam tikras „anomalijas“, veikiausiai susijusias su pokomunistinių šalių (ar vien Lietuvos) specifika. Tai visų pirma per mažas (palyginus su „tikrųjų“ tarnautojų gausa) didelės pajamos gaunančių pajamų namų ūkių skaičius, kuris veikiausiai yra pagrindinė priežastis, kodėl aukštesniojo ir žemesniojo

lygmens tikrųjų tarnautojų pozicija kairiajame grafike ženkliai skiriasi nuo didžiausias (> 3000 ir 2500–3000 litų per mėnesį) gaunančių namų ūkių padėties. Šią anomaliją galima sieti su 3-me skirsnyje išryškintu tikrųjų tarnautojų (ar „naujosios vidurinėsios“) klasės hipertrofijos (per didelės gausos, palyginus su struktūriniu ekonomikos lygiu) Lietuvoje bei panašiose į ją pokomunistinėse šalyse fenomenu.

Tą patį rodo ir 4-as bei 5-as paveikslai, kurie atskleidžia taip pat ir kai kurias naujas aplinkybes, svarbias „euroklasinei“ nacionalinių Lietuvos politikos ypatumų analizei. 4-as pav. rodo atitiktį tarp priklausomybės vienai iš 7 EGP klasių ir pasirinkimo tarp 4 variantų atsakyti į klausimą apie namų ūkio pajamų pakankamumą. Mažai ką nustebins, kad Lietuvoje imties vidurkį (nulines abiejų dimensijų reikšmes) reprezentuoja atsakymas „sunku verstis“, kurį dažniausiai renkasi „netikri“

4 pav. Lietuvos visuomenės klasinė struktūra ir namų ūkio pajamų vertinimas.

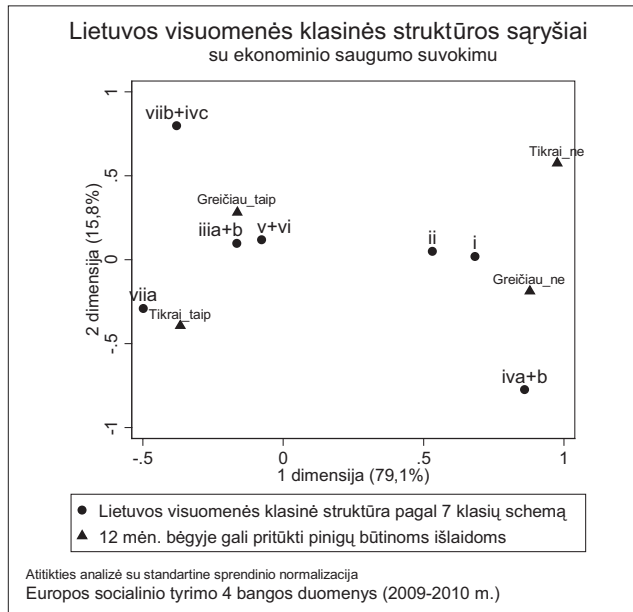
tarnautojai, žemdirbiai, bei kvalifikuoti darbininkai (kartu su prižiūrėtojai bei žemiausios grandies technikai). Tuo tarpu žemesniesiems tikriesiems tarnautojams namų ūkio pajamų tik „pakanka“. Šį atsakymą dažniau nei „jokio nepritekliaus“ renka ir aukštesnieji tikrieji tarnautojai, kuriems šiaip jau (jeigu etalonu laikyti jų „klasės brolių“ labiausiai išsivysčiusiose šalyse būklę) priderėtų būtent paskutinis atsakymo variantas. Be abejo, su visuomene, kurioje net aukštoji viršininkija bei labiausiai kvalifikuoti specialistai negali pasakyti, kad jie nejaucia „jokio nepritekliaus“, yra kažkas „ne taip“.

Tą patį vaizdą matome, ir analizuodami santykius tarp priklausomybės EGP klasėms ir atsakymų į klausimą, ar respondento nuomone

jam per artimiausius 12 mėnesių gali pritrūkti pinigų būtiniausioms išlaidoms. Gana ženkliai neatitiktis tarp priklausomybės tarnybinei klasei ir tikrumo, kad taip neatsitiks rodo, kad žymi šių klasių atstovų dalis Lietuvoje nesijaučia ekonomiškai saugūs. Tuo pačiu metu didelis atstumas, kuris šią klasę skiria nuo gausių netikrųjų tarnautojų (IIIa+b) ir kvalifikuotų darbininkų (V+VI) klasių patvirtina vieną iš pagrindinių EGP teorijos teiginių, kuris sako, kad klasinės padėtys, būdingos tarnybinei klasei užtikrina joms užimantiems didesnę ekonominę saugumą, palyginus su tuo, kurio gali tikėtis darbininkai ir „netikri“ tarnautojai.⁷⁰

Pritrūkti pajamų būtinosioms išlaidoms gali žmonėms, kurie neturi santaupų ir gyvena „nuo

⁷⁰ Gali būti išimčių (nukrypstančių atvejų), kurie reikalauja paaiškinimo ypatingomis aplinkybėmis (antai 1937-1938 m. priklausyti SSRS tarnybinei klasei buvo labai nesaugu).

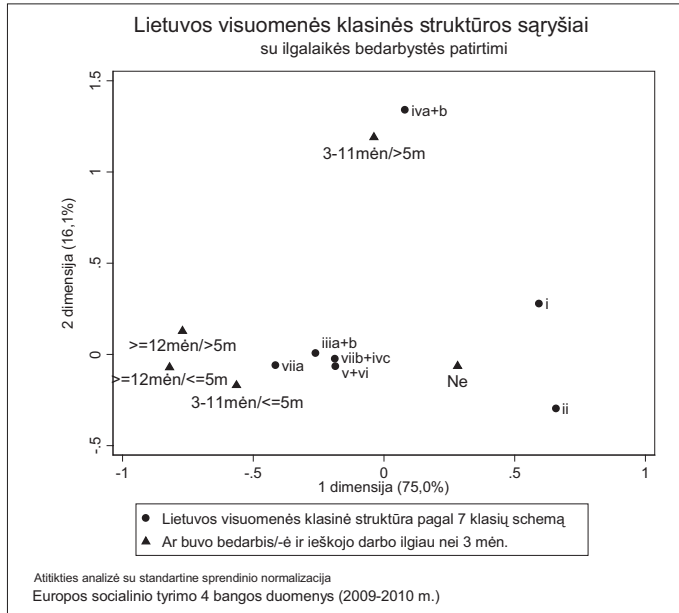

5 pav. **Klasinė priklausomybė ir ekonominio saugumo suvokimas Lietuvoje**

atlyginimo iki atlyginimo“, kai juos užgriūva visokios neplanuotos „nepaprastosios išlaidos“. Ši ekonominio nesaugumo apraiška (bent jau Lietuvoje) yra žemesnio darbininkų klasių pajamų lygio pasekmė. Tiesiogiai skirtingą (daugiau ar mažiau (ne)saugią) tarnybinės klasės ir darbininkų padėtį darbo rinkoje parodo skirtinga bedarbystės rizika. Kaip parodo 6-ame pav. pateikti atitikties tarp klasinės priklausomybės ir ilgalaikės bedarbystės patirties bei darbo paieškų trukmės vaizdai, duomenys apie respondentus iš Lietuvos patvirtina EGP klasių teorijos teiginį apie esminį skirtumą tarp tarnybinės klasės ir darbininkų klasių padėties darbo rinkoje skirtumą – tikriesiems tarnautojams ar naujajai viduriniajai klasei nedarbo patirtis pažįstama mažiausiai. Įdomus šios analizės radinys yra tas, kad ta patirtis gana gerai pažįstama Lietuvos smulkiajai buržuazijai arba „naujajai senajai“

vidurinei klasei – tarp jos atstovų santykinai daugiausia nuo 3 iki 11 mėnesių (t.y. trumpai, nes mažiau nei 12 mėn.) išbuvusių bedarbiais ir seniau nei prieš 5 metus. Jį nesunku paaiškinti – dalį šios klasės sudaro „verslininkai per prievartą“. Tai asmenys, kurie likę be darbo, pradėjo savo verslą ir patys sau susikūrė darbo vietas, t. y. pasielgė pagal baigusios darbą Lietuvos vyriausybės patarėjų rekomendacijas nelaukti „malonių iš valdžios“. Bėda tik, kad sprendžiant pagal EST 2009 m. pabaigos duomenis, taip daro (ar veikiau gali padaryti dėl smulkiajam verslui sudarytų sąlygų) tik nedaugelis bedarbių – savarankiškai dirbantys be samdomų darbuotojų (EGP klasė IVb) tais metais sudarė tik 1,8% visų dirbančiųjų (žr. 5-ą lent.).

Lygindami skirtingų EGP klasių pajamas ir ekonominę saugumą, toms klasėms būdingų gyvenimo šansų nelygybę analizuojame iš

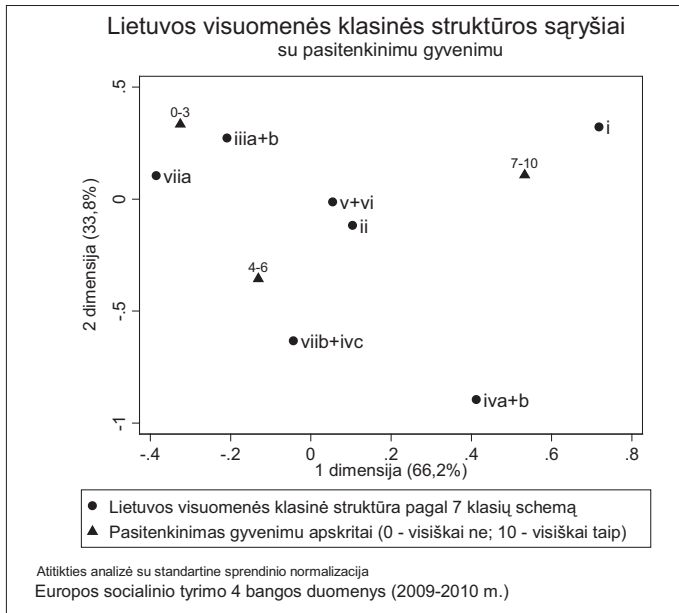

6 pav. **Klasinė priklausomybė ir bedarbystės patirtis Lietuvoje.**

„įeigos“ pusės, t.y. pagal geram gyvenimui reikalingų piniginių išteklių ir jų srauto pastovumo skirtumus. Be pinigų laimės nėra, bet ne veltui sakoma, kad „ne piniguose laimė“. Reguliarūs filosofinių raštų skaitymai gali padėti išlikti patenkintu gyvenimu net pačių didžiausių likimo išbandymų akistatoje, o populiarioji psichologinė literatūra ar uoliai savo parapijiečius ganantis klebonas gali išmokyti „tenkintis mažu“ ir to dėka gyventi laimingą gyvenimą net tuščiomis kišenėmis. Net ir didelių pajamų nepakaks brangiems pomėgiams patenkinti, o ir pats jų tenkinimas (pavyzdžiui, narkotikų vartojimas) gali greitai sugadinti aštrių pojūčių mėgėjo sveikatą. Kita vertus, nedidelių pajamų gali pakakti

asketiškam, bet užtat sveikam gyvenimo būdui, kai vartojimo biudžete nebelieka išlaidų nei rūkalams, nei alkoholiui. Kitaip sakant, tie patys ištekliai („įeiga“) gali būti daugiau ar mažiau efektyviai panaudoti, sukuriant ar pagaminant didesnę ar mažesnę „išėigą“, t.y. pasiekiant geresnį ar blogesnį galutinį „gero gyvenimo“ rezultatą. Tas rezultatas gali būti matuojamas arba subjektyviais (atsakymais į klausimą apie pasitenkinimą gyvenimu), arba objektyviais rodikliais. Iš jų bene validžiausias yra gyvenimo trukmė. Bet numirėlių nepaklausi (netgi EST apklausose), todėl tenka pasitenkinti atsakymais į klausimus apie sveikatos būklę.⁷¹ 7-as pav. pateikia Lietuvos visuomenės EGP klasių ir pasitenkinimo gyve-

⁷¹ Žinoma, yra ir kitų būdų patikrinti šią hipotezę. Antai tyrinėdami senovines kapavietes, archeologai teigia galį iš mirusiųjų kaulų nustatyti, kokiam luomui priklausė velionis. Aukštesnės socialinės padėties asmenys geriau maitindavosi ir ilgiau gyvendavo. Žr. Česnys 1988; Česnys ir Balčiūnienė 1988; Jankauskas 1995; 2001.

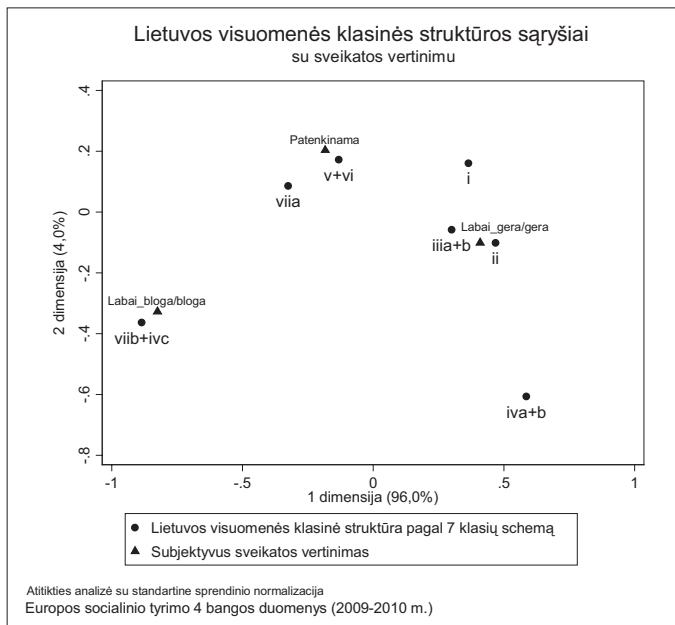
7 pav. Lietuvos visuomenės EGP klasių pasitenkinimas gyvenimu

nimu atitikties analizės rezultatus, 8-as pav. jos papildoma atitikties tarp klasinės priklausomybės ir sveikatos būklės vaizdu.

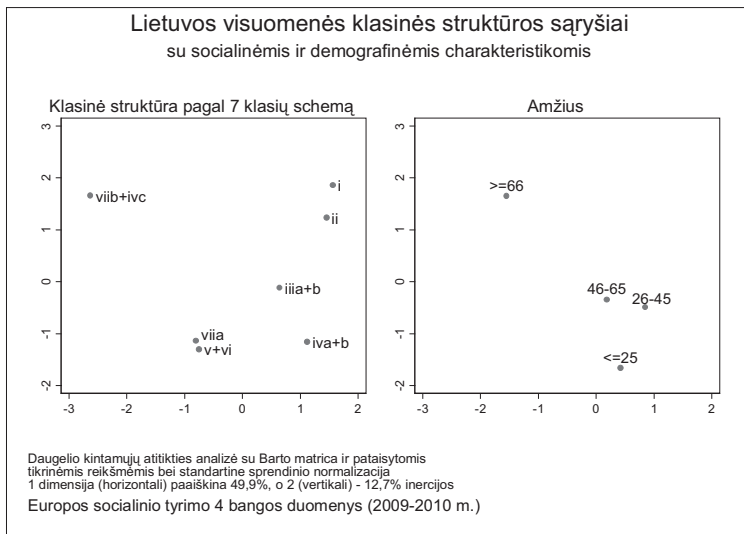
Palyginę 3-ą ir 7-ą pav. matome, kad Lietuvoje pozityviai privilegijuotos EGP klasės ne tik gauna didesnes pajamas, bet sugeba efektyviau jas panaudoti, t.y. geriau išmano „gero gyvenimo“ meną. Tiesa, tai galima teigti tik apie aukštesniąją tarnybinės klasės dalį (I), tuo tarpu kai žemesnioji jos dalis (II) pasitenkinimo gyvenimo lygiu nesiskiria nuo kvalifikuotų darbininkų (VI) ir prižiūrėtojų bei technikų (V). Tai dar vienas įrodymas, kad 3-me skirsnyje išdėstyta tezė apie dalies tikrųjų tarnautojų ar naujosios vidurinėsios klasės negalę Lietuvoje nėra laužta iš piršto. Be to, šis radinys leidžia tą negalę tiksliau lokalizuoti bei yra labai svarbus aiškinant aukštesniosios ir žemesniosios tarnybinės klasės dalies politinės laikysenos skirtumus,

kuriais užsiimsime kiek toliau (žr. 12–14 pav. komentarus). Svarbu pažymėti ir menkesnę (palyginus su aukštąja viršininkija ir profesionalais) savo laimės kalvių – smulkiosios buržuazijos (IVa+b) – pasitenkinimą gyvenimu Lietuvoje.

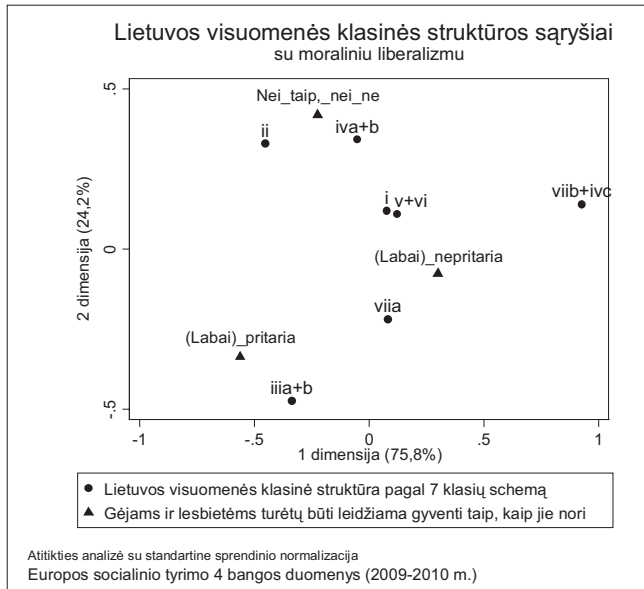
Nagrinęjant 7-ą pav., į akis krinta dirbančių nefizinį rutininį darbą samdomų darbuotojų klasės (IIIa+b) nepasitenkinimas gyvenimu. Jis darosi dar labiau mįslingas, palyginus 7-ą pav. su 8-u, kuris vaizduoja klasinės priklausomybės ir sveikatos būklės vertinimo atitikties santykius. Mat šios klasės sveikatos būklė yra tokia pat gera ar labai gerai, kaip ir privilegijuotosios tarnybinės klasės sveikata. Blogiausia yra žemdirbių (VIIb+IVc) sveikata. Palyginti gera tarnybos klasės ir smulkiosios buržuazijos klasės sveikatos būklė atitinka EGP klasių teorijos numatymus. Prastą žemdirbių sveikatą paaiškina kur kas didesnis už visos imties vidurkį

8 pav. EGP klasės ir sveikatos būklės vertinimas Lietuvoje.

9 pav. EGP klasės ir demografinės amžiaus grupės Lietuvoje.

10 pav. **Klasinė priklausomybė ir požiūris į gėjus bei lesbietes Lietuvoje.**

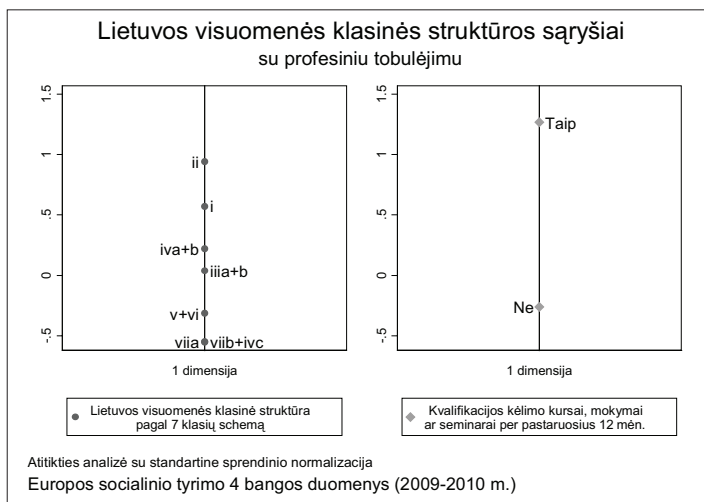
šios klasės vidutinis amžius (žr. pav. 9), kuris visgi jiems netrukdo būti labiau patenkintiems gyvenimu ne tik už ką tik minėtą IIIa+b klasę, bet ir palyginus su miesto darbininkais, kurių vidutinis amžius nesiskiria nuo imties vidurkio.

Matyt, nefizinį rutininį darbą dirbančiųjų klasės nepasitenkinimą (IIIa+b) gyvenimu reikia sieti su lyčių santykių Lietuvoje būkle, nes ši klasė, palyginus su imties vidurkiu yra kiek labiau moteriška. Šia prasme gali būti interpretuojamas ir kiek netikėtas radinys, kad būtent ši klasė (kartu su žemesniąja tikrųjų tarnautojų klase II) yra palyginus su imties vidurkiu liberalesnė gėjų ir lesbiečių atžvilgiu (žr. 10 pav.).⁷²

Geresnė ir tikrųjų, ir netikrųjų tarnautojų sveikata gali būti siejama ne tik su jų darbo

pobūdžiu (kontroliuojant amžiumi), bet ir su aukštesniu išsilavinimu, kuris ir skatina labiau rūpintis sveikata, ir suteikia žinių kaip daryti. Tiesa, tikrinti hipotezę apie narystės EGP klasėse priežastinę priklausomybę nuo įgyto išsilavinimo nėra prasmės, nes tos klasės yra apibrėžtos kaip *profesinės* rinkos klasės ir todėl išsilavinimo lygis yra vienas klasinės priklausomybės kriterijų. Priminsime (žr. 3-ią skirsnį), kad priskiriant konkretų asmenį tam tikrai klasei, pirmiausia nustatoma respondento profesija, o paskui pagal ją ir papildomus požymius (ar respondentas yra darbdavys, ar ir kiek turi pavaldinių) – jo priklausymas tam tikrai klasei. Atsakymas į klausimą apie įgytą išsilavinimą yra vienas indikatorių respondento profesijai (pagal

⁷² Jau nekalbant apie žemdirbius, kurie yra mažiausiai tolerantiški gėjams ir lesbietėms.

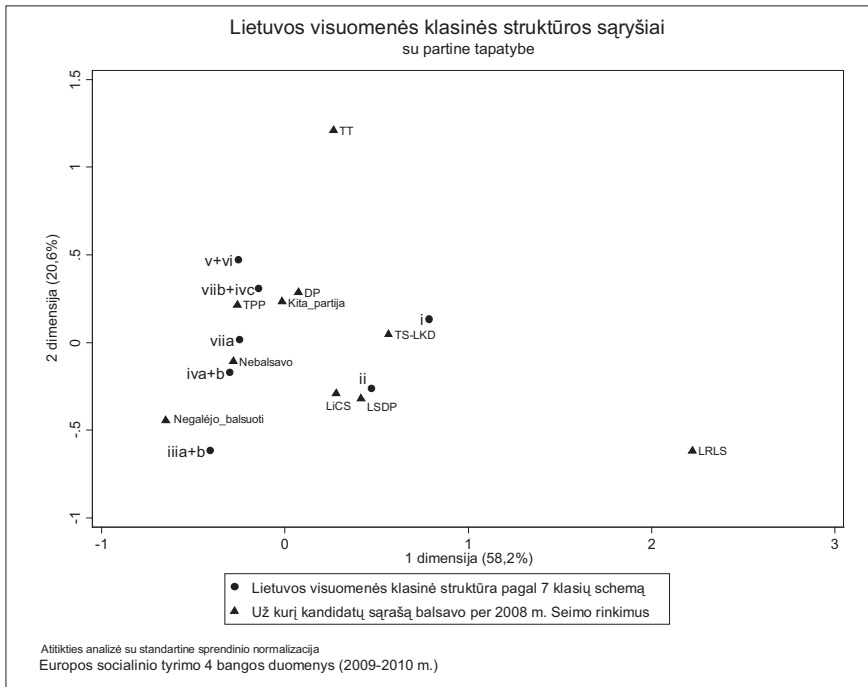
11 pav. EGP klasės ir profesinis tobulėjimas Lietuvoje

ISCO klasifikaciją) nustatyti. Dėl šios EGP klasių teorijos operacionalizacijos ryšys tarp įgyto išsilavinimo ir klasinės priklausomybės yra analitinis (tautologiškas), o ne empirinis.

Tačiau galime klausti, ar skirtumai tarp klasių yra susiję su laiko ir pastangų kelti kvalifikaciją skirtumais? EGP klasių teorija numato, kad daugiausiai lavinasi atstovai tų klasių, kurioms priklausančiose profesijose egzistuoja karjeros perspektyva. EST 4 duomenys apie Lietuvą šį teiginį visiškai patvirtina (žr. 11-ą pav.). Verta pažymėti dvi klasinės priklausomybės ir pastangų kelti kvalifikaciją vaizdo detales, kurios gali būti susijusios su vietine lietuviška specifika: žemesnioji tarnybinės klasės dalis kvalifikaciją kelia uoliau negu aukštesnioji (nes jos tarpe santykinai daugiau neiškopusių į jos viršūnę), o smulkioji buržuazija yra uolesnė palyginus su nefizinį rutininį darbą dirbančiais darbuotojais.

Galime klausti, ar (ir kiek) klasinė kilmė (tėvų priklausomybė tam tikrai klasei) įtakoja vaikų galimybes įgyti gerą išsilavinimą? Kel-

dami šį klausimą, jau įžengiame į tyrimų sritį, kuriai aptarta klasių koncepcija bei pristatomi EST duomenys atveria ypatingai plačias galimybes. Tai yra socialinio mobilumo, visų pirma, tarpgeneracinio socialinio mobilumo tyrimai. Galima teigti, kad EGP teorija yra pats geriausias tokių tyrimų įrankis, nes ji buvo išplėtotą būtent kaip tarpgeneracinio mobilumo lyginamųjų tyrimų „analitiniai rėmai“. Prisimenant vaidmenį, kurį jos kūrėjai suvaidino konstruojant EST pagrindinio klausimyno socialines ir demografines charakteristikas matuojančių klausimų bloką, nestebina, kad tarp šių klausimų pateko ir klausimai, skirti būtent mobilumo tyrimams. Tai klausimai, kurie leidžia nustatyti respondento tėvo ir motinos „euroklasinę“ priklausomybę. Turėdami šią informaciją, galime suformuluoti ir patikrinti visą spektrą hipotezių apie socialinį mobilumą tarp skirtingų klasių, kaip jis reiškiasi kartai keičiant kartą. Tačiau šio EST duomenų informacinio kldo panaudojimą paliksime kitiems tyrėjams,

12 pav. EGP klasės ir balsavimas už politinių partijų sąrašus 2008 m. LR Seimo rinkimuose.

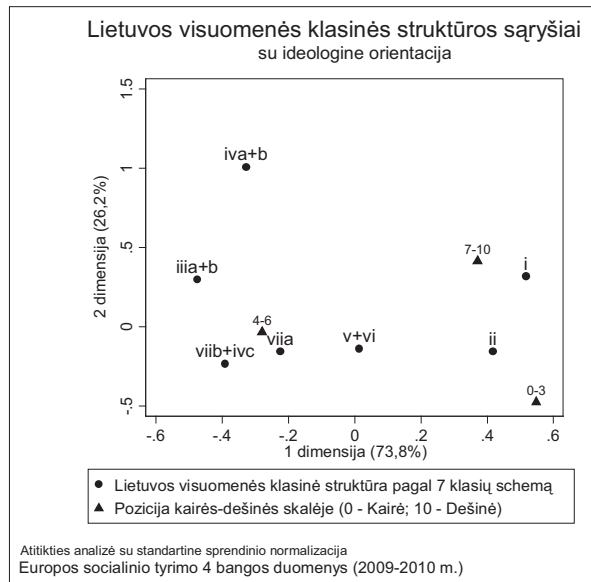
o čia pateikiama „euroklasinės analizės“ eskizą užbaigsime, pademonstruodami jos potencialą pagilinti pokomunistinėje Lietuvoje vykstančių politinių procesų sociologinį supratimą.

Taigi: ar yra kokių nors skirtumų tarp profesinių rinkos klasių politinio elgesio Lietuvoje? Demokratinėje visuomenėje svarbiausia tokio elgesio forma yra balsavimas per rinkimus. Taigi ar EGP klasės Lietuvoje balsuoja skirtingai? Ar skiriasi šių klasių ideologinės orientacijos, konceptualizuojamos klasikine kairės-dešinės schema?

Ieškodami atitikčių tarp balsavimo už vieną ar kitą partiją per 2008 m. LR Seimo rinkimus

ir rinkėjo klasinės priklausomybės, nerandame tokio aiškaus vaizdo, koku dar visai neseniai galėdavo džiaugtis kai kurių „senųjų“ Vakarų šalių politinių gyvenimą tiriantys sociologai, kur darbininkų klasės balsuodavo už kairiąsias (socialdemokratų), o „senoji“ vidurinioji klasė (smulkioji buržuazija) bei didžioji „naujosios“ vidurinėsios (tarnybinės) klasės dalis – už dešiniąsias partijas.⁷³ Lietuvoje klasinė balsavimo diferenciacija reiškiasi silpnai. Taikydami marksistinę klasių schemą, kuri į pirmą vietą iškelia nuosavybės santykius, ko gero net turėtume neigti jos egzistavimą. Taip, išžiūrėję į 12-ą pav.,

⁷³ Šiuo metu šiose šalyse darbininkai noriau balsuoja už naujasias dešiniąsias partijas (populistus euroskeptikus), reikalaujančias apriboti imigraciją (ir tokiu būdu visiškai nepaiso jiems adresuoto garsiojo K. Marxo lozungo – „visų šalių proletarai, vienykitės!“), tuo tarpu kai socialdemokratams mėgina kompensuoti šiuos balsų nuostolius naujosios vidurinės klasės sąskaita.

13 pav. Rinkėjų klasinė priklausomybė ir ideologinė orientacija Lietuvoje.

galime konstatuoti, kad itin gausios nekvalifikuotų darbininkų klasės (VIIa) ir smulkiosios buržuazijos (IVa+b) balsavimas beveik nesiskyrė. Tuo tarpu pagal marksistinę teoriją savininkų ir „tikrųjų proletarų“ (kurie, jeigu tikėsime E.O. Wrightu, yra visų išnaudojami, patys nebeturėdami ko išnaudoti⁷⁴) rinkiminio elgesio skirtumas turėtų būti bene pats ženkiausias.

Vis dėlto Lietuvos rinkėjų balsavimas „ne pagal K. Marxą“ nereiškia, kad klasinė priklausomybė visai neturi jokios įtakos politinei laikysenai. Politškai gana amorfiška mase galime laikyti tik tą elektorato dalį, kuri komunizmo laikais būdavo vadinama „darbo liaudimi“ – dirbančius fizinį darbą nurodymų vykdytojus. Tuo tarpu „viršininkų“ tarpe EGP klasių schema leidžia pastebėti svarbius politinės elgsenos

skirtumus. Būtent matome (žr. 12-ą pav.), kad aukštesnioji tarnybinės klasės dalis (I), kuriai dėl aukščiau paaiškintų sumetimų EGP klasių teorijoje priskiriami ir stambieji savininkai, per 2008 m. LR Seimo rinkimus daugiausia balsavo už Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų sąrašą (TS-LKD), o žemesnioji (II) – už jos nominalųjį antipodą Lietuvos socialdemokratų partiją (LSDP).

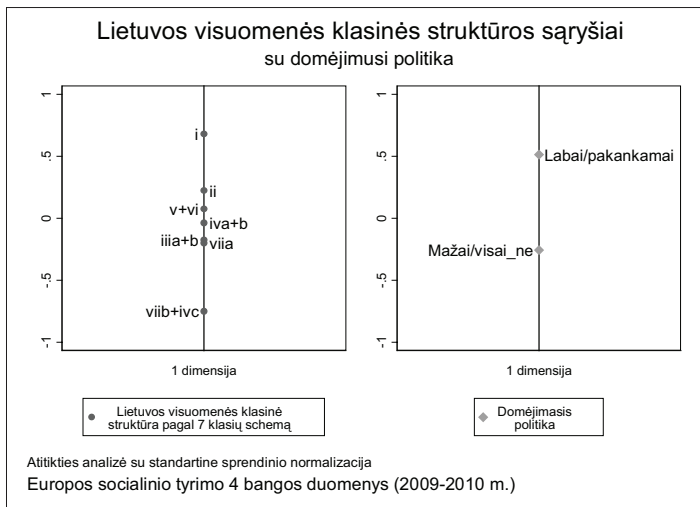
Palyginę šias atitiktis su klasinės priklausomybės ir ideologinių orientacijų atitiktimis (žr. 13-ą pav.), įsitikiname, kad tai ne atsitiktinumas. Būtent, pastebime ryškų (ir gana netikėtą) šių dviejų klasine padėtimi itin artimų socialinių kategorijų ideologinių orientacijų skirtumą. Jeigu aukštieji viršininkai, savininkai ir aukščiausio lygio specialistai (kaip ir reikėjo

⁷⁴ Žr. 2-ą skirsnį.

tikėtis) nuosekliausiai reprezentuoja dešiniąją ideologinę kryptį, tai žemesnieji viršinininkai bei specialistai yra santykinai patys kairiausi. Išėitų, kad „dešiniųjų“ konservatorių ir „kairiųjų“ socialdemokratų varžybos, kurios ligi šiol lieka pagrindinė Lietuvos politinio gyvenimo ašis, gali būti aiškinama dviejų tarnybinių klasių konfliktu ar „kova“. Kiekviena iš jų siekia patraukti į savo pusę netikrų tarnautojų, darbininkų ir žemdirbių klases, kurių ideologinės orientacijos yra ne tokios apibrėžtos. Tai nestebina: kaip rodo klasinės priklausomybės ir domėjimosi politika atitikties analizės rezultatai (žr. 14 pav.), tik aukštesnioji ir žemesnioji viršinininkija bei specialistai domisi politika, tuo tarpu kai likusios klasės jai yra labiau abejingos. Dėl to jų balsai tampa lengvu vadinamųjų „populistinių“ partijų grobiu. Pasigilinę į 12-ame pav. parodytas atitiktis pastebime, kad santykinai aktyviausiai už Tautos prisikėlimo partiją (TPP) balsavo žemdirbiai ir darbininkai, kurie

yra ištikimiausi lietuviškų telekanalų žiūrovai, tuo tarpu kai dėl kitų klasių dėmesio matyt sėkmingai konkuruoja (daugiausia rusiški) kabelinės ir palydovinės televizijos kanalai, kuriose lietuviškos „televaigždės“, susibūrusios į TPP, nėra rodomos.

Norint atsakyti į klausimą, ar dviejų tarnybinių „klasių kova“ politikoje yra vietinis lietuviškas reiškinys, ar jį galima aptikti taip pat ir kitose pokomunistinėse šalyse, reikalingi tarptautiniai palyginimai, kurie į šį straipsnį jau nebesutelpa. Manome, kad bent Lietuvoje šį reiškinį geriausiai paaikškina stringanti Lietuvos ūkio pomodernizacija, kurią jau aptarėme 3-me skirsnyje. Tokia pomodernizacija pasireiškė sėkmingu perėjimu prie technologiškai sudėtingos, aukštos pridėtinės vertės produkcijos gamybos, pagrįstos vietinės kilmės radikaliomis ir inkrementinėmis inovacijomis. Tokio lygio ekonomika suteikia darbo ir atveria plačias karjeros perspektyvas net ir kur kas gausesnei

14 pav. Klasinė priklausomybė ir domėjimasis politika Lietuvoje.

tarnybinei klasei palyginus su ta, kokią šiuo metu turime Lietuvoje. Tokiai ekonomikai tiktų ir švietimo sistema, kuri priima į aukštosios mokyklos suolus praktiškai visus vidurinių mokyklų absolventus, rengdama vis naujus būrius aspirantų papildyti tarnybinės klasės gretas. Lietuvoje švietimo sistemos pomodernizacija aiškiai aplenkė struktūrinę Lietuvos ekonomikos, užstrigusios pusiau periferinės industrinės ekonomikos lygyje, modernizaciją. Orientuoti į karjerą aukštųjų mokyklų absolventai priversti arba tenkintis „netikrų tarnautojų“ darbo vietomis, kuriose karjeros galimybių iš viso nėra, arba ilgam įstringa žemutinei tikrųjų tarnautojų klasei (II) būdingose padėtyse (žr. aukščiau 3-ą skirsnį).

Tuo greičiausiai galima paaiškinti ir klasinės gyvenimo šansų analizės išryškintą netikrųjų ir žemesniųjų tikrųjų tarnautojų nepasitenkinimo gyvenimu sindromą, kurį išryškino klasinė gyvenimo šansų analizė (žr. 7-ą pav.). Jis turi ir politinių pasekmių, pasireiškdamas žemesniosios ir aukštesniosios tikrųjų tarnautojų klasės rinkiminės elgsenos bei ideologinių orientacijų skirtumais.

Išvados

1. Atkūrus nepriklausomybę ir kapitalizmą, Lietuvos sociologų darbotvarkėje visuomenės socialinės struktūros tyrimai atsidūrė antrame plane. Priežastys – jų perdėtas sureikšminimas sovietiniais laikais, kartu apribojant tyrėjų laisvę rinktis teorines prielaidas bei metodologiją; pomodernių teorijų, skelbiančių „klasių mirtį“, įtaka; paties tyrimų objekto sparti kaita pokomunistinės transformacijos pradžioje; tinkamų duomenų naujų teorinių socialinio struktūrinimosi idėjų empiriniam pritaikymui stoka.
2. Nedaugelis esamų (Brazienė 2002; Matulionis ir kt. 2005) pokomunistinės Lietuvos socialinės struktūros tyrimų yra pagrįsti indukcinė metodologija, apsunkinančia juose pateiktų socialinės struktūros modelių tarptautinį palyginamumą. Šiuo privalumu pasižymi dedukciniai socialinės struktūros modeliai.
3. Svarbausios šiuolaikinių visuomenių socialinės struktūros analizės teorinės alternatyvos yra amerikietiškoji socialinės stratifikacijos prieiga, orientuota į socialinio ekonominio statuso (SES) matavimą, ir dvi visuomenės klasinės struktūros analizės tradicijos – neomarksistinė ir neovėberiškoji. Visas jas sieja bendra prielaida, kad svarbiausi socialiniai skirtumai susiję dirbančiųjų vieta visuomeninio darbo pasidalijimo struktūroje (t.y. profesija). Stratifikacijos prieigoje klasės yra nominalūs konstruktai, išvedami iš pavienių asmenų SES matavimų. Neomarksistines ir neovėberiškas teorijas sieja bendra prielaida, kad klasės apibrėžia padėtyse ekonominėje struktūroje. Marksistinėje tradicijoje tos padėtyse analizuojamos gamybos priemonių nuosavybės ir išnaudojimo terminais, o vėberiškoje – padėties (darbo) rinkoje požiūriu. Be to, autentiškoje vėberiškoje tradicijoje klasinė diferenciacija, pagrįsta ekonominiais skirtumais, laikoma tik viena iš trijų socialinės diferenciacijos dimensijų, išskiriant dar ir autonomiškas diferenciacijos pagal prestižą ir politinę galią dimensijas.
4. R. Eriksono, J. Goldthorpe'o ir L. Portocarero (EGP) klasių teorija konkretizuoja

- ir išplėtoja M. Weberio darbo rinkos klasių idėją, pateikdama išsamią (nors ir ne visiškai logiškai nuosekliai) profesijų klasifikaciją padėties darbo rinkoje ir darbovietėje pozicijomis. Analizuojant padėtį darbo rinkoje, skiriamos samdytojo (darbdavio), samdomo darbuotojo ir savarankiškai dirbančiojo pozicijos. Padėties darbovietėje analizei svarbiausi klausimai yra darbuotojo kvalifikacijos lygis ir jo priežiūros darbu metu kaštai bei galimybės. Sujungiant abi analitines dimensijas, sukuriama bazinis 11 klasių modelis, kuris priklauso nuo modelio pritaikymo tikslų ir turimų duomenų gali būti redukuotas į 7, 5 ar 3 klasių modelius.
5. Nuo Europos socialinio tyrimo (EST) vykdymo pradžios (2001 m.) į jo pagrindinį klausimyną įtraukiamas EGP klasių teorijos inspiruotas klausimų blokas. Dėl to šis tyrimas pateikia tarptautiškai palyginamus duomenis klasinės struktūros bruožų ir jos kaitos tendencijų analizei, o pačios EGP klasės gali būti laikomos „euroklasėmis“, t. y. tarptautinius standartus atitinkančiomis socialinės ekonominės klasifikacijos kategorijomis.
 6. Skiriamieji pokomunistinės Lietuvos klasinės struktūros bruožai yra santykinai gausi tarnybinė klasė ir palyginti negausi smulkioji buržuazija. Šiais bruožais Lietuva panaši į daugumą kitų buvusių komunistinių šalių, drauge su jomis skirdamasi nuo Pietų Europos šalių, kuriose tarnybinė klasė yra mažiau skaitlinga, o smulkioji buržuazija – gausesnė. Labiausiai išsivysčiusios Europos šalys nuo panašiausių į Lietuvą pokomunistinių šalių skiriasi dar gausesne tarnybine klase (iki 2/3 visų dirbančiųjų), gausesne smulkiaja buržuazija ir mažesne žemdirbių klase.
 7. Vykdamas EST 4-tąją bangą 2009 m. pabaigoje Lietuvoje surinkti duomenys patvirtina pagrindines tarptautiniuose socialinės nelygybės (vėberiška apibrėžiamos kaip netolygus „gyvenimo šansų“ pasiskirstymas tarp atskirų socialinių kategorijų ar grupių) tyrimuose keliamas hipotezes, kurios šiame straipsnyje tikrinamos statistinėmis atitikties analizės priemonėmis. Šios analizės rezultatai atskleidė, kad tarnybinė klasė taip pat ir Lietuvoje išsiskiria didesnėmis pajamomis, geresne sveikata, didesniu pasitenkinimu gyvenimu ir kitais geresnio gyvenimo požymiais.
 8. EST 4-tosios bangos duomenų analizė leido aptikti ir labai įdomų bei netikėtą skirtumą tarp aukštesniosios (orientuotos į dešinę) ir žemesniosios (orientuotos į kairę) tarnybinės klasės politinės laikysenos. Straipsnyje ji siejama su aplenkiančia Lietuvos ūkio struktūrinę transformaciją aukštojo mokslo sistemos plėtra, dėl kurios vis didesnių pastangų reikalauja ir lėtėja individualios karjeros vilčių, siejamų su priklausomybe tarnybinei klasei, realizacija. Šios hipotezės tikrinimui reikalingi tolimesni tyrimai, panaudojant vėlesnių EST bangų duomenis bei tarptautinius žemesniosios tarnybinės klasės gyvenimo šansų bei politinės laikysenos palyginimus.

LITERATŪRA

- Andropovas, Jurijus V. 1984 (1983). „Kalba TSKP CK plenumo 1983 m. birželio 15 d.“, jo paties: *Rinktinės kalbos ir straipsniai*. Vilnius: Mintis.
- Aškinis, Albinas. 1985. *Socialinės struktūros raida: sociologinių tyrimų Tarybų Lietuvoje duomenimis*. Vilnius: Mintis.
- Aškinis, Albinas. 1993. „Naujos socialinės grupės ir jų interesai“, Mitrikas, Alfonsas (ats. red.) *Žmogaus interesai ir dabartis*. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas: 3–7.
- Beck, Ulrich; Beck-Gernsheim Elisabeth. 1994. *Riskante Freiheit: Individualisierung in modernen Gesellschaften*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Blau, Peter M.; Duncan Otis D. 1967. *The American Occupational Structure*. New York: Wiley.
- Bourdieu, Pierre. 1986 (1979). *Distinction : a Social Critique of the Judgement of Taste*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Brazienė, Rūta. 2002. *Socialinių sluoksnių formavimasis nepriklausomoje Lietuvoje*. Socialinių mokslų daktaro disertacija (sociologija 05 S). Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
- Breen, Richard. 2005. „Foundations of a neo-Weberian Class Analysis“, Wright, Erik O. (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge UP: 31–50.
- Bukodi, Erzsébet; Goldthorpe, John. 2010. „Market versus Meritocracy: Hungary as a Critical Case“, *European Sociological Review*, Vol. 26 (6): 655–674.
- Coleman, James S. 2005 (1994). *Socialinės teorijos pagrindai*. Vilnius: Margi raštai.
- Cesnys, Gintautas. 1988. Paleodemografija ir antropologija. *Lietuvos archeologija*, 6 t.: 89–100.
- Cesnys, Gintautas, Balčiūnienė Irena 1988. *Senujų Lietuvos gyventojų antropologija*. V., „Mokslas“.
- Domański, Henryk (Red.). 2008. *Zmiany stratyfikacji społecznej w Polsce*. Warszawa : Wydawn. IFiS PAN.
- Domański, Henryk. 2009. *Spoleczeństwa europejskie : stratyfikacja i systemy wartości*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe „Scholar“.
- Domański, Henryk; Ostrowska, Antonina; Sztabiński, Paweł B. 2006. *W środku Europy? : wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego*. Warszawa : Wydawn. IFiS PAN.
- Duncan, Otis. D. 1961. “A Socio-economic Index for all Occupations”, in Reiss, Albert J. (ed.) *Occupations and Social Status*. New York: Free Press of Glencoe, p. 109–138.
- Ekiert, Grzegorz. 2010. „The End of Communism in Central and Eastern Europe: The Last Middle-Class Revolution?“, *Political Power and Social Theory*, Vol. 21: 99–123.
- Elias, Peter; Birch, Margaret. 1994. *ISCO 88 (COM): A Guide for Users*. Warwick: Warwick Institute for Employment Research, University of Warwick. <<http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/ier/research/links/isco88/isco88.pdf>>. 2012.10.21.
- Erikson, Robert; Goldthorpe, John H. 1992. *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, Robert; Goldthorpe, John H.; Portocarero, Lucienne. 1979. „Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France and Sweden“, *The British Journal of Sociology*, Vol. 30 (4): 415–441.
- Esping-Andersen, Gøsta. 1993. „Post-industrial Class Structures: An Analytical Framework“, in Esping-Andersen, Gøsta (Ed.). *Changing Classes. Stratification and Mobility in Post-Industrial Societies*. London: Sage: 7–31.
- Evans, Geoffrey; Mills, Colin. „Are There Classes in Post-Communist Societies? A New Approach to Identifying Class Structure“, *Sociology*, Vol. 33 (1): 23–46.
- Ganzeboom, Harry; De Graaf, Paul; Treiman, Donald. 1992. „A Standard International Socio-economic Index of Occupational Status“, *Social Science Research*, Vol.21 (1): 1–56.
- Garcelon, Marc. 1997. „The Estate of Change: The Specialist Rebellion and the Democratic Movement in Moscow, 1989–1991“, *Theory and Society*, Vol. 26 (1): 39–85.
- Georg, Werner. 1998: *Soziale Lage und Lebensstil*. Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

- Giddens, Anthony. 1981. *The Class Structure of the Advanced Societies*. 2nd ed. London: Hutchinson.
- Goldthorpe, John. 1982. „On the Service Class, its Formation and Future“, in Giddens, Anthony; Mackenzie, Gavin (Eds). *Social Class and the Division of Labour*. Cambridge: Cambridge UP, 1982: 162–185.
- Goldthorpe, John H. 2008 (2000). „Social Class and the Differentiation of Employment Contracts“, in Goldthorpe, John H. *On Sociology*. 2nd ed. Vol. 2. *Illustration and Retrospect*. Stanford: Stanford UP: 101–124.
- Goodenough, Ward Hunt. 1970. *Description and Comparison in Cultural Anthropology*. Chicago: Aldine Pub. Co.
- Grusky, David B.; Sørensen Jesper B. 1998. „Can Class Analysis Be Salvaged?“, *American Journal of Sociology*, Vol. 103(5): 1187–1234.
- Harris, Marvin. 1980. *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. New York: Random House.
- Hough, Jerry F. 1977. *The Soviet Union and Social Science Theory*. Cambridge (Mass.): Harvard UP.
- Hough, Jerry F. 1988. *Russia and the West: Gorbachev and the Politics of Reform*. New York: Simon and Schuster.
- Hough, Jerry F. 1997. *Democratization and Revolution in the USSR, 1985–1991*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Hradil, Stefan. 2001. *Soziale Ungleichheit in Deutschland*. 8. Aufl. Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Jankauskas, Rimantas. 1995. „Vėlyvųjų viduramžių Alytaus antropologija (XIV–XVII a. senkapiu duomenimis). *Lietuvos archeologija. Viduramžių senkapiai*, t. 11. V., „Diemedis“: 34–46.
- Jankauskas, Rimantas. 2001. „Lietuvos gyventojų antropologija: nuo seniausių laikų iki XIII a.“, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 49–50: 38–45.
- Kocka, Jürgen. 1990. *Weder Stand noch Klasse. Unterschichten um 1800*. Bonn: Verlag J.H.W.Dietz Nachf.
- Le Roux, Brigitte; Rouanet, Henry. 2010. *Multiple Correspondence Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Leiflufsrud, Håkon; Bison, Ivano; Jensberg, Heidi. 2005. *Social Class in Europe. European Social Survey 2002/3*. Trondheim: NTNU Social Research Ltd. < <http://ess.nsd.uib.no/bibliography/details/publication/183> >. 2012.10.21.
- Lewin, Moshe. 1991 (1988). *The Gorbachev Phenomenon: A Historical Interpretation*. Expanded edition. Berkeley: University of California Press.
- Lietuvos Komunistų Partijos XIX suvažiavimo medžiaga. 1986. Vilnius: Mintis.
- Lietuvos statistikos metraštis 2008. 2008. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Martinaitis, Žilvinas; Žvalionytė, Dovilė. 2007. „Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome ir ką turėtume žinoti?“, *Politologija*, Nr. 3 (47): 112–134.
- Masiulis, Kęstutis. 1997. *Lietuvos elitas: Ekonominės vertybės. Politinės orientacijos. Prognozės*. Vilnius: Prada.
- Matonytė, Irminda. 2001. *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius: Knygiai.
- Matulionis, Arvydas (ats. red.). 1983a. *Kelio pradžia*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija. Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Matulionis, Arvydas (ats. red.). 1985. *Jaunimo gyvenimo orientacijos*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, Jaunimo sociologijos skyrius.
- Matulionis, Arvydas ir kt. 2005. *Lietuvos socialinė struktūra*. Vilnius: Firidas.
- Moore, Wilbert. E. 1945. *Economic Demography of Eastern and Southern Europe*. New York: Columbia UP.
- Morkevičius, Vaidas. 2012. „Europos socialinis tyrimas: patikimas viešosios politikos analizės ir sprendimų duomenų šaltinis“, *Viešoji politika ir administravimas*, t. 11(3): 526–529.
- Norkus, Zenonas. 2003. *Max Weber ir racionalus pasirinkimas*. Vilnius: Margi raštai, 2003.
- Norkus, Zenonas. 2004. „Ar galime gyventi geriau? Velfarizmas ir jo alternatyvos“, *Politologija*, Nr. 36: 3–39.

Norkus, Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: VU leidykla.

Norkus, Zenonas. 2010. „Kondratjevo bangos ir kapitalizmo tipai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Nr. 2 (27): 13–33.

Norkus, Zenonas. 2012. *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania: A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-communist Transformation*. Vilnius: Apostrofa/CEU Press.

Pruskus, Valdas. 2010. *Prostitucijos fenomenas: gatvės prostitucija Lietuvoje: naiška, sklaida ir kontrolė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Raškauskas, Kęstutis. 2008. „Sovietinės Lietuvos inteligentija: savivokos konstravimas“, *Darbai ir dienos*, Nr. 49: 95–150.

Rose, David; Harrison, Eric. 2010. *Social Class in Europe. An Introduction to the European Socio-economic Classification*. London: Routledge.

Savage, Mike. 1997. „Social Mobility and the Survey Method: A Critical Analysis“, Bertaux, Daniel; Thompson, Paul (Eds). *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Oxford: Clarendon Press: 299–325.

Schulze, Gerhard. 1993. *Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt a. M.: Campus.

Schumpeter Joseph A. 1961 (1911). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. New York: Oxford UP.

Schumpeter, Joseph A. 1998 (1942). *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*. Vilnius: Mintis.

Słomczyński, Kazimierz M.; Janicka, Krystyna; Shabad, Goldie; Tomescu-Dubrow, Irina. 2007. „Changes in Class Structure in Poland, 1988–2003: Crystallization of the Winners-Losers Divide“, in Słomczyński, Kazimierz M.; Marquart-Pyatt, Sandra T. *Continuity and Change in Social Life. Structural and Psychological Adjustment in Poland*. Warsaw: IFiS Publishers: 25–46.

Sociologija. < <http://lt.wikipedia.org/wiki/Sociologija> >. 2012.10.11.

Sørensen, Aage B. 2000. „Toward a Sounder Basis for Class Analysis“, *American Journal of Sociology*, Vol. 105 (6): 1523–1558.

Steen, Anton. 1997. *Between Past and Future: Elites, Democracy and the State in Post-communist Countries: a Comparison of Estonia, Latvia and Lithuania*. Aldershot: Ashgate.

Taljūnaitė, Meilutė (Sud.). 1999. *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Tilly, Charles. 1984. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage.

Treiman, Donald. 1977. *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York: Academic Press.

Tureikytė D. 1995. „Gyventojų socialinis ekonominis statusas“, *Sociologiniai tyrimai. Permainų metas: tapatumo ieškojimas*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas: 92–108.

Vaskela, Gediminas. 1992. *Lietuvos kaimo gyventojai: 1920–1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Vilnius: Academia.

Vosyliūtė, Anelė (Sud.). 2009. *Negalės žmonės*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

Vosyliūtė, Anelė (Sud.). 2006. *Kalėjimo įnami: grįžimo į visuomenę lūkesčiai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

Vosyliūtė, Anelė (Sud.). 2004. *Varguomenė: gyvensena ir vertybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

Warner, W. Lloyd. 1963. *Yankee City*. New Haven: Yale UP.

Warner, W. Lloyd; Meeker Marchia; Eells, Kenneth. 1949. *Social Class in America: a Manual of Procedure for the Measurement of Social Status*. Chicago: Science Research Associates, Inc.

Weber, Max. 1922. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J.C.B. Mohr.

Wright, Erik O. 1985. *Classes*. London: Verso.

Wright, Erik O. 1989 (1984). „General Framework for the Analysis of Class Structure“, in Wright, Erik O. et al. *Debate on Classes*. London: Verso: 3–43.

Wright, Erik O. 1997. *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge: Cambridge UP.

Лейбович, Олег. 1993. *Реформа и модернизация в 1953–1964 гг.* Пермь: Изд-во Пермского ун-та.

Матулёнис, Арвидас А. 1983b. *Включение молодежи в социальную структуру : (на материале социологических исследований в Литовской ССР).* Вильнюс : Минтис.

Титма, Микк Х.; Тальюнайте, Мейлуте Й. 1984. Престиж профессий : (социологический анализ). Вильнюс : Минтис.

ABSTRACT

THE CLASS STRUCTURE OF CONTEMPORARY LITHUANIA: A NEO-WEBERIAN ANALYSIS

This article analyses social inequality and political processes in post-Communist Lithuania, using the neo-Weberian class theory of Robert Erikson, John Goldthorpe and Lucienne Portocarero (EGP). The opening section considers why the analysis of social structure, which was a central concern in classical sociology, has been so neglected in Lithuanian sociology since the restoration of independence. There are just two exceptions to this trend, discussed in the same section – Rūta Brazienė's 2002 thesis and the 2005 volume edited by Arvydas Matulionis. The first part also compares inductive (data-driven) and deductive (theory-driven) methodologies of social structure analysis to substantiate the advantages of the latter for this article's empirical analysis. The second part outlines EGP class theory, considered as a creative continuation of Weber's classical analysis of social structure, and as a genuine alternative to Marx's theory of classes and class struggle. EGP class theory is compared with two other approaches – Erik Olin Wright's neo-Marxist class theory, which emphasises exploitation relations between classes, and American social stratification analysis, which focuses on the measurement of socio-economic status (SES). The third section offers a neo-Weberian examination of post-Communist Lithuania's class structure, represented by four different EGP class types. Diachronic and synchronic comparisons and historical analysis are used to point out the features of Lithuanian class structure that are shared with other similar countries and those features that are nationally specific. To this end, data from Round 4 of the European Social Survey in Lithuania (conducted at the end of 2009) is used. In the last section, which applies statistical methods of correspondence analysis, a slightly modified EGP class model is used to explore manifestations of social inequality (conceived in Weberian terms as an unequal distribution of 'life chances'), as well as the voting and ideological orientations of the Lithuanian electorate.

Gauta: 2012 12 15 10

Pateikta spaudai: 2012 12 27

Kauno technologijos universiteto
Politikos ir viešojo administravimo institutas
Kęstučio g. 8-206, LT-44320 Kaunas
Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Sociologijos katedra
Universiteto g. 9/1, Vilnius LT-01513